

דרכי החיזוק

ארבעה צרכים חיזוק (ברכות לב) - שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו (רש"י)

• לקט משיחות ושכבה"ג מרן ראש הישיבה הגר"ג אדלשטיין שליט"א •

פניני חיזוק – לימוד המוסר

בחסדי השי"ת העצומים שהחינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה עם תחילת שנת ה'ג' להופעת גיליוני 'דרכי החיזוק' ולרגל גיליון ה-600 ליקטנו בזה משנה סדורה משיחותיו של מרן רבינו שליט"א בענין לימוד המוסר.

והנה כבר נודע גדל חשיבות ענין זה שרבינו שליט"א חזר ומעורר עליו תמידין כסדרן, וכמעט אין שיחה שלא מזכירו שהוא הדרך לחיים מאושרים ולכל שלמות האדם, ולתועלת הרבים ערכנו עשרה פרקים מקיפים, מסודרים לפי נושאים, מתוך השיחות במהלך כל השנים, שחלקם הגדול נדפס בגיליוני דרכי החיזוק, והננו בתפילה שיהיו הדברים לתועלת, וכלשון רבינו שליט"א 'שיזכו כל כלל ישראל לחיים המאושרים, אשריך בעולם הזה'.

אשריך בעולם הזה

15. לימוד בכפייה לא משפיע.....
16. לא מתוך הכרח וכפייה.....
16. להבין את החשיבות.....
16. הבנת תועלת המוסר מביאה לטעם בזה.....
16. סקרנות לדברי המוסר.....
16. טעמו וראו כי טוב השם.....
16. חיזוק האמונה מושך ומעניין.....
16. מי טעם את הטעם של מוסר.....
17. דברים אסורים מונעים הטעם.....
17. שלא יהיו 'פצעים בפה'.....
17. להתיעץ כיצד לקבל טעם.....
17. למצוא ספר המתאים לפי טבעו.....
17. צריך להכיר שאינו מושלם.....

ההשפעה למעשה

17. בדרך הטבע וגם בסייעתא דשמיא.....
17. המוסר משפיע גם כשלא מרגישים.....
18. אדם בריא לא מרגיש את בריאותו.....
18. ההתקדמות מדרגה אחר מדרגה.....
18. כל התעלות קטנה זכות גדולה.....
18. לא לקפוץ מדרגות.....
18. לימוד מידת הזהירות לא מביא מיד לזהירות.....
19. הידיעות נקלטות ומשפיעות.....
19. לחזור ולהזכיר הידיעות הפשוטות.....
19. יכול להיות עם הארץ בדברים פשוטים.....
19. צריך לחזור עד שיוכרז.....
19. אם לא חוזרים שובחים.....
19. ככל שחוזרים זה משפיע יותר.....
19. העקשן יצליח.....
19. אבנים שחוקו מים - כל טיפה מצטרפת.....
20. לא להיכשל וגם להתעלות.....
20. האדם בעצמו נעשה מסילת ישרים.....
20. לא לשים עוד 'אבנים' על הלב.....
20. לא להתנהג כמו ילד.....
20. ספרי המוסר משפיעים מכוח קדושתם.....
20. רבינו יונה מדבר אלינו.....
20. כשהמוסר השפיע יותר מדי.....

פרק ג' • מתי ללמוד

קביעות יומית

22. לשקול דרכי בכל יום - כמו סוחר.....
22. חיזוק 'תמיד' לכל הפחות פעם ביום.....
22. תמיד - לפי מה שאפשר.....
22. להתחזק 'תמיד' כי היצר הרע מפתה תמיד.....
23. בלי חיזוק תמיד - יורדים!.....

פרק א' • למה ללמוד מוסר

מצות יראת שמים

3. מצות היראה - על ידי מוסר.....
3. בלי חיזוק היראה נחלשת.....
3. החיוב להוסיף תמיד יראת שמים.....
3. להחשיב כל תוספת ביראת שמים.....
3. המוסר מביא ליראת העונש.....
4. לחזק האמונה בשכר ועונש.....
4. כאילו חרב מונחת בין ירכותיו.....
4. התשובה להרבה קושיית - חוסר יראה!.....
4. להשיג שלא לקצר ממדרגות היראה.....
4. יראת השם תוסיף ימים.....

ידיעת חובות הלבבות

4. שולחן ערוך של הלכות הלב.....
5. מצוות התלויות בלב.....
5. לא מספיק עסק התורה לבד.....
5. 'חובות' הלבבות - לא מידת חסידות.....
5. 'מסכתות' של חובות הלבבות.....
6. להשפיע על הלב.....

הכרת החסרונות ותיקונם

6. גילוי המחלה הרוחנית והרפואה.....
6. לעצור את המחלה בזמן.....
6. וכי אפשר להתעלם מהמחלה?.....
6. לא לטמון הראש בקרקע.....
6. יאוש אינו תרופה.....
6. מעלת המכיר חסרונותיו וההיפך.....
7. חסרי חסרונותיו יודע לזהור.....
7. חכם בעיניו תקוה לכלסיל ממנו.....
7. השוחד מעורר שלא להרגיש החסרונות.....
7. 'ער איז שוין א פארטיגער'.....
7. זכאים בעיניהם - חטאים להשם מאד.....
8. השכל מחייב ביקורת עצמית.....
8. לפשפש ולמשמש במעשיו.....
8. לבדוק אם הנהגות מתאימה לספרי המוסר.....
8. ביקורת גם על המחשבות.....
8. לבדוק את עצמו תמיד.....
8. השמחה בהכרת החסרונות.....

תבלין ליצר הרע

9. תורה תבלין - תורת היראה.....
9. שני ענייני תורה תבלין.....
9. הלכות כל העבירות בפרטות.....
9. היצר הרע נלחם נגד מוסר.....
9. סדר קבוע נותן סייעתא דשמיא.....

פרק ב' • איך לומדים מוסר

צורת הלימוד

13. ללמוד את הידיעות בפשטות.....
13. מתוך מתיקות וסקרנות.....
13. בשפתיים דולקות ובקול עצב.....
13. כל אחד לפי טבעו.....
13. עצם הידיעה משפיעה.....
14. בקיאות בידיעות שבספרי המוסר.....
14. ביישוב הדעת בלי מתח.....
14. המוסר סיבה לשמחה ולא למתח.....
14. ההנהגה ליחידים שנכנסים למתח.....
14. ללמוד מתוך הספר ולא רק במחשבה.....

לימוד עם טעם והתעניינות

14. המוסר כמו 'תבלין' טעים.....
14. צרכי הנפש יש בהם מתיקות.....
15. הטעם במוסר מחייב יותר לעסוק בזה.....
15. לנצל את כוח ההרגש של טעם במוסר.....
15. ללמוד ספר שמעניין.....
15. דבר שמעניין נכנס ללב.....
15. מה שיותר מעניין משפיע יותר.....
15. הפרקים שמעניינים בכל ספר.....
15. מה שמוכן בפשטות.....

בני עליה' עוסקים תמיד בהתעלות..... 23
אם תעובני יום יומיים אעזוב..... 23
לימוד המוסר גם בבין הזמנים..... 23
לימוד המוסר בשבת - תומך דבורה..... 23

כמה זמן

כמה פעמים ביום..... 24
התקנה המקובלת פעם ביום..... 24
פעם ביום בריכוז מלא..... 24
לא לעסוק במוסר יותר מדי..... 24
חצי שעה המינימום לבני ישיבה..... 24
גם חמש דקות ביום משפיע..... 24
אפילו דקה או שורה ביום..... 24
פתח כחודו של מחט..... 24
העיקר שתהיה קבועות..... 25

סדר המוסר בשיבות

תקנת סדר המוסר בשיבות..... 25
מה הייתה המחלוקת על מוסר..... 25
בזמננו כולם מודים..... 25
ללמוד רק ארבעת הספרים הידועים..... 25
המפתח והשושן לכל היום..... 25
זמן של קידוש השם..... 26
חשיבות שמירת סדר המוסר..... 26
לצלל את סדר המוסר..... 26
לא היה מקום פנוי..... 26
היו מתביישים להיכנס באיחור..... 26
לבוז בתחילת הסדר..... 26
בעלי הבנה מתחילים בזמן..... 26
אין בכך פחיתות כבוד..... 27
חצי שעה ברציפות..... 27
סדר מוסר לא בחברותא..... 27
דברים בטלים בזמן מוסר?..... 27
הלומד לא עושה טובה למשיגה..... 27
לא בליט ברירה..... 27
אל יבוש מן המלעגים עליו..... 27

פרק ד' • מה ללמוד

המוסר בכל הדורות

בכל דור יש מורה דרך..... 28
לפי צורך הדור..... 28
תוכחת הנביאים - לדורות..... 28
ספר משלי וקהלת..... 28
פרקי אבות לימודים לדורות..... 28
לקיים מילי דאבות..... 28
אגדות חז"ל..... 29
ספרי הראשונים..... 29
אין ספר מוסר שהוא מיותר..... 29

מסילת ישרים

סולל דרך בעבודת השם..... 29
כולל את כל ספרי המוסר..... 29
מסילת ישרים יהיה מנהלך..... 29
כל יום פרק במסילת ישרים..... 30
כיצד נעשים בריסקער רב..... 30
כל אחד יכול לפי דרגתו..... 30
לחזור שוב ושוב מתוך הספר..... 30
הגרא' התפעל מאד מהמסילת ישרים..... 30
עד פרק ז"א אין מילה מיותרת..... 30
על השולחן של רבי חיים עוזר..... 30
אמרו"ל למד בנינו מיוחד..... 30
הפרק הראשון במסילת ישרים..... 30
לקחת קצת מכל מדרגה..... 30
אפשר להתחיל גם מהפרק האחרון..... 32

שערי תשובה

השערי תשובה ספר של הלכה..... 32
רבינו יונה סלל לנו כביש לתשובה..... 32
החפץ חיים למד ולימד שערי תשובה..... 32
שערי תשובה - כולנו בעלי תשובה..... 32

חובות הלבבות

חובות הלבבות - לדעת את חיובי הלב..... 32

הוראת המלאך המגיד לבית יוסף..... 32
פירוש 'לב טוב' על חובות הלבבות..... 32
עשרה שערים בחובות הלבבות..... 33
אין להיבהל מלימוד חובות הלבבות..... 33

עוד ספרים

ארחות צדיקים..... 33
אגרות הרמב"ן..... 33
ספר העיקרים..... 33
ראשית חכמה..... 34
דברי אמת..... 34
פלא יועץ..... 34
ספרי החפץ חיים..... 34
ספרים נוספים..... 35
אורחות יושר..... 35
מעשי הגדולים..... 35
הקדמות האחרונים..... 35
מוסר על מידות טובות..... 35
חכמת הנפש שבספרי המוסר..... 35
לא מספיק ללמוד על כוחות הנפש..... 36

פרק ה' • חובת המוסר

הפוסקים הסכימו פה אחד..... 36
לימוד המוסר חיוב דאורייתא..... 36
החיוב מפורש במשניות..... 36
פיקוח נפש ורוחני..... 36
לימוד המוסר הוא ההשתדלות..... 37
ספרי המוסר הם דברי תורה..... 37
חיוב יותר מכל לימוד אחר..... 37
לימוד הנוגע למעשה..... 37
הלכות היראה..... 37
ביטול זהו קיומה..... 37
חיזוק על כל התורה..... 37
ביטול המוסר הוא ביטול 'תורה'..... 37

על מי החיוב

כל הצדיקים צריכים חיזוק..... 38
גם יהושע הוצרך לחיזוק..... 38
גם גדולי עולם..... 38
הקבלה של רבי חיים עוזר..... 38
לימוד המוסר גם לאברכים..... 38
אפילו מי שדבוק בתורה..... 38
גם מי שאין תורתו אומנותו..... 38
החיוב גם לנשים..... 39
עצה לחתן וכלה..... 39
לצלל את ספרי המוסר שבבית..... 39
חשיבות לימוד המוסר למוחנכים..... 39
לימוד המוסר לילדים..... 39
להחדיר בילדים מוסר ויראת שמים..... 39
לילדים עם קשיי למידה..... 40
לעסקני הציבור..... 40

פרק ו' • אהבת התוכחות

מעלת אוהב את התוכחות..... 40
הדרך הישרה שיבויר לו האדם..... 40
מצוה דאורייתא לאהוב תוכחות..... 41
שנאת התוכחות - קשיות עורף..... 41
שונא תוכחת אין לו תקוה..... 41
אהבת ושנאת התוכחה - בטבע האדם..... 41
הגאון ביקש לשמוע תוכחה..... 41

תוכחה עצמית

להיות המוכיח של עצמו..... 41
תוכחה לעצמו אפילו מאה פעמים..... 41
שבעה שלבים בתוכחה עצמית..... 42
החפץ חיים מוכיח את עצמו..... 42
המחשבה שואת על חסרון שלמות..... 42
דאגה מחטאים בשב ואל תעשה..... 42

פרק ז' • מחשבה של מוסר

לחשוב גם במשך היום..... 43
וכאשר תקום מן הספר..... 43

מחשבה מתוך התעניינות..... 43
מחשבות של יראה - בלי מתח..... 43
חיזוק האמונה על כל צעד ושעל..... 43
מחשבה אחת של מוסר..... 43
שלוש מחשבות כל יום..... 44
מחשבה של הכרת האמת..... 44
גם בחצי שנייה אפשר לחשוב..... 44
המחשבה - פנימיות הנפש..... 44
המהות משתנית לפי המחשבות..... 44
מי שיש לו כוח מחשבה..... 44
חיזוק על ידי פסוקים..... 44

פרק ח' • הזכרת והשכר

'בא ליטרה' זכות לסייעתא דשמיא..... 44
נחשב לומד על מנת לעשות..... 45
לפי גודל הקשיים גודל השכר..... 45
זכות לסייעתא דשמיא למעלה מהטבע..... 45
השם אורחותיו זוכה לישועת הקב"ה..... 45
הלומד מזכה את הרבים, והנמנע להיפך..... 45
השפעת לומד המוסר על סביבתו..... 45
האחריות על אחרים..... 46
שכר על כל המצוות העתידיות..... 46
עצם השאיפה נותנת זכויות..... 46

פרק ט' • תורה מוסר ותפילה

תורה ומוסר

תורה ומוסר תלויים זה בזה..... 46
אם אין יראה אין חכמה..... 46
בלי יראה אין זכות לתורה..... 47
תורה ויראה כל אחד מוסיף לשני..... 47
תורה בלי יראה אינה בשלמות..... 47
למה אין גדולי תורה כמו פגע..... 47
התורה נקנית באימה וביראה..... 47
יראת חטא קודמת לחכמתו..... 48
אוצר המשמור את התורה..... 48
חיזוק קודם הלימוד..... 48
הפסקה להתבונן ביראת שמים..... 48
רואים את הגמרא עם ריבונו של עולם..... 48
מי שדבוק בתורה צריך פחות זמן למוסר..... 48
תורה מביאה לידי זהירות..... 48
בלי תורה לא יועיל המוסר..... 48
לימוד המוסר 'מחייב' להתמדה בתורה..... 49
מוסר מביא לניצול הזמן..... 49
משפיע פחד מביטול תורה..... 49
ספרי מוסר על תורה..... 49
עם חיזוק התורה צריך גם לחזק המוסר..... 49

תפילה ומוסר

אצל הראשונים התפילה הייתה כמו מוסר..... 50
לקבל חיזוק ממילות התפילה..... 50
כל מילה בתפילה היא מוסר..... 50
בשבת שאין סדר מוסר מתחזקים מהתפילות..... 50
התפילות - 'עתים מזומנים' ליראת שמים..... 50
המוסר מביא למדרגה בתפילה..... 51
לימוד המוסר מוסיף בכונת התפילה..... 51
מוסר לא מספיק בלי תפילה..... 51
הצורך בתפילה לסייעתא דשמיא..... 51
תפילה בלי מוסר לא תעזור..... 51
שלושה דברים - תורה, תפילה, ומוסר!..... 51

פרק י' • שיחות מוסר

בשיחות יש לחזק את האמונה הפשוטה..... 52
לדבר בשיחות על מידות טובות..... 52
לעזור בשיחות על לימוד המוסר..... 52
זיכוי הרבים במוסר - חסד גדול..... 52
הדרכת הגר"א להמגיד מדובנא..... 52
צריך זכויות כדי להשפיע..... 53
שהמשפיע יהיה מושלם בעצמו..... 53
בתורת עצל ולא תוכחה..... 53
לדבר אחרים כדי להתעורר בעצמו..... 53
דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב..... 53

פרק א' ♦ למה ללמוד מוסר

מצות יראת שמים

מצות היראה – על ידי מוסר

א. יש מצות עשה של יראת שמים (דברים י, כ) את השם אלוקיך תירא, וזה מוזכר הרבה פעמים בתורה, כגון (שם י, יב) מה השם שואל מעמך כי אם ליראה, וכן (שם יד, כג) למען תלמד ליראה את השם אלוקיך, ועוד רבות. ומה היא יראת שמים? לדעת שעל חטא יש גיהינום, וגם בעולם הזה יש עונשים, והגיהינום בעולם הבא הוא יותר גרוע.

והיראה היא מצוה בפני עצמה, מצות עשה של יראת שמים, אבל היא גם אמצעי לכל התרי"ג מצוות, כי כשאדם ירא ומפחד ונוהר, זה גם אמצעי הגורם שלא יעשה עבירות ושיקיים את כל המצוות, ויש תרי"ג מצוות עשה ולא תעשה, ומתוך יראת שמים הוא יקיים אותם, ואם חסר יראת שמים, מורים היתר ונכשלים.

וגם מי שכבר יש לו יראה, צריך תמיד להוסיף ולהוסיף יראה, כמו שכתב בשערי תשובה בכמה מקומות (ש"ג טו-יז ועוד) שאדם חייב להוסיף יראת השם בכל יום, שייך בכל יום להוסיף יראת שמים ולהתחזק באמונה, שהכרת האמת תהיה יותר ברורה ויותר ברורה, וזה חיוב, להוסיף יראת שמים בכל יום.

והדרך לזה היא על ידי הלימוד בספרי המוסר, אם לומדים ספרי מוסר עם מחשבה והתבוננות, מחשבה על מה שאומר המסילת ישרים, ומה שאומר השערי תשובה, והחובות הלבבות, והאחרות צדיקים, כל מה שהם אומרים ומייעצים, אם לומדים ויודעים את זה, מושפעים ומקבלים יראת שמים.

בלי חיזוק היראה נחלשת

ב. יראת שמים לא מקבלים בלי מוסר, כי בדרך הטבע היראה יורדת ואינה עולה, ובלי עבודה והשתדלות תמידית לחיזוק היראה, היא נחלשת ונחלשת, ולכן מצד המצוה של יראת שמים חייבים לעסוק תמיד ביראת שמים, וצריכים תמיד ללמוד ספרי מוסר המחזקים את היראה.

החיוב להוסיף תמיד יראת שמים

ג. רבינו יונה בשער השלישי מדבר על המצוות החמורות, שגם מצות עשה אם לא מקיימים אותה זה דבר חמור מאד, ולמשל הוא אומר על יראת שמים (ש"ג טו) "ונאמר על האנשים שאינם עורכים מחשבות להתבונן תמיד ביראת השם", אנשים שלא עושים 'מערכות' של מחשבות להתבונן תמיד ביראת השם כדי להוסיף יראת שמים, עליהם נאמר "ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה, לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא".

וממשיך שם "ונאמר מדוע דרך רשעים צלחה וגוי קרוב אתה בניהם ורחוק מכליותיהם, ונאמר כי הנה רחקיך יאבדו", חוסר יראת שמים נקרא רחוק מכליותיהם, רחקיך, ונקרא בזה רחוק

מהקב"ה! וזה חטא חמור מאד-מאד, שעל זה נאמר הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא רח"ל, עצם הדבר שאדם לא עורך מחשבות להוסיף יראת שמים, רק מצות אנשים מלומדה כפי מה שהוא רגיל, זה כבר חטא, ואפילו שהוא כבר יודע ומחונק ליראת שמים, אם הוא לא מוסיף, ולא עורך מחשבות להוסיף יראת שמים, זה דבר חמור מאד.

אבל איך עושים מערכות, מי יכול בימינו לחדש מעצמו מערכות להוסיף יראת שמים? הדרך היא רק על ידי ספרי המוסר שמדברים ומסבירים על יראת שמים, וזה דבר ידוע שמשפיע יראת שמים.

להחשיב כל תוספת ביראת שמים

ד. צריך לדעת שכל תוספת קטנה ביראת שמים זה דבר גדול מאד-מאד, וצריכים מאד להחשיב את זה, כל משהו תוספת ביראת שמים זה משהו תוספת במהות השלמות של האדם.

המוסר מביא ליראת העונש

ה. יש הרבה מדרגות ביראת שמים, כגון יראת העונש ויראת הרוממות, והרמב"ם בהלכות תשובה (י, א) כתב, שיראת העונש היא מדרגה נמוכה מאד שמלמדים אותה לנשים ולעמי הארץ, ומי שהוא בר דעת צריך לעבוד את השם מאהבה ומיראת הרוממות, ולא רק מיראת העונש.

אבל ידוע מרבי ישראל סלנטר שאמר כי בזמן הזה גם יראת העונש היא מדרגה, מפני שיש ירדת הדורות ביראת שמים, ומדרגת היראה שלנו נמוכה מאד ביחס לדורות הקודמים, לכן בזמנינו יראת העונש אינה שייכת דווקא לנשים, אלא כל אחד ואחד צריך מאד יראת העונש, ובלי יראת העונש יש יצר הרע.

וכיצד מקבלים יראת שמים? העצה הפשוטה היא לימוד ספרי המוסר, ובשערי תשובה מדבר הרבה על יראת שמים, מה זה יראת שמים, לדעת את חומר העונשים על כל דבר ודבר, כגון ביטול תורה, שהוא בשב ואל תעשה, ולכאורה לא עשה כלום, רק ישב ולא עשה מצוה, ובכל זאת העונש על ביטול תורה חמור מאד, כמו שאמר חז"ל (מובא בשע"ת ג, יד) ויתר הקב"ה על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ולא ויתר על עוון ביטול תורה.

ואם כן העצה ליראת העונש היא לימוד ספרי המוסר, שערי תשובה, וגם במסילת ישרים מדבר על זה הרבה, כגון בפרק ד' שמבאר את עומק הדין, ומבאר כמה דרכים להתעורר, לאנשים הפשוטים, ולאלו שהם יותר בעלי מדרגה, שלמי הדעת, מה היא הדרך בשבילים וכיצד הם יכולים להתעורר.

ו. שמעתי שיש כאלה שאומרים שבזמנינו אסור להפחיד עם הגיהינום, כי אם מפחידים את האנשים הם נשברים לגמרי, אבל זה לא נכון, ובודאי צריכים גם יראת העונש, רק יש קצת אנשים שאינם בריאים בנפשם, שגם אינם יכולים ללמוד מוסר, שאם ילמדו מוסר ייכנסו למתח ויתבלבלו לגמרי, ועבורם הדרך היא לעסוק בתורה מאהבה, מתוך מתקנות והתעניינות בדברי

התשובה להרבה קושיות – חוסר יראה!

ט. יש היום הרבה קושיות על דברים שלא מבינים, איך יכול להיות דבר כזה, אצל אנשים חשובים, ומתפללים מה זה, ומה זה, ומה זה... אבל התשובה היא אחת: כי חסר היראה! זוהי הסיבה. חסרון היראה גורם לטעויות.

ואמנם יכול להיות שאדם שוגג, אבל הרי גם השוגג 'עונש' (שעי"ת ד, טו), ומדוע הוא שוגג? מפני שלא למד מוסר, ומאחר שהוא חייב ללמוד מוסר ולא למד, הרי שגגת תלמוד עולה זדון (אבות ד, יג), ונתבע על כך למה לא למדת ומדוע אינך יודע? הרי יש תורה ויש ספרי יראה, ומדוע אינך עוסק בהם?

להשגיח שלא לקצר ממדרגות היראה

י. כתב בשערי תשובה (ד, כא) "כי המשגיחים על נפשם רואים בה תמיד דברי עוונות או במידותיה, וכאשר מקצרת מהשגת מדרגות היראה או כאשר מקצרת מן העבודה ועסק התורה, כי העונשים גדולים על אלה, גם כי פשיעות הלשון מצויotes", אדם שמשגיח על נפשו רואה שבלב יש לו משהו לא מושלם והמחשבות שלו אינם כשרות כל כך, שהוא לא חושב כמו שצריך לחשוב, וחסר לו אהבת הבריות וכל מיני דברים התלויים בלב.

ומה שכתב 'וכאשר מקצרת מהשגת מדרגות היראה', כוונתו כי יש מצות עשה של יראת שמים, ויש בה הרבה מדרגות, וכבר כתב בשערי תשובה (ג, יז) שיש אחת עשרה מעלות העליונות שנמסרו במצות עשה, והן מצוות עשה חשובות מאד, 'עליונות', ובכל מעלה ומעלה יש כמה מדרגות, ואחת מן המעלות היא מצות יראת שמים, וגם בה יש הרבה דרגות, והמשגיחים על נפשם רואים בה שמקצרת מהשגת מדרגות היראה.

ולהוסיף יראת שמים זה לא דבר קל, ואין זה בכוח הגוף ובמעשים, רק זה תלוי בשימת לב, על ידי מחשבות וחשבונות, ועל ידי לימוד בספרי המוסר רואים את החשבונות, איך לחשוב ולהגיע לחיזוק ולתוספת יראת שמים.

יראת השם תוסיף ימים

יא. יש כאלה שמפחדים שהיראת שמים תזיק להם לבריאות, על ידי הפחד שיקבלו מזה. אבל זה לא נכון, וזו טעות גמורה, כי יראת שמים אינה מזיקה לבריאות, ואדרבה כתוב (משלי י, כז) "יראת השם תוסיף ימים", יראת שמים רק נותנת חיים טובים ומאושרים! ומי שעוסק בספרי המוסר, שערי תשובה, חובות הלבבות, וכל ספרי המוסר, שכולם מדברים על יראה, יותר או פחות, זה לא מזיק לבריאות אלא להיפך, זה נותן חיים נעימים, ומי שיש לו יראת שמים ולומד ספרי מוסר חי חיים מסודרים ונעימים.

וזה דבר ידוע, ומעשים שהיו שאדם התחיל ללמוד מוסר בכל יום, ובבית הרגישו עליו שהוא השתנה, וגם האווירה בבית יותר נעימה ממה שהיה פעם, ומה הסיבה? יראת שמים! כי הוא עוסק בכל יום ביראת שמים!

ידיעת חובות הלבבות

שולחן ערוך של הלכות הלב

יב. יש לנו שולחן ערוך על מעשים, כגון הלכות ברכות השחר, נטילת ידיים, תפילה, שבת, שהכל נוגע כיצד להתנהג במעשה, ויש גם שולחן ערוך על הלכות הלב, מה לחשוב ומה לא לחשוב.

תורה, ועל ידי זה במשך הזמן יקבלו מדרגת אהבת השם, כמו שמבואר במסילת ישרים פרק י"ט שאהבת תורה היא ענף מאהבת השם, אבל כלל בני אדם בודאי שצריכים גם את יראת העונש.

לחזק האמונה בשכר ועונש

יג. ענין לימוד המוסר הוא לחזק את האמונה בשכר ועונש, ובציבור זה לא כל כך מפורסם ולא כל כך בשלמות, ואין זה פשוט, שאדם יהיה בשלמות האמונה, שיש שכר ועונש ויש גיהנום.

ומהו הגיהנום? מובא בגמרא (ברכות נז, ב) שהאש של גיהנום היא פי ששים מהאש שלנו, וכמו שיש דבר שבתל בששים, כך האש שלנו אין לה שייכות ודמיון כלל לאש של גיהנום, והאש שלנו היא על הגוף, שהגוף נשרף ואינו עומד בייסורים, ואילו הנפש קיימת וסובלת את הייסורים הקשים ביותר, ויש גם דרגה שגיהנום כלה והם אינם כלים (ר"ה יז, א), שהנפש קיימת וסובלת ייסורים איומים.

אין לנו מושג מה הם ייסורי הנפש, ודוגמא לייסורי הנפש זה ביזיונות בעולם הזה, עד כדי כך שלפעמים אדם מאבד עצמו לדעת מזה, וכמו שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (ג, קיג) כי צער הכלימה מר ממוות, וידוע מעשים שהיו כבר לפני הרבה שנים שאנשים איבדו עצמם לדעת מחמת ביזיונות, כי זה ייסורי הנפש, ולא החזיקו מעמד בזה. אלו הם ייסורי הנפש בעולם הזה. ועדיין אין לזה שום דמיון לייסורי הנפש של גיהנום.

וצריכים חיזוק האמונה, ליכור שיש גיהנום, ויכול להיות עונש גם בעולם הזה, וכמו שבשכר יש פירותיהן בעולם הזה, כך גם בעונשים, יש פירותיהן בעולם הזה בעונשי הגוף, והקורן קיימת לעולם הבא, והאמונה ויראת העונש זה הדבר היחיד שעוזר להתגבר נגד ניסיונות, והדרך לזה היא רק על ידי לימוד מוסר!

כאילו חרב מונחת בין ירכותיו

יד. אמרו בגמרא (סנהדרין ז, א) לעולם יראה דין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנום פתוחה לו מתחתיו. דין, כדי שידון דין אמת, צריך יראת שמים, כאילו חרב מונחת בין ירכותיו, לדעת שכל תזוזה שלא כהלכה, מיד יש 'חרב', והיינו עונשים בעולם הזה, וגיהנום פתוחה לו מתחתיו, עוד יותר גרוע, גיהנום! ורק באופן זה הוא ידון דין אמת, עם יראת שמים של 'חרב' בעולם הזה, וגם גיהנום בעולם הבא, ייסורי הגיהנום, זו העצה היחידה.

ובגמרא זה נאמר על דין, אך כבר כתב רבי ישראל סלנטר באגירת המוסר שגם כל אחד ואחד הרי הוא 'דיין' על ההנהגה שלו, והוא דן את עצמו כל הזמן האריך להתנהג, מה לדבר ומה לא לדבר, מה לחשוב ומה לא לחשוב, מה לעשות ומה לא לעשות, ועל כל פעולה של האדם יש יצר הרע שמפתה אותו, והעצה היחידה היא לדעת: חרב בין ירכותיו! יש משפטי השם בעולם הזה, וגיהנום פתוחה לו מתחתיו, בעולם הבא גם כן יש גיהנום, זו העצה היחידה לאדם שייצל מהפיתויים של היצר הרע.

אבל כיצד עושים את זה ומה הדרך? צריכים בכל יום ויום לחזק את האמונה, שיש דין ויש דין, כי האמונה אינה דבר טבעי, וצריכים בכל יום חיזוק בזה, להוסיף יראת שמים, כי אם לא מוסיפים יראת שמים היא נחלשת, והדרך לזה היא רק על ידי קביעות יום יומית ליראת שמים, בלימוד ספרי יראה ומוסר.

הלב, ואמנם המחבר נקרא 'החסיד' בעל חובות הלבבות, אבל הדברים שהוא כותב אינם מידת חסידות אלא חיובים, ויש בו עשרה שערים כגון על מידות ועונוה ועוד הרבה עניינים השייכים ללב, שהם נגד הטבע אבל יש חיוב שהאמונה תשנה את הטבע בזה.

ולמשל כתב באיגרת הרמב"ן שכל דבריו יהיו בנחת, בלי התרגשות, והיינו בלי כעס ובלי קפידא, והמשיך וביאר שם מה ההמשך והתוצאה מזה, שאם אדם חי עם הנהגה כזו שהכל בנחת, והכל ביישוב הדעת ובהתבוננות עם אמונה, על ידי זה האדם הוא אדם אחר לגמרי!

אבל זה שייך רק אם יש קביעות ללמוד בספרי מוסר, לדעת את הידיעות, כי בספרי המוסר יש הרבה ידיעות של אמונה ושל מידות טובות, שזה נוגע לחכמת הנפש, האידן צריך להיות הלב.

'מסכתות' של חובות הלבבות

י. בילדותי שמעתי מעשה שהיה בתלמיד חכם גדול, שנסע לאחד מגדולי הצדיקים, וקיבל אותו לרב עליו. ושאלוהו, הרי אתה למדן גדול ויודע את כל השי"ס, ומה יש לך ללמוד עוד ממנו? ואמר, נכון שאני יודע את השי"ס כגון הלכות שבת ועירובין וכו', אבל יש הרבה מצוות שאין עליהן מסכתות, כגון יראת שמים ואהבת השם, מה היא יראת שמים ומה היא אהבת השם, מה הם הפרטים בזה, וכיצד לקיים מצוות אלו, את זה אינני יודע, והצדיק יש לו 'מסכתות' מסודרות בזה, מסכת של יראת שמים, מסכת של אהבת השם, ומסכת של מידות טובות, ובה אני תלמידו.

וכך גם ספרי המוסר, הם 'מסכתות' על המצוות האלה!

להבטיח את העתיד לחיי נצח

ענין לימוד המוסר הוא ידיעת האמת, שאדם ידע את האמת מה טוב בשבילו, הטוב עכשיו והטוב בעתיד, ובענייני העולם בני אדם תמיד חושבים על העתיד, ורוצים להבטיח את העתיד, להבטיח פנסיה וכדומה, ועוסקים במקצוע כדי להרוויח ולהרוויח ולחיות חיים מאושרים, אבל הרי החיים נמשכים לחיי נצח, והגוף יש לו שנים קצובות כמה שהוא קיים, ואילו הנשמה קיימת לעולם, וצריכים לדאוג לחיי עולם מאושרים. וספרי המוסר נותנים הדרכה ומגלים את האמת, מה שידוע לכולם ושוכחים מזה, כיצד לזכות לחיים מאושרים בזה ובבא.

(מדברי רבינו שליט"א במעמד תחילת לימוד ספר ארחות צדיקים על ידי ארגון 'ארחות יושר')

ומסופר כי הגר"ח מברסק ראה פעם את בנו הגר"י זצ"ל שלומד בספר חובות הלבבות, ואמר לו: "לערך, לערך, דאס איז א שולחן ערוך פון אידישקייט", כלומר שימשיך ללמוד בזה, כי זהו שולחן ערוך של יהדות! כמו שיש שולחן ערוך על מעשים, מה לעשות ומה לא לעשות, כך יש שולחן ערוך על הלכות הלב, איך הלב צריך להיות, והחובות הלבבות הוא שולחן ערוך הלכה למעשה, מה הם החיובים שהתורה דורשת מהלב.

ולא דווקא ספר חובות הלבבות, אלא גם שאר ספרי המוסר, כל השערים של החובות הלבבות נמצאים גם במסילות ישרים, אלא שהמסילות ישרים ביאר אותם בסדר אחר על פי הברייתא של רבי פינחס בן יאיר, והם דברים שכל אחד צריך לדעת אותם, ומי שאינו מחנך את עצמו לקיים חובות הלבבות, חסר לו בשלמות קיום התורה.

מצוות התלויות בלב

יג. בספרי המוסר יש גם הרבה ידיעות חשובות של מצוות התלויות בלב, מלבד יראת שמים שהיא גם כן מצוה ששייכת ללב, יש עוד הרבה מצוות שהם חובות הלבבות, כגון אמונה, ומידות טובות, שמי שלא רגיל בספרי מוסר אינו יודע כלל מהמצוות האלו, וחושב שהם רק מידת חסידות, או שחושב אפילו שהם דברים לא נכונים, והם באמת מצוות חמורות וחלק מחלקי התורה שצריכים לדעת ולקיים. וכל זה מחייב את עסק המוסר.

יד. יש הרבה מצוות התלויות בלב, כגון יראת שמים שהיא חיוב, וכן מידות טובות, אהבת הבריות, ואמונה, וידעת היום והשבות אל לבבך וגו', אנכי השם אלוהיך, וכל שלושה עשר עיקרי האמונה של הרמב"ם.

ובביאור הלכה סימן א' הביא מספר החינוך שש מצוות תמידיות שצריכים לזכור אותם במחשבה, ספר החינוך מצא לנכון לכתוב בהקדמתו את ששת המצוות התמידיות, שעל ידי המחשבה בהם מקיימים מצוות עשה דאורייתא, והם מצוות שבלב, בלי מעשים בכלל, רק בלב, שש מצוות תמידיות, שאם רק חושבים מקיימים בזה מצוה! כגון אמונה במציאות השם, ובהשגחה, יראת שמים ואהבת השם, ומביא שם כמה דברים שהם כולם חובות הלבבות שאדם יכול לקיימם בכל רגע. והחיי אדם בכלל א' האריך לבאר שש מצוות אלו.

ומי שיכול ואינו מקיים הרי זה חטא, ומי שאינו יודע, הרי צריך כן לדעת! והדרך היא על ידי לימוד המוסר, וכשאדם עוסק בזה בקביעות הוא עולה ומתקדם במדרגה, ומוסיף עוד ועוד מדרגות.

לא מספיק עסק התורה לבד

טז. עסק התורה לבד לא מספיק, ויש גם הרבה מצוות של התבוננות התלויות בלב, כל חובות הלבבות שצריכים לקיים אותם, ומי שאינו שם לבו לקיים המצוות של חובות הלבבות, יכול ללמוד הרבה תורה וזה לא יועיל לו כלום, כמו שידוע מהגר"א (אבן שלמה פ"א) שאם אדם לומד תורה מתוך מידות רעות, התורה מוזקת את מידותיו הרעות, וכדי שהתורה תהיה תבלין צריך גם לקיים חובות הלבבות ולתקן את המידות, והדרך לזה היא על ידי לימוד המוסר.

'חובות' הלבבות – לא מידת חסידות

טז. ספרי המוסר אינם 'מידת חסידות' אלא חיובים, שכלי זה הלב של האדם אינו לב כשר, וכגון ספר חובות הלבבות, שכשמו כן הוא 'חובות' הלבבות, שמבאר את החיובים של

להשפיע על הלב

יח. צריכים להשפיע על הלב, שהלב יהיה לב כזה של חובות הלבבות, והדרך להשפיע היא לאט-לאט, על ידי לימוד המוסר, בכל יום קצת, ובכל פעם זה משפיע משהו, ועל ידי זה הלב נעשה לב מיוחד, לב טוב, לב בשלמות!

הכרת החסרונות ותיקונם

גילוי המחלה הרוחנית והרפואה

יט. בלימוד המוסר יש שתי תועלות, איש בזה ביקורת עצמית על מצבו, כי יש דברים שאדם צריך לתקן, ואינו יודע מהם, וכשילמד ספרי מוסר, יתגלו לו אותם הדברים הצריכים תיקון, וביש בספרי המוסר עצות ודרכים כיצד לתקן את הדברים הצריכים תיקון.

וכשם שבבריאות הגוף אם יש לאדם איזון מחלה, צריך קודם לדעת מה היא המחלה, ורק לאחר שיודעים מה המחלה יכולים לטפל בה, והולכים תחילה לרופא מומחה שיבדוק וימצא מה היא המחלה, וייתן את התרופות המתאימות לזה, כך גם ברוחניות, חטא הוא חולי הנפש, כמו שכתוב (תהלים מא, ה) "רפאה נפשי כי חטאתי לך", וצריך תחילה ללמוד מוסר כדי לדעת מהו חולי הנפש שיש לו.

ומי שאינו לומד מוסר, הוא כמו חולה שלא יודע שהוא חולה, וכמו בבריאות הגוף שיש מחלות שלא רואים אותם, וצריך לעשות בדיקות מיוחדות כדי לדעת אם הוא בריא או שאינו בריא, ובלי זה אי אפשר לדעת את מצב בריאותו, כך גם ברוחניות, ספרי המוסר מגלים את המציאות האם יש לו חולי הנפש, ולאחר שיודעים מה היא המחלה הרוחנית, אז יכולים לקחת את התרופות לזה, והתרופות הן העצות המבוארות בספרי המוסר.

לעצור את המחלה בזמן

כ. ספרי המוסר מגלים את האמת, שלא לחיות בטעות! ויש כאלו שמפחדים וחוששים מספרי מוסר, ומשל למה הדבר דומה? נהוג בימינו שעושים בדיקות רפואיות מזמן לזמן, ליתר ביטחון, ולפעמים אדם מרגיש טוב מאד ואינו חש בשום מחלה, אך כשעושים בדיקת דם רגילה, מוצאים מחלה שלא ידעו ממנה, ולאזנה המחלה יש תרופה, שאם לוקחים את התרופה נרפאים, אבל אם לא יודעים את המחלה ומזניחים, במשך הזמן זה מתפשט ונהיה מחלה כרונית שקשה לרפא, ולכן טוב מאד שמגלים את המחלה מוקדם בזמן שעדיין אפשר לעצור אותה, כי אחרת איו ואביו.

וכך גם בנפש, החטא הוא מחלה של הנפש, וכידוע שגם בנפש יש רמי"ח איברים ושס"ה גידים, והם תרי"ג חלקי הנפש, וחטא הוא מחלה רוחנית של הנפש, ובחובות הלבבות (שער הפרישות פ"ב) כותב שיש 'רופאי הנפשות', שהם יודעים מה הם מחלות הנפש וכיצד לרפאותם, והאדם מטבעו לא מרגיש בחולי הנפש, ואינו מרגיש חיסרון במידות, או אפילו במעשים, יש נגיעות ומורים היתר, וצריך מישהו שיסביר ויפקח את העיניים שלא להיות כעיוור באפילה, ולכן צריך ללמוד בספרי המוסר.

וכשאדם מגלה בספרי המוסר דברים הנוגעים לו, צריך לשמוח! כי עכשיו יוכל לתקן, ואין דבר שאין לו תיקון, כמו שכתב בחובות הלבבות (סוף שער התשובה) שעל כל חטא יש תשובה, ורק צריך שלא להשלות את עצמו ולא לעצום עיניו, אלא לחפש ולמצוא את החטאים, ולעסוק בתשובה על פי הדרכים שבספרי המוסר.

וכי אפשר להתעלם מהמחלה?

כא. האדם יש לו חסרונות, וכל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו (סוכה נב, א), אם הוא יותר גדול גם היצר הרע יותר גדול, ויש לו חסרונות שצריך לתקן אותם, אך מי שאין לו ביקורת עצמית, מרגיש שהוא מתוקן ומושלם ואין לו חסרונות, וסבור שהוא מקיים בשלמות את כל חיובי הלבבות.

והרי יש ספר שלם 'חובות הלבבות', וצריך לראות מה שכתוב שם, מה הם חיובי הלבבות, כיצד הלב צריך להיות, מה צריך לחשוב, וממה צריך להיות אכפת, על מה צריך לשמוח, ועל מה צריך לדאוג, וממה צריך לפחד, כל הדברים האלו מבוארים בחובות הלבבות, ומסביר שם מהו היצר הרע ומהו חשבון הנפש, וכי אפשר להתעלם מזה?

הרי זה כמו חולה שמתעלם מהמחלה שיש לו, כי היצר הרע והחטאים הם חולי הנפש, כמו שכתוב (תהלים מא, ה) רפאה נפשי כי חטאתי לך, ומבקשים גם בתפילה על רפואת הנפש, והיינו רפואה ברוחניות, רפואת הנפש מן החטאים, ומקדימים ומבקשים על 'רפואת הנפש' לפני 'רפואת הגוף', ואם אדם חושב שהוא מושלם ואינו דואג על רוחניותו, הוא מסכן! שחושב שהלב שלו 'לב כשר', ואינו יודע ממחלתו הרוחנית.

לא לטמון הראש בקרקע

כב. בלימוד המוסר אדם מגלה מה מחלתו הרוחנית, וכיצד לרפא אותה, ובודאי שאין נכון לטמון ראשו בקרקע ולעצום עיניו שלא לראות את הסכנה, אלא צריך לעסוק בספרי המוסר להכיר את הסכנה ולדעת מה העצות כנגדה, וכשעוסקים במוסר זוכים גם לסייעתא דשמיא כמאמרם (יומא לה, א) הבא ליטור מסייעים אותו.

יאוש אינו תרופה

כג. מי שמעלים עין וחושב אמנם יש לי חסרונות אבל מה אני יכול לעשות, ומתייאש מעצמו, צריך לדעת שהיאוש אינו תרופה, ולכל דבר יש תרופות ועצות, המבוארות בספרי המוסר.

מעלת המכיר חסרונותיו וההיפך

כד. שמעתי בלומז'ה מהמשגיח הגה"צ רבי אבא גרוסברד זצ"ל, שבקלם היו אומרים, שמי שמרגיש בעצמו חיסרון במידות זה סימן שהוא כן בעל מידות טובות. וכן בכל דבר ודבר, מי שמרגיש בעצמו חיסרון באיזה ענין, זה סימן שהוא בעל מדרגה באותו הענין. ואמנם הוא עדיין לא בשלמות, שהרי הוא מרגיש שיש לו חסרונות, וצריך לתקן אותם, אבל מכל מקום כיון שמרגיש חסרונותיו, הוא כבר קצת בעל מדרגה.

ודון מינה ומינה, שמי שאינו מרגיש בעצמו חסרונות וסבור שהוא מושלם במידות טובות, זה סימן שהוא בעל מידות גרוע ביותר, שאין לו ביקורת עצמית על המידות שלו, וזה עצמו חיסרון, מלבד הגאווה שיש בזה.

ובעל מידות טובות זה רק מי שמרגיש שאינו מושלם, וצריך להמשיך ולהתעלות עוד, שאין סוף לדרגות במידות טובות, עד למידת החסד של אברהם אבינו שהיא דרגה שאין לשער, שאהבת החסד מושרשת בטבע. אך מי שמחזיק את עצמו למושלם וסבור שאין לו מה להתעלות יותר, לא רק במידות טובות אלא בכל דבר ודבר, וכגון מי שסבור שהוא מושלם ביראת שמים, הרי זה סימן להיפך, שחסר לו יראת שמים.

והדרך לידע את החסרונות ולהתקדם בכל המעלות היא רק על ידי לימוד ספרי המוסר.

המכיר חסרונותיו יודע להיזהר

כה. בלימוד המוסר אדם רואה מה שחסר לו, וכשמרגיש מה שחסר לו זה כבר התחלת התיקון, וכמו שאמר הגה"צ רבי אבא גרוסברד זצ"ל כי אדם שמרגיש חסרון שלמות בעצמו, זה סימן שהוא בעל מדרגה, כי זה גופא מחזק אותו, שיועד להיזהר שלא לנהוג כפי החיסרון שיש לו!

חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו

כו. ביקורת עצמית זה דבר חשוב ביותר! יש אנשים שלא יודעים מה היא ביקורת עצמית, וכבר נאמר (משלי כא, ב) כל דרך איש ישר בעיניו, ונאמר (שם כו, יב) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו, היינו שאם אדם בטוח שהוא חכם, וסבור שכל מעשיו הם בחכמה ואין לו מה לתקן, ומחמת זה אינו עוסק בביקורת עצמית, אין לו תקוה!

כז. עיקר הבעיה היא שאדם לא מרגיש את החסרונות שיש לו. וכבר הזכרנו שמי שמרגיש חסרונות בעצמו הוא בעל מדרגה, ואמנם עדיין אינו מושלם, אבל הוא בעל מדרגה במשהו, כיון שאינו חכם בעיניו, ויש תקוה שילמד מוסר בכל יום, ויחשוב על מצבו בביקורת עצמית, ויפשפש במעשיו עד שיבוא לידי שלמות.

אבל מי שחושב שאין לו חסרונות ואינו מרגיש שנכשל בביטול תורה ובדברים בטלים, או בכוונה בתפילה, שהעבודה שבלב אינה בשלמות, או בדברים שבין אדם לחברו, שאינו חושב על השני ואינו בשלמות באהבת הבריות כמו שצריך להיות, אם הוא 'חכם בעיניו', בכל תחום שהוא, 'תקוה לכסיל ממנו'.

אבל אני מרגיש בעצמו שאינו מושלם יש תקוה שיתקן את עצמו, ובני תורה שעוסקים בכל יום בספרי מוסר וביקורת עצמית, ודאי מרגישים שאינם בשלמות, וכל אחד מרגיש בעצמו דברים שהוא צריך חיזוק בהם.

השוחר מעורר שלא להרגיש החסרונות

כח. אם אדם חושב שהוא מתוקן, אין מה לעשות. וצריך קודם לדעת שיש לו חסרונות, שהוא צריך לתקן משהו. צריך להכיר שהעבר עד עכשיו לא היה בשלמות, כדי שהעתיד מכאן ולהבא כבר יהיה בשלמות.

וההכרה הזו היא נגד הטבע, כי אדם בטבעו מרגיש שהוא צודק, ומצדיק את עצמו בכל מה שהוא עושה, ואינו מודה על האמת מפני שאינו מרגיש את האמת, והוא משוחד, שהטבע מעורר ומשחד אותו, שרוצה להיות חשוב בעיני עצמו, ומחשיב את עצמו, ואינו יכול להאמין שהוא לא חשוב ולא בשלמות כמו שצריך להיות.

ולכן הדבר הראשון שצריך הוא להכיר את עצמו! להכיר מה חסר לו ובמה הוא לא בשלמות. וכבר אמר שלמה המלך "ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו", כי אם הוא חכם בעיניו וחושב שהוא מתוקן ומושלם, הוא לא יתקן את עצמו, אלא יישאר באותו המצב, וימשיך לרדת הלאה ולא יתעלה.

"ער איז שוין א פארטיגער"...

כט. מרן הגר"ד פוברסקי זצ"ל היה אומר בשם מרן הגה"צ רבי ירוחם זצ"ל, שיש טעות גדולה להרבה אנשים, שאדם חושב שהוא כבר בשלמות (ער איז שוין א פארטיגער) ואינו צריך שום תיקון, כך יש אנשים כאלה, שאינם עוסקים בהוספת שלמות,

כי אינם חושבים שהם צריכים להשתפר משהו, שהם חייבים ויכולים להיות במדרגה יותר גדולה והם במדרגה נמוכה, בהרבה שטחים, בתורה, ובראית שמים, ובמידות טובות, בחסד ובאהבת הבריות, יש הרבה מדרגות שיכולים וחייבים להשתפר, ואם אדם חושב שהוא כבר מושלם זה גרוע מאד.

ומעשה שהיה ברב אחד שאמר כי הוא חשב על אחד מבעלי הבתים בקהילתו שהוא בר דעת, עד שפעם אחת בחודש אלול אמר לו 'הן עכשיו אלול וצריכים להתחזק', והשיב הבעל הבית: אצלי אין צורך בחיזוק, כי אני כבר מחוזק כל השנה, ויש לי סדר יום קבוע כל השנה שאין מה להוסיף חיזוק על זה... כך טבע האדם להרגיע את עצמו. אבל זה לא נכון! ואדם שחושב שהוא כבר מושלם, א פארטיגער, ואינו עוסק בביקורת עצמית תמידית, זה הכי גרוע שיכול להיות, והוא כבר אבוד ואין שום צעה עבורו.

זכאים בעיניהם – חטאים להשם מאד

ל. בשערי תשובה לרבינו יונה (ב, ה) כתב "ויש אנשים רבים יימנע מהם אור התשובה כי הם זכאים וטהורים בעיניהם, ולא יתעשתו על תיקון מעשיהם כי ידמו בנפשם שהם מתוקנים, והם חטאים להשם מאד, הלא כתוב כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", אור התשובה יימנע, התשובה היא אור, כי על ידי אור יש תשובה - על ידי הכרת האמת מתקנים את המעשים. אבל מי שאינו מכיר את האמת הוא בחושך, בלי אור, שאינו מכיר את האמת, ולא שייך שיעשה תשובה, כי הוא צדיק בעיניו ואינו מרגיש שצריך לתקן משהו.

כי הם זכאים וטהורים בעיניהם', כך הטבע, שאדם זכאי וטהור בעיני עצמו, 'ולא יתעשתו על תיקון מעשיהם', הוא לא יעשה שום השתדלות לתיקון המעשים, מפני שחושב שהוא זכאי וטהור, 'כי ידמו בנפשם שהם מתוקנים', הוא חושב שהוא כבר מתוקן ומושלם ואין בו שום חיסרון. כך הטבע של אנשים רבים.

אבל האמת היא, שאנשים אלו 'הם חטאים להשם מאד', לא סתם חטאים, אלא חטאים מאד! ומדוע? מפני שכתוב (קהלת ז, ט) 'כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא', והיינו שאפילו מי שהוא צדיק, ועושה מעשים טובים, לא יימלט שחסר משהו בשלמות המעשים ובשלמות הכוונה, וגם זה נקרא חטאים. ואותם האנשים שחושבים שהם זכאים, כבר אין להם ביקורת על עצמם, וממילא ודאי שחטא, והם חטאים להשם מאד, כי מי שהוא זכאי וטהור ומתוקן בעיניו, לא רגיש בחטאים שלו, ולא יעשה חשבון הנפש.

ורבינו יונה מסביר, מה הסיבה שהם זכאים בעיניהם? "מאשר הם בוזים לדבר עוונות לא ירגישו ולא יבינו למון", והיינו כי הם מזלזלים בחטאים, וגם במה שיודעים שהוא חטא, חושבים שזה לא כל כך נורא ואפשר להקל, ומקילים בביטול תורה ובלשון הרע ובאונאת דברים, כי זה מתחשק ונוח מאד, והיצר הרע על זה חזק מאד, ומזלזלים וחושבים שזה לא כל כך נורא, ולא יודעים את חומר החטא.

אך ממשיך רבינו יונה כי יש עוד סיבה "ופעמים תהיה נסיבה לזאת מקוצר בינתם, כי לא יבואו לדרוש אלוקים ודעת דרכיו לא יחפצו", והיינו שלפעמים זה מחמת חוסר הבנה וידיעה, ולא מחמת זלזול, ואם הם היו יודעים לא היו מזלזלים, אבל הם לא יודעים, כי הם לא דורשים ולא מבררים מה אדם חייב, מה הן הלכות חובות הלבבות וחובות המעשים, ויש דברים חמורים שלא יודעים כלל שזה חטא, כי לא לומדים ספרי מוסר!

השכל מחייב ביקורת עצמית

הוא בשלמות בכל העניינים הנדרשים ממנו. זה מה שספרי המוסר מלמדים את האדם.

לז. אדם שאינו בודק את עצמו בביקורת עצמית היצר הרע שולט עליו, כי כל אחד חושב שהוא מושלם, ורק על ידי ביקורת עצמית, ששומע או לומד דברי מוסר, דברים שמייסרים, זה משיפע להתגבר על היצר ולשנות את טבע המידות.

לז. חשוב מאד שתהיה לאדם ביקורת עצמית, אך לא לפי ההבנה שלו, אלא עם ספרי המוסר.

ביקורת גם על המחשבות

לח. בחובות הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ו) כתב כי אדם צריך לבדוק את מחשבותיו, מה הוא חושב, ובדרך כלל מה שאדם חושב זה האופי שלו, מי שהוא בעל מידות טובות מדבר וחושב מידות טובות, ומי שהוא בעל מידות רעות מדבר וחושב מידות רעות, ומי שרואה מומים אצל אחרים סימן שהוא בעצמו בעל מום, כמו שאמרו (קידושין ע"ג) כל הפוסל במומו פוסל, וכל החסרונות שהוא רואה אצל אחרים קיימים בו בעצמו.

לט. צריך לעסוק בביקורת עצמית, ולבדוק את עצמו מה המחשבות שאני חושב, ומה היהוה אמינא שלי, כמו ששמעתי ממורי הגרא"א דסלר זצ"ל שאם יש לאדם אפילו הוה אמינא במחשבה לעשות איזה דבר שלא כהוגן, זה סימן שבאותו דבר הוא לא בעל מדרגה, וצריך להשלים את עצמו, שלא תהיה אצלו אפילו הוה אמינא לכך, כמו שאין לו שום הוה אמינא על חילול שבת או רציחה ושאר עבירות חמורות. והדרך לזה היא על ידי מוסר והתבוננות.

לבדוק את עצמו תמיד

מ. שמעתי ממרן הרב מפוניבז' זצ"ל על מה שמוצא בפרשת ויצא שיעקב אבינו חלם והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו והנה השם נצב עליו ויאמר אני השם וגו', ונאמרו לו אז כל ההבטחות ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך וגו' כי לא אעזבך וגו', וזכה לכל ההבטחות על העתיד של כלל ישראל.

ואף על פי כן כשהתעורר משנתו אמר אכן יש השם במקום הזה ואנכי לא ידעתי, ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, ופירש רש"י ואנכי לא ידעתי - שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה! ואף על פי שזכה בשנתו להבטחות כאלה שיש לשמוח בהם מאד, אבל הדבר הראשון שחשב הוא 'מה איתי', איך נכשלתי לישון במקום קדוש כזה, כך דיבר פעם הרב מפוניבז', שיש ללמוד מכאן עד כמה צריך תמיד לבדוק את עצמו מה איתי.

השמחה בהכרת החסרונות

מא. הכרת החסרונות נותנת לאדם שמחה, כי על ידי שמכיר ויודע את חסרונותיו, הוא יודע מה הבעיה ומה צריך לתקן, ולכן לימוד המוסר נותן שמחה גדולה, וכפי ששמעתי מכמה אנשים שלא היו לומדים מוסר, ומאז שהתחילו ללמוד מוסר בקביעות קיבלו הרגשה טובה מאד, ויש להם חיים מאושרים, כי על ידי לימוד המוסר התחילו להכיר את עצמם, מהו היצר הטוב ומהו היצר הרע, ועכשיו הם יודעים מה המעלות ומה החסרונות שלהם, בהם צריך להתחזק וממה יש להתרחק, וספרי המוסר נותנים גם את העצות לזה.

מב. ספרי המוסר נותנים לאדם הבנה, להרגיש את חסרונותיו, ולדעת מה שצריך לתקן, וכיצד הדרך לתקן, ולכן לימוד ספרי המוסר אינו גורם לעצבות, אלא להיפך, זה גורם שמחה

לז. המסילות ישרים בפרק ב' ופרק ג' האריך על הצורך בביקורת עצמית, שזה נקרא מידת הזהירות, לבקר את עצמו, לפשפש ולמשמש במעשיו, לדעת מה הם המעשים הטובים שהוא עושה, כדי להתחזק בהם, ומה הם המעשים הרעים שהוא עושה, שצריך להפסיק לעשות אותם.

וכתב שם "והנה זה דבר שהשכל יחייבהו ודאי, כי אחרי שיש לאדם דעה והשכל להציל את עצמו ולברוח מאבדון נשמתו, איך יתכן שירצה להעלים עיניו מהצלתו? אין לך פחיתות והוללות רע מזה ודאי, והעושה כן הנה הוא פחות מהבהמות ומהחיות אשר בטבעם לשמור את עצמם, ועל כן יברחו וינוסו מכל מה שייראה להם היותו מזיק להם. וההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר, אשר סכנתו ודאי עצומה ורעתו קרובה מהצלתו", עכ"ד.

והיינו כי בלי זהירות אדם הולך בחושך, ועלול להיכשל בעבירות חמורות, וממילא ודאי שכדאי לו להיזהר, לפשפש ולמשמש במעשיו, וזה דבר שהשכל יחייבהו! ואם אינו נזהר זה נגד השכל, כי הרי הוא נמצא בסכנה, ויש יצר הרע וטבע הגוף, שבלי השמחה ובלי פיקוח על עצמו הוא מוכרח להיכשל, ואם לא ייזהר מה יהיה איתו, לא עולם הפא ולעולם הזה! עולם הבא בודאי שלא יהיה לו, וגם העולם הזה לא יהיה טוב. לכן השכל מחייב להשגיח ולפקח על המעשים, לראות מה כן ומה לא, ובלי זה הוא פחות מן הבהמות והחיות.

לפשפש ולמשמש במעשיו

לב. המסילות ישרים בפרק ג' הביא מדברי חז"ל שצריך לפשפש ולמשמש במעשיו, וביאר שם כי 'יפשפש' ו'ימשמש' הם שני עניינים, פשפש הוא לחפש ולבדוק אם הוא עושה מעשים לא טובים, ומשמוש היינו לבדוק גם את המעשים הטובים שהוא עושה, שמא יש בהם איזו נגיעה ופנייה שלא בשלמות.

אמנם הרי כל דרך איש ישר בעיניו, וטבע האדם שאינו מרגיש את חסרונותיו, ולכן הדרך לפשפש ולמשמש במעשיו היא רק על ידי ספרי מוסר, ששם כתוב הרבה פרטים, הרבה מיני חטאים שיכולים להיות, ויש גם חטאים שהם לא בדיבור ולא במעשה אלא בלב, שבלב יש איזה חטאים וצריכים לתקן את החטאים שבלב, ובחובות הלבבות מאריך על זה הרבה, ויש בו עשרה שערים, לדעת מה החטאים שבלב.

לבדוק אם הנהגתו מתאימה לספרי המוסר

לג. אדם צריך ביקורת עצמית, לבדוק האם הוא מתנהג כראוי או לא, ולכן יש ספרי מוסר, לבדוק את עצמו האם הנהגה שלי מתאימה עם ספרי המוסר או שאינה מתאימה, והאם אני מקיים את כל מה שכתוב בהם.

לד. 'מוסר' פירושו שאדם מייסר את עצמו, עם ביקורת עצמית על מצבו, האם הוא מקיים את הדברים הכתובים בספרי המוסר או שאינו מקיים אותם. ספרי המוסר נותנים לאדם דרך להכיר את עצמו, מה היא מדרגתו, היכן הוא עומד. כמובן שלא צריך להיבהל אם רואה שהוא נמצא רחוק מן המדרגה, כי יש דרך, אמנם לא בבת אחת, ואי אפשר לקפוץ הרבה מדרגות בבת אחת, אבל לאט-לאט מתקדמים על פי ספרי המוסר.

לה. אנשים לא מבינים עד כמה שהם צריכים לביקורת עצמית! שזהו ענין לימוד ספרי המוסר, לבקר את עצמו, קודם לדעת מה היא הדרך הטובה שהתורה דורשת מהאדם, מה השם דורש ממך, ובוזה לבקר את עצמו, מה איתו, האם

מפני שספרי המוסר מבארים בפרטות מה הם הדרכים להתגבר ולהינצל מכל העבירות.

מט. יש תועלת יותר גדולה בלימוד ההלכות של הפרט שצריכים חיזוק בו, ולמשל מי שצריך לתקן את מידת הכעס, טוב שילמד את העניינים הנוגעים למידת הכעס, ובספרי המוסר יש בזה הרבה, מהו החיסרון של כעס, ולמה לא כדאי לכעוס, ומדוע הכעס אינו מוצדק, כפי שכבר ביארנו פעמים רבות, שכל כעס נובע מחיסרון באמונה. וכשלומדים את ענייני העבירה שצריכה תיקון, זה משפיע השפעה ישירה כנגד על היצר הרע.

היצר הרע נלחם נגד מוסר

ג. ידוע שהיצר הרע מתגבר בעיקר נגד תורה, ולא אכפת לו שאדם יעשה הרבה מצוות ומעשים טובים במקום ללמוד, אבל שלא ילמד תורה, מפני שתורה היא התבלין נגד היצר הרע, וכשאדם עוסק בתורה אין ליצר הרע שליטה עליו, ולכן היצר נלחם ועושה את כל המאמצים שאדם לא ילמד תורה, ואז יוכל לשלוט עליו.

וכן הביא בקובץ הערות להגר"א וסרמן (בביאורי אגדות) בשם החפץ חיים: "במלחמת היצר אשר הקב"ה העיד בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, ושום כלי זין אחר לא יצלח נגד היצר הרע רק לימוד התורה כמו שהאריך במסילת ישרים... לכן היצר הרע מתחזק ומתאמץ לבטל מלימוד התורה יותר מכל המצוות, וכן שמעתי מפה קדוש רבינו בעל החפץ חיים בזה הלשון: לא אכפת לו ליצר הרע שיהודי יצום ויבכה ויתפלל כל היום ובלבד שלא ילמוד!"

ומעתה הרי מובא במשנה ברורה סימן א' בשם קדמונים שעיקר התבלין ליצר הרע הוא לימוד תורת היראה, והיינו ספרי המוסר, שזה מועיל באופן ישיר כנגד היצר הרע. וזו הסיבה שהיצר הרע נלחם במיוחד שלא יעסקו בספרי מוסר, והמצויאות היא שאף על פי שיש סדר מוסר קבוע בישיבות חצי שעה לפני מעריב, זה לא בשלמות אצל כולם, ויש חלק מהציבור שמזלזלים בלימוד המוסר, למרות שזה מחזק מאוד ומשפיע על כל היום כולו.

נא. התבלין המועיל ביותר נגד היצר הרע הוא לימוד ספרי המוסר, ולכן היצר הרע מתגבר על זה ביותר שלא ילמדו מוסר, ויש גם אנשים חשובים שלא יודעים שלימוד המוסר הוא דבר הכרחי, וגם בישיבות, לא כל אחד מבין את הצורך ללמוד מוסר ולהקפיד על סדר המוסר, כי היצר הרע נלחם ומפריע לזה.

חבל שלא כולם יודעים את המעלה, ואת הצורך והתועלת הגדולה שיש בזה. ומי שכבר יש לו סייעתא דשמיא להבין, והוא כן עוסק בחיזוק תמיד בכל כוחו בספרי המוסר, הוא באמת מאושר וחי חיים מאושרים.

סדר קבוע נותן סייעתא דשמיא

נב. ידוע שהיצר הרע מתגבר במיוחד נגד תורה, ונלחם עם כל הכוח נגד עסק התורה, מפני שהתורה היא התבלין כנגדו. ולכן מובא במשנה ברורה סימן א' שצריכים גם לעסוק בספרי מוסר, שהם התבלין שמועיל ישר כנגד היצר.

ואמנם גם לזה היצר הרע לא מסכים, אבל אם יש סדר קבוע יש סייעתא דשמיא! ובישיבות יש סדר קבוע למוסר, וכשעוסקים בזה בקביעות אזי זה 'לא ליתהו' שמסייעין אותו, וזוכים לסייעתא דשמיא כנגד היצר הרע.

ומצב רוח טוב, כמו שידוע שיש כאלה שלומדים מוסר בריכוז מלא, אפילו עם מנגינה של לימוד המוסר, ולאחר הלימוד נשארים עם הרגשה נעימה מאד, ומרגישים שנעשה להם טוב בלב על ידי המוסר!

תבלין ליצר הרע

תורה תבלין – תורת היראה

מג. אמרו חז"ל (קידושין ל, ב) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, ובמשנה ברורה בסימן א' הביא בשם קדמונים כי תבלין היצר הרע הוא תוכחת מאמרי חז"ל, והיינו לימוד תורת היראה שבספרי המוסר.

ואמנם כל לימוד תורה הוא תבלין ליצר הרע, אך בפרט לימוד המוסר מועיל יותר, שעל ידי זה מקבלים יראת העונש, והיראה משברת את היצר הרע של טבע הגוף, כמו שאמרו חז"ל (ב"ב י, א) "גוף קשה פחד שוברו", היצר הרע של טבע הגוף נשבר מתוך פחד הגיהנום ויראת העונש.

ספרי המוסר מבארים מה זה יראת שמים, גיהנום וגן עדן, לדעת שיש גיהנום בעולם הזה ובעולם הבא, ולפחד מן הגיהנום, והפחד שובר את היצר הרע.

מד. התבלין הכי חזק נגד היצר הרע הוא לימוד תורת היראה שבספרי המוסר, ויראת שמים היא גם כן תורה, כמו שכתוב (איוב כה, כח) יראת השם היא חכמה, וחכמה זה תורה, תורת היראה.

שני ענייני תורה תבלין

מה. באיגרת המוסר לרבי ישראל סלנטר כתב שיש שני עניינים של תורה תבלין. ראשית, כל לימוד התורה הוא תבלין ליצר הרע, וגם כשלומדים פרק שור שנגח את הפרה זה מועיל גם להינצל מלשון הרע, מצד סוגלת קדושת התורה והשפעתה על הלומד להתגבר על טומאת היצר הרע.

אך יש עוד תבלין יותר מזה, והוא כשלומדים את דיני העבירות עצמם, וכגון מי שנכשל בעבירות שבין אדם לחברו, ילמד דיני בין אדם לחברו כגון הלכות אונאה וחושן משפט, וזה יותר תבלין בשבילו. וכך גם ליראת שמים יש את תורת היראה, והם ספרי המוסר המלמדים את תורת היראה, ומביאים לחיזוק ביראת שמים.

מו. ספרי מוסר זה התבלין המועיל ישר לכל עבירה ועבירה, כי ספרי המוסר הם תורת היראה, יראת שמים, ואם עוסקים ביראת שמים, שיש גן עדן ויש גיהנום, ויש שכר ועונש בעולם הזה ובעולם הבא, זה מועיל באופן ישיר כנגד היצר הרע של כל העבירות.

מז. כל לימוד תורה הוא 'סוגלה' נגד היצר הרע, אבל תורה של יראת שמים מועיל ממש באופן ישיר נגד היצר הרע.

הלכות כל העבירות בפרטות

מח. התועלת הגדולה ביותר כנגד היצר הרע היא ללמוד את ההלכות וספרי המוסר הנוגעים לעבירה שצריך להתחזק בה, ולמשל מי שצריך חיזוק שלא להיכשל בלשון הרע, טוב שילמד ספרי החפץ חיים ושמירת הלשון העוסקים בענין זה, ולכן ספרי המוסר הם התבלין הטוב ביותר כנגד היצר הרע,

אשריך בעולם הזה

הנעימות בלימוד המוסר

ג. רבינו יונה בשערי תשובה (ב, יט) כותב בדרכים המעוררות לתשובה "בעת אשר יהגה האדם בתורת השם וכו' ויבין בנועם המוסרים", בדברי מוסר יש טעם ומתיקות, נועם המוסרים!

גד. עסק המוסר הוא דבר נעים מאד. אחרי ששומעים שיחת מוסר, וכן אחרי סדר לימוד המוסר, יש הרגשה נעימה כל כך! הרגשה נעימה מאד של יישוב הדעת, וגם התפילה היא יותר ביישוב הדעת ובמנוחת הנפש. בודאי יש הרבה שמרגשים את זה, אלא שלא מדברים על כך, אבל זו המציאות.

גה. זכורני מימי בחרותי בישיבה, שאחרי חצי שעה של לימוד המוסר היה נעים כל כך, הרגשה נעימה מאד! וכן סיפרו לי רבים שהתחילו ללמוד מוסר ומרגשים חיים מאושרים, שיש מה לעשות בכל רגע ורגע, הכל מחושב, הכל מתוכנן, הכל מסודר, חיים של קדושה, עם הרגשה מאושרת. זה לא גאווה, אלא שמחה, שמחה של מצוה!

מוסר מרגיע את הנפש

גו. יש כאלה שלימוד המוסר מפחיד אותם יותר מדי וכנסים מזה למתח, אבל בדרך כלל להיפך לימוד המוסר מרגיע את הנפש, וזכורני שמרן הגר"ד פוברסקי זצ"ל היה אומר שיחות בישיבה, כמדומה שזה היה במוצאי שבת בחשיכה, ולאחר השיחה הרגישו הרגשה נעימה מאד - הרגשה של רוגע ויישוב הדעת!

גז. לימוד המוסר מרגיע, מפני שבזה אדם מוצא את הבעיה שלו, וכמו בבריאות הגוף, שמי שיש לו איזה מחלה ואינו יודע מה המחלה - אינו יודע מה התרופה לזה, וכשמרגיש משחו לא טוב צריך קודם לדעת את הסיבה, מה המחלה שיש לו, ואז יוכל למצוא את התרופה לזה, כך גם לימוד המוסר מגלה לאדם מה היא מחלתו הרוחנית, ועל ידי זה הוא יודע מה שצריך לתקן וכבר יש לו תרופה, וזה מרגיע.

הידיעה שיש תרופה גורמת שמחה

גח. לימוד המוסר משמח את הנפש, וכמו אדם שיש לו בעיה רפואית, כשמגלה שיש תרופה למחלתו הוא כבר שמח, אפילו לפני שקיבל את התרופה, עצם הידיעה שיש תרופה גורמת שמחה, וכשקונה את התרופה הוא יותר שמח, וכשלוקח את התרופה הוא עוד יותר שמח, כך גם במחלת הנפש, היינו החטאים, כמו שכתוב (תהלים מא, ה) "רפאה נפשי כי חטאתי לך", וכן ירמיה ביקש "רפאני השם וארפא" (ירמיה יז, יד) וכוונתו לרפואת הנפש מן החטאים, בספרי המוסר מוצאים את התרופות לכל חולי הנפש, וזה משמח מאד.

מוסר אינו גורם עצבות

גט. יש הרבה שטועים וחושבים כי ספרי המוסר גורמים עצבות, אבל באמת מי שטעם טעמו של מוסר רואה כי אדרבה זה משמח ומרגיע את האדם, כי ספרי המוסר מבארים מה הם הדרכים לקניית המעלות, ומה הם המפסידים אותם, ומי שלומד ספרי מוסר יודע את מה שהוא חייב, וכיצד אפשר להתגבר על הקשיים, כל ספרי המוסר נותנים את העצות לזה, וגם מבארים את עצם המידות, מהו פירושה של כל מידה ומידה.

וכבר האריך בזה הגר"י בלאזר בשערי אור (הנדפס בספר אור ישראל) שירות שמים לא גורמת למתח ועצבות, ואינה מזיקה לבריאות, אלא להיפך, כמו שכתוב (משלי י, כז) "יראת השם תוסיף ימים!"

מדרגה רוחנית נותנת הרגשה נעימה

ס. סדרי המוסר שבישיבות נותנים הרגשה מאד נעימה, כי כשאדם מקבל מדרגה ברוחניות זה הרגשה נעימה, שהנפש מתקדשת בזה. לימוד המוסר נותן מדרגה רוחנית, ומדרגה רוחנית של קדושה נותנת הרגשה נעימה. ולא כולם יודעים את הענין של לימוד המוסר, איזה הרגשה נעימה שזה נותן, וכמה קדושה שזה מקדש.

והרי אמרו חז"ל (אבות ו, ד) שאם בתורה אתה עמל אשריך בעולם הזה, עסק ועמל התורה נותן חיים מאושרים, וספרי המוסר הם גם כן תורה, תורת היראה, ועל ידי זה אשריך בעולם הזה! לא רק בעולם הבא, שעל כך אמרו יוטב לך לעולם הבא וזה דבר נוסף, גם בעולם הזה, לימוד המוסר נותן אושר ושמחה.

לפי גודל המדרגה כך האושר

סא. ספרי המוסר נותנים לאדם הדרכה, כיצד לחיות חיים מסודרים על פי התורה, ובה לא רק שהמדרגה הרוחנית עולה, אלא גם זוכים לחיים טובים ומאושרים.

וזה תלוי הא בהא, לפי גודל המדרגה הרוחנית זוכים גם לחיים מאושרים בעולם הזה, וכדאיתא בפרקי אבות (ו, ד) שאם בתורה אתה עמל - אשריך בעולם הזה, ומוזכר שם תחילה פת במלח וכו', והיינו הסתפקות במועט, וחיי צער תחיה, אבל זה לא מפריע, כיון שאשריך בעולם הזה. זוהי המציאות, שעל ידי חיים רוחניים זוכים לאושר הגדול ביותר! אם אדם דבוק בתורה ובראות שמים ובמידות טובות, ובעיקר מידות טובות, שזה הדבר הקשה ביותר והטוב ביותר, בזה זוכים לחיים מאושרים. מידות טובות נותנות חיים מאושרים.

ישמח לב מבקשי השם

סב. נתבונן באמת מה הסיבה שלימוד המוסר מביא לידי חיים מאושרים. הנה בתפילה אנו מזכירים את הפסוק "ישמח לב מבקשי השם", וכבר עמדו המפרשים שהרי 'מבקשי' הוא מי שמחפש ומשתדל ועדיין לא השיג את מה שהוא מבקש, ויש לו מטרה שהוא מבקש ועדיין לא הצליח להגיע אליה, ואם כן יש להבין כיצד שייך לשמוח, בזמן שאין לו את מה שהוא רוצה, ומדוע ישמח לב 'מבקשי' השם?

וביאר בזה בשיח יצחק בסיפור הגר"א "כי בכל העניינים מי שמבקש איזה דבר אם לא השיג הדבר ההוא הנה היה עמלו לריק, לא כן מבקשי השם, הבקשה בעצמה היא תכלית נשגב שהוא ההתקרבות אליו יתברך", והיינו כי מבקש השם שונה מכל מבקש, ויש לו שמחה גם לפני שהשיג את מה שמבקש, כי הביקוש עצמו נותן שמחה.

והטעם בזה כי כשאדם מבקש ומשתדל וחושב לעשות מצוה, אפילו שעדיין לא קיים את המצוה, מיד הוא כבר מתקדש בקדושת המצוה, וכמו שכתב ברוח חיים בתחילת אבות "כי בעת יעלה על רעיוני איש לעשות מצוה נעשה רישומו למעלה ומתעורר עליו אור מקיף מהקדושה וסוכך באברתו והאדם בתווך והוא לו לעזר ולסעד לגומרה כי הוא יושב כמו בגן עדן ממש מקום קדוש", ומאחר שהוא מתעלה מתקדש בקדושת המצוה, הקדושה נותנת לו אושר ושמחה, כי קדושה נותנת שמחה, וכמו שכתוב (דה"א טו) "עוז וחדווה במקומו".

סז. אדם שאינו חי על פי האמונה וכפי מה שהתורה מחייבת, בכל רגע מתחשק לו דבר אחר, ונמשך אחר כל מיני פיתויים שהיצר הרע מפתה אותו, פעם לדבר זה ופעם לדבר אחר, ולעולם אינו שמח בחלקו, אבל מי שעוסק בספרי מוסר יש לו סדר יום קבוע על פי ההלכה, וחי חיים מאושרים.

סח. רבים אמרו לי, צעירים וגם מבוגרים, שהתחילו ללמוד מוסר בקביעות, אפילו זמן קצר בכל יום, ועל ידי זה כל החיים השתנו, ונעשו מאושרים הם ובני משפחותיהם, כי חיים עם חשבון, לא סתם לפי מה שמתחשק פעם כך ופעם כך, אלא הכל מסודר ומחושב לפי דיני התורה.

עם אמונה אין שום קשיים בחיים

סט. חיי האמונה הם חיים מאושרים, חיים אחרים לגמרי, ובימים אלו סיפר לי אחד שתמיד היו לו דאגות וקשיים, והתחיל ללמוד קצת מוסר בקביעות, ועל ידי זה כל החיים השתנו, ונהיה רגוע ומאושר.

כך זה בנוגע לאדם מבוגר, וגם צעירים, לפעמים יש איזה קשיים, ואם חיים באמונה אין שום קשיים! מפני שידעיים ומאמינים שכל דעביד רחמנא לטב עביד, והכל בידי שמים, אין דבר שאינו בידי שמים, והכל לטובת האדם, ואפילו אם לא מבינים מדוע, בודאי זה לטובה, והדרך לחיזוק האמונה היא על ידי הלימוד בספרי המוסר.

אושר החיים עם האמונה

ע. למעשה רואים שמי שחי עם אמונה הוא מאושר, כפי שאמרו לי רבים שהתחילו ללמוד כל יום מוסר, ועל ידי זה נעשו מאושרים, וגם הבית מאושר, עם חיים אחרים לגמרי.

האמונה נותנת חיים מאושרים, כי מאמינים שהכל בידי שמים, וכל דעביד רחמנא לטב עביד (נברכות ס, ב), וממילא גם אם יש קשיים זה לטובת האדם, וזה כמו תרופה בשבילו, כמו ששמעתי מאמאמורי"י זצ"ל שהחפץ חיים כשהיו קשיים לא היה אומר 'ס' איז ניט גוט' (זה לא טוב), אלא 'ס' איז ביטער' (זה מר), כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, ואי אפשר לומר לא טוב, רק כמו תרופה שיש בה מרירות אבל היא מרפאת את החולה.

המוסר נותן כוח להתמודד עם הקשיים

עא. סיפר לי אברך צעיר שהוא נמצא לפעמים במצבים קשים, ויש לו הרבה קשיים ולחצים, והוא מקפיד ללמוד מוסר בקביעות בכל יום, ומרגיש שזה מחזיק אותו ונותן לו את הכוח להתמודד עם הקשיים, להיות בן אדם כמו שצריך ולא לאבד את העשתונות, ובלי המוסר הוא לא היה מחזיק מעמד בזה.

התעלות במידות נותנת שמחה

עב. ספרי מוסר נותנים עצות בצורה משמחת כיצד להתעלות במידות טובות, ומי שיש לו מידות טובות ולב טוב הרי הוא שמח תמיד כמו שכתוב (משלי טו, טו) "יטוב לב משתה תמיד", ואילו מי שאין לו לב טוב, הוא תמיד עצוב וכועס על אחרים, ועל זה אמרו (אבות ב, יא) כי שנאת הבריות מוציאה את האדם מן העולם, ואילו אהבת הבריות ומידות טובות נותנים שמחה וחיים טובים ומאושרים.

משפיע על כל האווירה בבית

עג. לימוד המוסר משפיע על כל האווירה בבית, ונהיה בית מלא שמחה עם הרגשה נעימה בבית, כי ספרי המוסר נותנים הדרכה יום יומית איך להתנהג התנהגות מאד אנושית,

ולכן לימוד המוסר משמח ומביא לחיים מאושרים, כי הלומד מוסר הוא 'מבקש השם', שרוצה להתעלות ולהתקדש, ועצם הביקוש כבר נותן קדושה ושמחה, כמו שכתוב 'ישמח לב מבקשי השם'!

האושר מצד הטבע וגם בהשגחה

סג. לימוד המוסר נותן חיזוק האמונה, ובזה החיים מאושרים, הן מצד הטבע, חיי האמונה הם חיים מאושרים, וגם בהשגחה, בזכות המצוה שאדם מייסר את עצמו בתוכחה עצמית כמו שכתב בשערי תשובה (ב, כו) 'ישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו וכו', מן השמים נותנים לו סייעתא דשמיא לחיים טובים ומאושרים.

ספרי מוסר ה'מדרין' לחיים מאושרים

סד. 'אשריך בעולם הזה' הוא רק על ידי 'דרכה של תורה' (אבות פ"ו), אבל לדרכה של תורה צריכים מדרין, והמדרין הוא ספר המוסר, כל אחד שיעשה את זה, יכול לנסות ולהיווכח בכך, שעל ידי לימוד המוסר יחיה חיים מאושרים, מי שסדר היום אצלו מסודר על פי דרכה של תורה וכפי ההדרכה של ספרי המוסר - הוא אדם מאושר. ספרי המוסר נותנים הדרכה לסדר יום קבוע ומאושר על פי דרכה של תורה.

וידוע שאדם שיש לו עיסוק וסדר יום קבוע הוא מאושר, ואילו מי שאין לו עיסוק ומשתעמם זה הכי גרוע שיכול להיות, והעיסוק הטוב ביותר זה עסק התורה, עם דרכה של תורה, וספרי המוסר הם המדריכים כיצד להיות עסוק כל היום ב'דרכה של תורה', וכשאדם עסוק בזה הוא מאושר, הן מצד הקדושה שבו, וגם מפני שזה מעניין, דברי תורה מעניינים מאד ומתוקים מדבש, ומרגישים סיפוק מכך, וזהו האושר הגדול ביותר. סדר המוסר נותן הדרכה לחיים מאושרים אמיתיים, ובטוחני שכל מי שישמור על סדר המוסר יהיה מאד מאושר, ויחיה חיים אחרים.

ולא רק שיהיה מאושר אלא גם יחשיבוהו על כך, אמנם זהו שלא לשמה, ולא כדאי לחשוב על הכבוד, שיש בזה סכנה של גאווה, אך במציאות לימוד המוסר נותן הרגשה מאד נעימה, ומי שלומד מוסר משפיע בזה על אחרים, וממילא גם מחשיבים אותו, ורק צריך להיזהר מגאווה, שלא ליהנות מן הכבוד, כי הנאת הכבוד היא במקום עולם הבא, וזה הכי גרוע, אבל הוא יהיה מכובד מצד עצם מעלתו, וכעין שאמרו (אבות ד, א) איזהו מכובד המכבד את הבריות.

ההערכה למי שחי עם חשבון

סה. אדם שחי עם חשבון הנפש, רואים עליו שהוא בן אדם, שאינו נשלט בידי היצר, הטבע לא שולט עליו אלא הוא שולט על הטבע, וכל הזמן הוא מחושב וחי בחשבון, ועל ידי זה הוא גם מקבל הערכה, מצד המשפחה ומצד הסביבה שמחשיבים אותו. ואמנם אסור להתגאות, ומי שמחשיב את עצמו זה דבר חמור מאד, אבל אם אחרים מחשיבים אותו זה לא נורא, ורק צריך להיזהר שהוא לא יחשיב את עצמו, ולא יבוא לידי הרגשת חשיבות בעצמו.

האושר כשהיים עם חשבון

סו. אדם שחי עם חשבון וכל היום מסודר עם תכנית מסודרת, לא לפי טבע היצר, אלא לפי השכל, על פי התורה, כל החיים הם חיים אחרים ומאושרים, וזה אפילו בבעלי משפחה, כל שכן בחורים, מי שהוא מסודר לפי סדרי הישיבה, הוא מאושר וגם מצליח. כך המציאות.

כינוס גדולי התורה

בחודש אדר תש"פ כינס רבינו שליט"א במעונו כמה מגדולי הדור וחשובי ראשי הישיבות, לטכס עצות ודרכים כיצד לחזק את לימוד המוסר בקרב בני הישיבות והאברכים.

בפתח הכינוס הבהיר רבינו שליט"א את חשיבות העניין:

המטרה של הכינוס הזה, שכולם התאספו והגיעו הנה, היא כדי לראות איך להשפיע על הציבור, על בני הישיבות, שידעו מה החשיבות שיש בלימוד המוסר, מה התועלת שבזה, ומה החיסרון שיש למי שלא לומד מוסר. זה העיקר, לראות איך מסבירים את זה, שכל בחור ובחור יבין שבלי מוסר הוא יכשל, ועם מוסר הוא יהיה צדיק, ויהיה כמו שצריך להיות בשלמות. ולכן צריכים לימוד מוסר בקביעות יום יומית, כי אם זה לא בקביעות זה לא משפיע.

הדבר הראשון שצריכים להשפיע הוא, שבחור ידע שבלי מוסר בהכרח שיכשל, במעשים, או בדיבורים, או במחשבות, במה שהוא כן חושב ובמה שהוא לא חושב, הוא יכול להיכשל בעיקרי האמונה רחמנא ליצלן, דברים כאלה שאם הוא חושב אחרת זה כפירה וחוסר אמונה.

ויש חובות הלבבות, שהם 'חובות', וכבר אמר הגר"ח מבריסק לבנו הגרי"ז כי ספר חובות הלבבות הוא 'שולחן ערוך של אידישקייט', שולחן ערוך איך הלב צריך להיות, שאם הלב אינו כך אזי הלב פושע, ויש פשיעה וחטא בלב.

וישנם הרבה חלקים בזה, אך קודם צריך שידע הבחור, או האברך, וכל אחד ואחד, שאם הוא לא לומד ספרי מוסר הוא יכשל בכל מיני מכשולים, במעשה בדיבור ובמחשבה, ובהכרח שיכשל.

ורבים אינם יודעים את זה, מי שלא לומד ספרי מוסר לא יודע שהוא נכשל, ואינו מרגיש כלל בזה, אך זו המציאות! וכדי להחזיר את זה צריכים הרבה לדבר על זה, עם דוגמאות ומשלים, עד שיבינו את זה.

שאלה: האם לקבוע ללמוד בספרי מוסר מסוימים?

רבינו שליט"א: ארבעת הספרים המשפיעים ביותר הם מסילת ישרים, שערי תשובה, חובות הלבבות, וארחות צדיקים. בפרט ארחות צדיקים הוא ספר שווה לכל נפש, ושאר הספרים לא כל אחד יש לו טעם בהם, אבל הארחות צדיקים שווה לכל נפש, כך נראה לי, שגם צעירים ואפילו ילדים נהנים ומושפעים מזה. והוא ספר קדמון שהמהרש"א כבר מביא מדבריו, ומלקט מהרבה קדמונים שלפניו, ולא ידוע מי חיברו.

שאלה: ויש ענין שיקבעו ללמוד דווקא 'ארחות צדיקים'?

רבינו שליט"א: לאו דווקא, אלא כל אחד לפי טבעו. רק באנו לומר שלפעמים יש בחור שמרגיש שאינו יכול ללמוד מסילת ישרים, והוא יכול ללמוד רק ארחות צדיקים, שזה ספר השווה לכל נפש.

והוסיף הגאון רבי משה הלל הירש שליט"א שנכח בכינוס: אני מייפץ הרבה פעמים לבחורים שקשה להם ללמוד מוסר, שילמדו אבות עם רבינו יונה או משלי עם רבינו יונה, שאז מרגישים שיש להם בזה עוד תועלת חוץ מהמוסר, שלומדים גם אבות ומשלי, וממילא אגב אורחא יש בזה גם את המוסר ביחד.

רבינו שליט"א: אפשר גם אבות דרבי נתן. הכלל הוא ללמוד מוסר שמעניין, כי מה שלא מעניין לא משפיע, וכל בחור צריך לבדוק איזה ספר מוסר מעניין אותו, ובאותו הספר באיזה פרק הוא יותר מוצא ענין, כי מה שמעניין משפיע.

הלומד מוסר מוכטח לחיים מאושרים

עז. אני מבטיח שכל מי שילמד מוסר יהיה מאושר! מי שכבר לומד מוסר בודאי הוא כבר מאושר, ומי שעדיין אינו לומד אם יתחיל בכל יום ללמוד מוסר קצת, יחיה חיים מאושרים ויהיה שמח בחלקו, וכל החיים יהיו חיים של שמחה.

לא כולם יודעים את הסוד

עח. לימוד המוסר נותן חיים מאושרים, אשריך בעולם הזה, ולא כולם יודעים את הסוד הזה, אבל כך המציאות, שלימוד המוסר נותן חיים מאושרים וכל הבית נהיה בית עם אווירה נעימה מאד.

וכן כתב המשנה ברורה בסימן א' כי התבלין ליצר הרע הוא תורת היראה שבספרי המוסר, ויתבלין פירושו דבר שנותן טעם, דהיינו שאין זה סתם משפיע, אלא זה נותן חיים עם טעם, חיים מתובלים, חיים מאושרים, אשריך בעולם הזה. זהו מה שזוכים על ידי קביעות של תורת היראה. וברוך השם שאנו כבר יודעים את הסוד הזה!

חבל על אלו שלא יודעים

עט. אשרינו מה טוב חלקנו שאנו יודעים את מעלת לימוד המוסר, ובידינו הדבר, ואנו עושים את זה, וחבל על אלו שלא יודעים את זה, יהי רצון שכל כלל ישראל יבינו מה הם החיים הכי מאושרים בעולם הזה.

ומאד חכמה, ומאד תועלתית, שנותנת הרגשה טובה ונעימה מאד, וכמו שכתב בחובות הלבבות (עיין שער הפרישות פ"ד) כי הפרוש 'חברתו נעימה' - נעים להיות בחברתו, ו'צהלתו בפניו ואבלו בלבו' - בלב הוא מצטער על המדרגה שלו (עיין מרפא לנפש שם), אבל צהלתו בפניו!

עד. ידוע לי מאנשים שלא היו לומדים מוסר, והתחילו ללמוד מוסר בקביעות, ומאז כל חייהם השתנו, ונעשו מאושרים, שכל הנהגתם ברוע ובשמחה, וגם הבית מלא שמחה, המשפחה מרוצים ממנו וגם הוא מרוצה מהם, כיון שכל הנהגתו לפי ספרי המוסר, במידות טובות, בסבלנות ובסבר פנים יפות, וכפי שמאריך גם בספר תומר דבורה כיצד צריכה להיות ההנהגה בין אדם לחברו, בלי לדבר לשון הרע, ובלי לצעוק, דיבורו נבחת ואינו מרים את קולו כמו שכתב באגרת הרמב"ן, על ידי זה זוכים לחיים מאושרים, שהמשפחה מאושרת וגם הוא מאושר!

עה. לימוד המוסר משנה את כל מהות האדם ומביא לחיים מאושרים, וידוע לי מעשים שהיו שאשה אמרה לבעלה: רואים שהשתנית ואינך כמו שהיית קודם, ומה קרה איתך שנהיית אדם אחר יותר מאושר? והתברר כי הוא התחיל ללמוד מוסר בקביעות, בכל יום כמה דקות, וזה השפיע עליו ושינה את כל החיים שלו, עד שבני הבית מעצמם הרגישו עליו את השינוי, שהוא יותר מאושר, עם חיים יותר מאושרים, ומשפיע אווירה נעימה בבית.

הבדל באיכות החיים

עו. ההבדל בין מי שלומד מוסר למי שאינו לומד הוא הבדל באיכות החיים, כי לימוד המוסר נותן חיים מאושרים!

פרק ב' ♦ איך לומדים מוסר

צורת הלימוד

ללמוד את הידיעות בפשטות

א. כשלומדים ספרי מוסר, בעיקר חשוב ללמוד את הידיעות בפשטות, כמו ילד קטן שלומד מסילת ישרים, ללמוד את כל המסילת ישרים פעם ועוד פעם, ובמשך הזמן הידיעות נקלטות ומשפיעות.

אם יש רציפות של קביעות באופן כזה, כל הזמן יש המשך של התעלות, כי יש מחשבות, והלב מרגיש בכל פעם משהו, והידיעות נכנסות ללב, וכל מחשבה וידיעה משפיעה, כי האדם מושפע מכל דבר, וכל מה שהוא שומע ורואה וחושב משפיע עליו, ואם עוסקים בזה בצורה רצופה בלי הפסק, מתקדמים ומתעלים כל הזמן.

מתוך מתיקות וסקרנות

ב. לימוד המוסר צריך להיות מתוך מתיקות וסקרנות כמו בלימוד הגמרא, ואם לומדים בשפתיים דולקות עם ניגון כמקובל בישיבות זה בודאי משפיע מאד, אבל אפילו בלי מנגינה, כל ידיעה וכל מחשבה משפיעה לשנות את טבע האדם.

בשפתיים דולקות ובקול עצב

ג. רבי ישראל סלנטר חידש חלק נוסף במוסר, ללמוד בהתפעלות, בשפתיים דולקות ובקול עצב, עם ניגונים שמעוררים את הנפש ומשפיעים על האדם. ואין זה קול עצוב שגורם לעצבות, אלא להיפך, זה נותן שמחה וחיים מאושרים! וכשלומדים בהתפעלות בודאי זה מוסיף הרבה, ויותר נכנס בלב ומשפיע על המעשים.

כל אחד לפי טבעו

ד. למעשה זה תלוי כל אחד לפי טבעו, מה שמושך אותו ומשפיע עליו, יש מי שמקבל השפעה כשלומד בקול רם ובשפתיים דולקות כדברי רבי ישראל סלנטר, ויש מי שמקבל יותר תועלת כשלומד בשקט ובקול רגוע, וכל אחד צריך לראות לפי טבעו מה היא צורת הלימוד שמשפיעה עליו.

עצם הידיעה משפיעה

ה. יש כל מיני דרכים במוסר, יש כאלה שלומדים בהתרגשות, ויש כאלה שבטבעם אינם מתרגשים, כל אחד לפי טבעו וכפי האופי שלו, אם בהתרגשות או בקול דממה דקה, מכל מקום עצם הידיעה משפיעה! ואפילו בלחש, או התבוננות

במחשבה, גם כן יש בזה תועלת גדולה, ומשפיע מאד על כל החיים.

בקיאות בידענות שבספרי המוסר

ז. כדאי לקרוא במהירות את הידיעות, ולחזור עליהם שוב ושוב, כדי לקבל בקיאות בהם, וזה ישפיע עליו שבהמשך הזמן יחשוב על זה הרבה פעמים, ואז יוכל לקיים מה שלמד.

ז. ספרי המוסר הם עולם מלא של ידיעות, ועצם הבקיאות בידענות אלו נותנת ומשפיעה הרבה. והנה כל אחד צריך ללמוד לפי טבעו, ומי שנהנה מהבקיאות אכן זה חשוב מאד, אבל גם מי שנהנה מהעיון שבספרי המוסר, צריך לדעת כי יחד עם זה הבקיאות היא הכרחית, כי בלי הבקיאות יחסרו לו ידיעות חשובות, ולא ידע איך להתקדם.

ביישוב הרעת בלי מתח

ח. יש ללמוד ספרי מוסר, מתוך יישוב הדעת, לא בבהלה ולא במתח, וככל שעוסקים יותר ביישוב הדעת הרי זה משפיע יותר, אבל אם נכנסים למתח זה מאד מזיק, ולא מצליחים כלל. ויש יחידים שאסור להם ללמוד מוסר מפני שהם נכנסים מזה למתח וחיים במתח וזה מזיק להם, וגם עכשיו בא לידי עובדא באחד כזה ואמרתי לו כי לפי מצבו אסור לו ללמוד מוסר, וצריך להתקדם בכל ענייני העבודה אך בלי מתח.

ט. צריך להיזהר שלא להיכנס למתח, שאז כל הציבור סובלים ממנו, ואחרים אינם צריכים לסבול ממה שהוא שרוי במתח, אלא יתנהג בסבר פנים יפות לכל אחד ואחד.

י. יש יחידים שאסור להם ללמוד ספרי מוסר, כי מחמת זה הם נכנסים בפחד ומתח, וזה לא צער וחרטה על החטא שאכפת לו על מה שנכשל, אלא הוא כבר מתוה ונכנס ללחץ ובלבול הדעת, וכבר היו בעבר כמה בעיות כאלה, עם צעירים ומבוגרים, שלא ידעו מה זה תשובה ומה זה מוסר, ואחד אמר לי שכשהוא לומד שערי תשובה הוא מתוה ולחץ, ואמרתי לו שלא ילמד שערי תשובה אלא ספר אחר של חיזוק האמונה שאינו מפחיד אותו, כי אף שבדודאי הפחד הוא דבר טוב מאד, היינו רק פחד שאינו בא מתוך עצבות.

והנה אם אדם עומד לפני משפט, ואינו יודע מה יהיה למחר ביום המשפט, הרי הוא עסוק למצוא עצות, ומחפש עורך דין, ומלמד אותו מה שיכול לטעון, ומשתדל לעשות מעשים טובים, ולתקן את החטא שעשה, וכשהשוטט רואה שהוא רוצה לתקן הרי הוא מתחשב בזה, אבל מי שנכנס בעצבות נעשה כמשותק ואינו מסוגל לעשות כלום, והחרטה היא צער אך לא עצבות, והעצבות היא נגד מצות התשובה.

אבל באמת רק יחידים סובלים מדברים כאלה, ורוב הציבור יכולים ללמוד שערי תשובה, ואינם נכנסים מזה למתח.

המוסר סיבה לשמחה ולא למתח

יא. לימוד המוסר משמח, ורק יש יחידים שאינם יודעים כיצד ללמוד מוסר, ונכנסים מחמת זה למתח, ומתהלכים כל היום עם המתח של לימוד המוסר, אבל אצל רוב בני אדם להיפך, לימוד המוסר מרגיע ומשמח.

וכמו אדם שידוע שהוא זקוק לתרופה, כשיש לו רופא הוא כבר שמח, וכשמקבל תרופה הוא יותר שמח, וכשלוקח את התרופה הוא עוד יותר שמח, מפני שידוע שעל ידי זה יהיה בריא, קל וחומר לימוד המוסר שמשפיע מיד על הלב, ובמשך הזמן ההשפעה מתחזקת יותר ויותר.

ההנהגה ליחידים שנכנסים למתח

יב. יש יחידים שאסור להם ללמוד מוסר, מפני שהם לוקחים את הדברים יותר מדי ללב, והם יכולים ללמוד רק ספרי מוסר שמרגיעים כמו ספרי החפץ חיים וכדומה, וכך יש כאלה שאינם יכולים ללמוד מוסר זמן רב מדי, אך על כל פנים סדר המוסר בישיבה חצי שעה, זהו הזמן המתאים לכל אחד ואחד.

ללמוד מתוך הספר ולא רק במחשבה

יג. צריכים ללמוד בספרי המוסר, ולא מספיק להתבונן במחשבה לבד, כי המחשבה נמשכת לדברים אחרים, והמחשבות הולכות לפי היצר הרע, לפי החשק ולא לפי השכל, לכן צריכים ללמוד מתוך הספר, וכשרואים ומתבוננים במה שכתוב, זה מקשר את המחשבה עם מה שכתוב שם ומשפיע.

יד. קשה לחשוב סתם מחשבות על אמונה וענייני העולם הבא, וכמו שכתב רבי ישראל באגרת המוסר שהאדם חפשי בדמיונו, וגם אם רוצים לחשוב בענייני אמונה, קשה לשלוט על המחשבות, ונמשכים לחשוב על מה שמתחשק באותו הרגע, ובדרך הטבע נמשכים יותר לחשוב על ענייני העולם הזה, לכן צריכים ללמוד מתוך ספרי המוסר.

לימוד עם טעם והתעניינות

המוסר כמו 'תבלין' טעים

טז. הנה אמרו חז"ל (קידושין ל, ב) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, ובמשנה ברורה סימן א' הביא מקדמונים שתבלין היצר הרע הוא תוכחת מאמרי חז"ל, והיינו לימוד ספרי המוסר שהם תורת היראה, וזהו התבלין הכי חזק שמועיל באופן ישיר נגד היצר הרע.

וקראו לזה חז"ל תבלין, והיינו כמו 'תבלין' שנותן טעם באוכל, כך גם כשלומדים ספרי מוסר יש בזה טעם, וזה נותן הרגשה מאד נעימה, וידוע לי כן, שספרי מוסר נותנים הרגשה נעימה, אם לומדים ספרי מוסר ברצינות זה הרגשה מאד נעימה, ומדוע? כי על ידי זה האדם מתקדש ונהיה יותר רחוני, והוא יותר מתרחק מהיצר הרע, ומקבל קדושה, קדושת הנפש, והקדושה נותנת הרגשה מאד נעימה.

וכן שנינו באבות (ו, ז) שאם בתורה אתה עמל אשריך בעולם הזה, וספרי המוסר הם גם כן תורה, תורת היראה, ועל ידי זה אשריך, בעולם הזה! לא רק בעולם הבא, אלא גם בעולם הזה, אשריך.

טז. כמו תבלין שמתבל ונותן טעם באוכל, כך ספרי המוסר, מלבד השפעתם על האדם שיחזור בתשובה ולא יהיו לו חטאים, הם גם 'נותנים טעם' - חיים טובים ומאושרים, וכפי שכבר סיפרתי הרבה פעמים שאמרו לי בעלי משפחה שלא היו לומדים מוסר, והתחילו ללמוד מוסר בקביעות, ועל ידי זה כל האווירה בבית השתנתה, ונהיה בית מלא שמחה עם אווירה נעימה מאד, וזהו ה'תבלין' שנותן טעם והרגשה נעימה מאד.

צרכי הנפש יש בהם מתיקות

יז. הקב"ה ברא בטבע הבריאה, שכל דבר שהוא חיוני לאדם, זה מושך את האדם, וכגון בצרכי הגוף, שהגוף צריך לאכול, ולכן ברא הקב"ה את האדם עם טבע שהוא רעב ומתאוה לאכול, לא אם לא היה רעב, ורק היה יודע ומבין בשכלו שצריך לאכול, אזי בכל פעם היה צריך לחשוב ולשים לב לזה כמו שצריך לקחת תרופה, ולפעמים היה שוכח לאכול והיה

ולמעשה זה גם חיוב יותר חמור, כי מאחר שיש לו טעם בזה, הרי זה לא קשה לו, ורק קשה להתיישב וללמוד, אבל אחרי שהוא יושב ומתחיל ללמוד, הוא כבר מרגיש את הטעם, ולכן החיוב שלו יותר גדול ממי שקשה לו ואין לו טעם בזה, וכשישייטתא דשמיא וכוחות כאלה אם לא מנצלים אותם זה דבר חמור מאד, ועלולים להפסיד בזה את כל הזכויות, כי אדם שנותנים לו שייטתא דשמיא ואינו מנצל אותה, לא תהיה לו שייטתא דשמיא, והרי צריכים שייטתא דשמיא, ובלי שייטתא דשמיא אי אפשר להצליח.

ללמוד בספר שמעניין

ב. לימוד המוסר צריך להיות בספר מושך ומעניין, שמרגישים בו טעם, אבל אם לא מרגישים טעם, ולומדים רק מתוך כפייה עצמית, זה לא משפיע, ואדרבה יהיה יותר גרוע.

דבר שמעניין נכנס ללב

בא. המוסר משפיע רק כאשר זה מעניין את הלומד, ועוסק בזה מתוך התעניינות לדעת מה הם החיובים המוטלים עליו ומה צריך לתקן, ומה שמעניין - משפיע! דבר שמעניין נכנס ללב ונשאר בלב, אבל אם זה משעמם זה לא משפיע, אלא יותר גרוע, וכידוע שאם עושים דבר מתוך שעמום וכפייה זה גורם לשנאת הדבר.

מה שיותר מעניין משפיע יותר

בב. כל אחד יכול למצוא את הספר המעניין שבבילו. יש כאלה שכל ספרי המוסר מעניינים אותם, ויש כאלה שרק ספר מסוים מעניין אותם, וכל מה שיותר מעניין ויותר מרתק - משפיע יותר. זה הכלל.

הפרקים שמעניינים בכל ספר

בג. לפעמים פרק אחד מעניין ומשפיע, ופרק אחר משעמם ואינו משפיע, וזה תלוי כל אחד לפי טעמו מה שמעניין ומושך אותו, כגון בספר חובות הלבבות, שהוא ספר גדול מאד ויש בו עשרה שערים, כל אחד אם ילמד בפרקים שמעניינים אותו זה ישפיע עליו, ואם ילמד מה שמשעמם אותו זה לא ישפיע, וצריך ללמוד פרק שמעניין, מכל הספרים.

כד. **שאלה:** האם יש ענין לסיים ספר מוסר עד הסוף?

תשובה: צריך לסיים. אבל רק אם זה מעניין, כי אם זה משעמם זה לא משפיע.

מה שמוכן בפשטות

כה. יש ללמוד בספר מוסר שמושך את הלב, וככל שהוא מוכן בפשטות, זה יותר מעניין ומשפיע על הלומד.

לימוד בכפייה לא משפיע

כו. סיפר לי אחד שהגיע מחוץ לארץ, שהיה במקום שהכריחו אותו ללמוד מוסר, והיה יושב ולומד ספרי מוסר שעות רבות ולא יצא לו שום תועלת מזה, כי הלימוד בכפייה אינו משפיע, ופעמים שאף גורם לתוצאה הפוכה שישנא את דברי המוסר. לכן יש לעסוק במוסר מתוך התעניינות ומתוך הבנה שלימוד המוסר הוא דבר חיוני מאד לכל מדרגת האדם, ואז בודאי תהיה השפעה גדולה. אבל לא מתוך הכרח וכפייה עצמית.

נחלש ומגיע לאפסית הכוחות, ולכן כדי שהגוף יהיה בריא, עשה הקב"ה טבע שיהיה רעב, כדי שיאכל ויתקיים.

וכך גם בנוגע לחיי הנפש של האדם, כל הדברים החיוניים לנפש, ברא אותם הקב"ה עם טעם ומתיקות, כדי שאדם יעסוק בהם ויקיים את נפשו לחיי נצח, ולכן ברא הקב"ה את התורה עם טעם ומתיקות, שדברי תורה מאד מעניינים, ויש בהם ערבות ומתיקות, וממילא הרי זה מושך, וזהו ה'תבלין' כנגד היצר הרע.

וכך גם ספרי המוסר הם כמו תבלין, שדברי המוסר מעניינים, ויש בהם טעם נעים מאד, ומי שלומד מוסר יודע את זה, שיש טעם נעים מאד בלימוד המוסר, וספרי המוסר נותנים הרגשה נעימה מאד, כמובן אם לומדים בספר מוסר שמעניין, או בחלק שמעניין, כל אחד לפי טעמו מה שמושך ומעניין אותו, זה נותן הרגשה מאד נעימה.

וכן כששומעים דברי מוסר, ידוע לי מזה, שכששומעים דברי מוסר שמעניין לשמוע אותם, זה משפיע על האדם ונותן הרגשה מאד נעימה! וזהו התורה 'תבלין', כמו תבלין שיש בזה טעם.

הטעם במוסר מחייב יותר לעסוק בזה

יח. ידוע שעסק המוסר מעניין, וכך הטבע, כי יראת שמים היא צורך הרוחניות של האדם, ולכן ברא הקב"ה בטבע שמעניין לעסוק בזה, להוסיף עוד ועוד יראה, ויש הרבה מדרגות ביראת שמים כמו שכתב בשערי תשובה (ש"ס) שזה מהמעלות העליונות שיש בהן הרבה מדרגות, ויש חיוב ומצוה להוסיף מדרגות בזה, ולכן הטבע הוא שנהנים מזה.

והוא דבר ידוע שמתחשק לעסוק ביראת שמים, ואנשים שעוסקים ביראת שמים נהנים מזה, כי זה צורך חיי הנפש, החיים הנצחיים בעולם הבא, שהם תענוגים שאין לו מושג מה הם, וגם הנביאים לא ידעו מה זה העולם הבא, כמו שנאמר (ישעיה ס"ד, א) עין לא ראתה אלוקים זולתך, וכדי לזכות לזה חייבים יראת שמים, ולכן יש טעם והנאה בהוספת יראת שמים. וכן כל דבר שאדם חייב בו יותר, יש טעם מיוחד שאדם אוהב את זה, כדי שיוכל לקיים בקל.

ונמצא לפי זה, כי מאחר שזה דבר קל ולא קשה לעסוק ביראת שמים, הרי זה חיוב יותר גדול ויותר חמור, כי זה קל ולא קשה, ואדרבה זה מאד נעים, ומדוע שלא לעשות את זה. כמו שמצינו בגמרא (מנחות מג, א) גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת, והיינו שיש ציצית לבן ויש תכלת, ומי שאינו לובש תכלת, זהו מפני שהתכלת קשה להשגה, ולמרות שיכול להשיג עם מאמצים, מכל מקום זה חטא פחות חמור, אבל מי שאינו לובש ציצית לבן, שזה דבר קל שלא קשה כלל להשיגו, זה חטא יותר חמור, וככל שהדבר יותר קל, אם לא מקיימים זה חטא יותר חמור.

וכך גם בעסק התורה ויראת שמים, מכיוון שהקב"ה ברא בטבע שזה מעניין ומושך ולא קשה, ממילא אם לא עוסקים בזה החטא יותר חמור, וזו זכות יותר גדולה לקיים, וחטא יותר חמור אם לא מקיימים.

לנצל את כוח ההרגש של טעם במוסר

יט. יש כאלה שיש להם טעם במוסר, ונהנים מספרי מוסר, ואף על פי כן הם לא לומדים, ומזלזלים בסדר מוסר, ואם הם היו מנצלים את כוח ההרגש שיש להם במוסר, היו מגיעים למעלות עליונות ממש, וחבל שלא מנצלים את הכוחות האלה. מי שיש לו כוחות של טעם במוסר וטעם בהתעלות, חבל שלא לנצל את זה!

לא מתוך הכרח וכפייה

כז. לימוד המוסר צריך להיות מתוך התעניינות, כמו בכל דברי תורה שצריך ללמוד מתוך התעניינות, ולא מתוך כפייה והרגשה שהוא חייב ומוכרח, כי הלומד בכפייה נכנס מזה למתח, וכששרוי במתח אינו יכול להתרכז ולהבין את מה שהוא לומד, ואני מכיר כאלה שלומדים מתוך כפייה ומתח ואינם יודעים כלום ממה שלמדו, רק כאשר עוסקים בזה מתוך התעניינות, אז יש השפעה ותועלת מן הלימוד.

ועוד תועלת יש כשלומדים מוסר מתוך התעניינות ונהנים מזה, שאז המחשבה תפוסה ומרוחקת לדברי המוסר.

להבין את החשיבות

כח. אם תלמיד מגיע לסדר מוסר הקבוע בשיבה רק בלית ברירה, מפני שכך הם סדרי הישיבה והוא מוכרח לבוא לסדר מוסר וללמוד, הרי הוא יושב ולומד 'בדיעבד', אבל אין לו תועלת וחיוק מלימוד זה, והוא רק מחכה לרגע שכבר ייגמר הזמן של לימוד המוסר. וכדי לקבל תועלת מלימוד המוסר צריך להבין את החשיבות בזה! שעל ידי המוסר יש לו ביקורת עצמית, להרגיש מה הם החסרונות שלו, ומה הם הדברים הצריכים תיקון אצלו, וכשלימוד המוסר הוא באופן כזה, מתוך התעניינות ורצון להתעלות, אז באמת זה מוסיף התעלות.

הכנת תועלת המוסר מביאה לטעם בזה

כט. אם אדם לומד מוסר עם ההבנה שזה התרופה וההצלה מהיצר הרע, ויש בזה רפואת הנפש וגם רפואת הגוף, במשך הזמן יקבל טעם בזה, וידוע שיש מתיקות מיוחדת בלימוד המוסר, וכמו שאמרו חז"ל (שבת פז, א) דברי אגדה מושכים לבו של אדם, והיינו שמושכים את הלב להשתפר ולהתקרב לאמונה.

סקרנות לדברי המוסר

ל. אם אדם לומד מוסר מפני שהכריחוהו לזה, אינו יכול להמשיך ללמוד מוסר, מפני שאינו מרגיש כלל שהוא צריך את זה, ואינו מבין לשם מה הוא צריך ללמוד מוסר, בפרט אם כתוב שם דברים שהם נגד הטבע שלו, זה לא מדבר אליו, ואינו רוצה שיאמרו לו מה לעשות.

אבל באמת ספרי המוסר אינם רק דברי תוכחה, אלא יש בהם הרבה ידיעות מעניינות מאד, ואפשר ללמוד אותם כמו לימוד בקיאות, שזה מושך ומעניין לדעת עוד ידיעה ועוד ידיעה, ויש סקרנות לזה.

טעמו וראו כי טוב השם

לא. יש ללמוד מוסר מתוך התעניינות, שמעניין מה שאומר המסילת ישרים, שיש בו עשרים וששה פרקים, ומעניין לדעת מה הוא אומר ומה הוא מחדש, וכן החובות הלבבות, שיש בו עשרה שערים, ושערי תשובה שהוא ארבעה שערים, מה הם מחדשים, וזה נותן חיים מאושרים, טעמו וראו כי טוב השם!

חיוק האמונה מושך ומעניין

לב. יש מגדולי בעלי המוסר בדורות הקודמים שהיו עוסקים במוסר אפילו כמה שעות, ובספר אור המוסר (ח"א ע"י רמז) הובא מכתב הגה"צ רבי נפתלי אמסטרדם זצ"ל שכתב שהוא עוסק במוסר כשתי שעות ביום, וזה מעניין ומושך אותו מאד, "כי לימוד המוסר בהתפעלות מחיה הלב ומשמח הנפש". עד כדי כך חיוק האמונה מושך ומעניין.

מי שטעם את הטעם של מוסר

לג. בעלי המוסר אומרים שמי שפעם למד מוסר והרגיש את הטעם בזה הוא כבר אף פעם לא ייהנה מהנאות העולם הזה, ולא ירגיש סיפוק בהם, רק יחפש תחליפים לזה, וירגיש שחיייו אינם חיים בלי הטעם הטוב

מדי חג בחג היה עולה מרן המשגיח הגה"צ רבי דב יפה זצוק"ל למעונו של יבלחט"א רבינו שליט"א, ושוחחו שעה ארוכה בדברי תורה וענייני השעה. חלק מהדברים פורסמו בשעתו בגיליונות 'דברי אמת' משיחותיו של המשגיח זצוק"ל. ונביא בזה מאחד הביקורים, בו עלה גם ענין לימוד המוסר וחשיבותו.

המשגיח זצוק"ל: חביבים עלי דברי ההדרכה של ראש הישיבה, כמעט בכל שבוע אני מקבל את 'דרכי החיוק'. כעת באתי לשמוע מהרב בעל פה.

רבינו שליט"א: אתם יודעים מהחזון איש הרבה, שמעתם מהחזון איש, זכיתם לשימוש חכמים אצל החזון איש, רבי יחזקאל סרנא, המשגיח רבי יחזקאל, רבי מאיר חדש, היה לכם שימוש שלא היה לי...

המשגיח זצוק"ל: אני מאד שמח מההדרכה שלכם.

רבינו שליט"א: אני שמח לשמוע שיש תועלת, אני רוצה גם הערות, השגות, או הוספות מה שאפשר להוסיף.

המשגיח זצוק"ל: מה עושים עם מה שמוסר חלש היום?

רבינו שליט"א: ראשית כל, לא מחשיבים את זה. צריך שידעו את החשיבות של זה. ושנית, יש שלומדים מידת הזהירות ורוצים מיד להיות זהירים, הוא רואה שהוא לא זהיר ומתייאש... הוא לא יודע שקודם צריך ללמוד את הידיעות, וכמו שכתוב במסילת ישרים: אחרי החזרה ורוב ההתמדה, אז הידיעה משפיעה למעשה על כל ההנהגה. קודם צריכים ללמוד ולדעת את כל הידיעות, מה זה רוח הקודש, מה זה ענווה, מה זה נקיות ומה זה טהרה, אם יודעים את כל הדברים האלה זה מושך ומטהר את הלב, אם זה בצורה שמושכת את הלב.

וצריכים גם לדעת שסדר מוסר הוא סדר לימוד, וכמו שבסדרי הלימוד הידיעות קודמות, כך גם במוסר הידיעות קודמות, אמנם יש גם את מה שחידש רבי ישראל סלנטר ללמוד בשפתיים דולקות ובקול עצב, אבל זוהי עוד דרגה, ותחילה כל אחד מושפע ממה שהוא רואה, מהקריאה.

המשגיח זצוק"ל: אני נהנה לראות שראש הישיבה מרבה לדבר על לימוד המוסר.

רבינו שליט"א: אני מדגיש שמי שלומד מוסר חיינו נהיים מאושרים בעולם הזה ובעולם הבא.

שאינן לו שום חסרונות, צריך משהו להסביר לו שיראה שיש לו חסרונות, כי הוא בטוח שהוא צדיק, וצריך משהו שמכיר אותו, שיראה לו את החסרונות שלו...

ההשפעה למעשה

בדרך הטבע וגם בסייעתא דשמיא

לט. לימוד המוסר זה דבר בדוק ומונוסה שמשפיע, ראשית בדרך הטבע, כי כן טבע האדם שהוא מושפע, מדברים טובים הוא מושפע לטובה, ומדברים לא טובים ההיפך, ויכול גם להשפיע על עצמו, ואם הוא מחפש את ההשפעה הטובה ועוסק בספרי מוסר המועילים לזה, אם יש לו קשר תמידי עם ספרי מוסר, זה מוכרח להשפיע! השפעה שתשנה את מהותו, שינוי של הוספת מעלות הרבה, עם הרגשה טובה מאד.

אכן מלבד ההשפעה שבדרך הטבע, יש גם סייעתא דשמיא, כמו שאמרו (יומא לה, ב) הבא ליטהר מסייעין אותו, ואם אדם רוצה ליטהר, ועוסק בהתחזקות, ומשתדל להתחזק במה שצריך חיזוק, על ידי כל הפעולות שצריך לעשות, הרי הוא 'בא ליטהר', ומן השמים מסייעין אותו, ולסייעתא דשמיא כבר אין גבול, ויכול להיות גם יותר מהטבע, וכמה מסייעין אותו? לפי מה שהוא בא ליטהר, כמה שיותר בא ליטהר כך יותר מסייעין אותו!

המוסר משפיע גם כשלא מרגישים

מ. לפעמים אדם לומד מוסר ומרגיש שזה לא משפיע עליו ולא משנה אותו, אבל האמת היא שבזוודאי יש השפעה, וגם אם עכשיו אינו מרגיש, במשך הזמן ירגיש ויראה את ההשפעה.

וכבר כתב הגרי"ס בספר אור ישראל (מכתב י') "אל יפול לב האדם בלמדו מוסר ואינו מתפעל, ואין רושם בנפשו מוצאת לשנות דרכו - ידע נאמנה, אם כי לא נגלה לעיני בשר הרושם, עיני השכל רואות, ברבות העתים, בריבוי הלימוד, מהתקבצות הרשימות הנעלמות לאדם אחר ייהפך, ותאוותו נאסרה לבל תפרוץ הרבה, ויש אשר תיבטל, והניסיון יעיד בהשקפה קלה על לומד מוסר אם מעט כו', ביתר שאת יעלה על בני גילו ברעיונו וכל הנהגתו".

וכן כתב שם (במכתב ל') "אל יפול לבו בראותו כי לא נשאר שום רושם בלבבו, ויידע נאמנה, כי התפעלותו לא עלתה בתוהו, רק הניחה ברכה בלתי נרגשת לחושי בשר, עד אשר ירבו, ואז יכו שורש להוציא פרי צדק, וכאשר רסיסי מים, אם ירדו טיף טיף על האבן ימים ימים הרבה, ישתקו, אם שבטיפה הראשונה לא היה נראה ונרגש, כן מאמרי חז"ל על לב האבן, יחפוך בהם למרבה, ויפלאו לבבו", עכ"ד.

מא. הרבה פעמים אדם מושפע ואינו מרגיש בכך, כגון כשנמצא בחברה והחברה משפיעה עליו, ואינו מרגיש שהוא מושפע ומשתנה, ולפעמים יכול להרגיש, אך לא תמיד מרגישים.

לכן גם בלימוד המוסר, אפילו מי שאינו מרגיש את השינוי שלו, בודאי יש השפעה, וזה מוכרח להשפיע, ומשפיע בנתיבותיו, ואף שאינו מרגיש איזה התרגשות, מכל מקום עצם הידיעה, שהוא יודע שכן האמת, ויודע את כל הדברים האמיתיים שכתובים בספרי המוסר, זה פוקח את העיניים לראות, שלא יהיה כסומא ההולך על שפת הנחל (כלשון המסילת ישרים פ"ב) אלא יהיה פיקח ויראה את המצב ויידע את המציאות, וזה לבד מוכרח שישפיע.

של תורה ויראת שמים, הטעם של האשריך בעולם הזה, מי שטעם את זה פעם אחת ירגיש תמיד שזה חסר לו!

ואמנם יש יצר הרע וקשה להתגבר עליו, אבל זה יהיה אצלו בבחינת 'אוי לי מיצרי', ויש כל מיני דברים שמרגיעים, שהם כמו כדורי הרגעה, אבל יודעים שזה לא התענוג האמיתי, ולנפש אין סיפוק מזה! כמו שהביא המסילת ישרים בפרק אי' מדברי המדרש על הפסוק וגם הנפש לא תימלא.

דברים אסורים מונעים הטעם

לד. מי שלימוד המוסר משעמם לו, יתכן שזה מפני שהוא קשור עם דברים אסורים, שהמוח והראש שלו שקוע בדברים אסורים ויש לו מחשבות אסורות, ולכן אין לו טעם בזה.

ושמעתי היום דבר כזה, על ילד צעיר שהיה דבוק באיזה חטא, והיה לו מצב רוח איום ולא הרגיש טעם בלימוד, אך לאחר שקיבל הדרכה איך להיגמל מהשטויות האלה, פתאום התחיל ללמוד בהתמדה בשמחה! כי כשיש חטא יש עצבות, והיצר הרע נותן עצבות וחוסר מצב רוח.

שלא יהיו 'פצעים בפה'

לה. ספר מסילת ישרים הוא ספר מעניין ומושך מאד, ורק צריך שלא יהיו דברים שמפריעים להרגיש את המתקנות בזה, וכפי שמסופר על אחד מגדולי הדור שהגיע אליו אדם ואמר שאין לו טעם בלימוד, ואמר לו אותו גדול כי דבש הוא מתוק, אבל אם יש פצעים בפה אי אפשר לאכול את הדבש, כך גם התורה יש בה מתקנות, אבל אם יש בלב או בראש דברים אסורים אי אפשר להרגיש את מתקנות התורה.

להתייעץ כיצד לקבל טעם

לו. יש ששואלים שקשה להם ללמוד מוסר, ואינם מרגישים טעם בזה, אבל באמת כל אחד לפי טבעו יכול למצוא צורה שלימוד המוסר יהיה לו תענוג, וסדר המוסר יהיה סדר שנותן הרגשה נעימה וחיזוק על כל היום, וצריך להתייעץ להכיר את טבעו של כל אחד ואחד מה היא צורת הלימוד המתאימה לו.

למצוא ספר המתאים לפי טבעו

לז. לכל אחד יש ספר מוסר ומורה דרך שמתאים לו, ושמעתי חשבונו מאדם אחד כי בחור צעיר התאונן בפניו שאין לו טעם בלימוד המוסר, וכבר זמן רב שהוא לומד מסילת ישרים וארחות צדיקים ואינו מרגיש טעם בזה, והוא מחפש ספר אחר מעניין ללמוד בסדר מוסר, והוא אמר לו שינסה לחשוב עצה עבורו, ולמחרת נפגשו שוב וסיפר לו הלה שכבר מצא מעצמו ספר מוסר שמעניין ומושך אותו.

וכבר אמרו חז"ל (יומא לה, ב) הבא ליטהר מסייעים אותו, וכך צעיר זה, כיון שהשתדל ובא ליטהר, וחיפש ספר מוסר שמתאים לו, זכה לסייעתא דשמיא שכבר מצא מעצמו את הספר המתאים שמרגיש בו טעם.

צריך להכיר שאינו מושלם

לח. שאלה: בחור שאין לו טעם במוסר, כיצד גורמים שיהיה לו טעם במוסר?

תשובה: מה הסיבה שבחור מרגיש כך? כנראה הוא חושב שהוא כבר מושלם, וזו בעיה גדולה מאד, אדם שחושב שהוא מושלם,

אדם בריא לא מרגיש את בריאותו

מב. אם אדם לומד מוסר ולא מרגיש את ההשפעה, זה כמו שאדם בריא לא מרגיש שהוא בריא, ורק מי שהוא חולה מרגיש שהוא חולה, מפני שיש לו כאבים והוא סובל, אבל מי שהוא בריא אינו מרגיש את בריאותו, וכן ילד קטן שאוכל וגדל ומתחזק בכוחו, אינו מרגיש שנוספים לו כוחות, שכן טבע הגוף שאינו מרגיש בזה, אבל אם יבדוק את עצמו במשך הזמן, יראה שנוספו לו כוחות חזקים יותר, והוא כבר יוכל להרים משאות יותר כבדים וכיוצא בזה.

כך גם השפעת המוסר על הנפש, לא מרגישים בה מיד, אבל במשך הזמן, אם יתבונן על עצמו, ישים לב שהנהגתו השתנתה וכל המעשים השתנו, והוא כבר מדבר אחרת וחושב אחרת, וכל הנהגתו שונה ממה שהיה בתחילה.

מג. כשאדם לומד מוסר ומתעלה, הוא לא מרגיש את ההתעלות, וכמו אדם בריא שאינו מרגיש שהוא בריא, כי רק אדם חולה יש לו כאבים ואין לו כוח, ויש הרבה דברים שמזכירים לו שהוא חש שלא בטוב, וכגון אדם שהוא חולה בלבו, הרי הוא מרגיש את הלב, אבל מי שלבו בריא אינו מרגיש כלל שיש לו לב.

וכך גם ברוחניות מי שהוא בריא ברוחניות יתכן שאינו מרגיש בזה, וכמו שיש דברים ידועים המועילים לחיזוק הגוף ובפועל לא מרגישים איך שהגוף מתחזק על ידם, כך גם בענייני הנפש, מתחזקים ומקבלים כוחות רוחניים, אך לא מרגישים בפועל איך שמקבלים את הכוחות, ורק לפי התוצאות הטובות יודעים שהייתה התעלות.

מד. הזכרנו כי אדם בריא לא מרגיש שהוא בריא, ורק מי שהוא חולה מרגיש שהוא חולה.

אמנם במחלות הנפש ברוחניות לא מרגישים גם את החולי, כי היצר הרע ממתיק לאדם את העבירות עד שאינו מרגיש שהוא זקוק לרפואת הנפש, ולכן צריך ללמוד ספרי מוסר, להכיר ולידע מה היא מחלתו הרוחנית.

ההתקדמות מדרגה אחר מדרגה

מה. גם אם אדם לא מרגיש את ההשפעה, צריך לדעת כי במשך הזמן יצטרפו כל הרשמים החלשים שאינו מרגיש בהם עד שיגיע לדרגת השלמות, וכך המציאות, שאי אפשר לקפוץ בפעם אחת לדרגות גבוהות, אלא צריך להתקדם בשלבים, וכשם שיש דרך הטבע בגשמיים, כך גם ברוחניות יש דרך הטבע איך שהאדם מקבל השפעה, וזה מוכרח להיות בהדרגה, להתקדם לאט-לאט, מדרגה אחר מדרגה.

לכן אם מישהו מרגיש שאינו מצליח ואינו מתקדם ומתעלה, צריך לדעת שזה דבר מובן, כי אי אפשר בשעה אחת להתעלות, וצריך עבודה ממושכת, ויש דברים שצריך הרבה שנים עד שאדם מגיע למדרגה שלו ונעשה מושלם, ובפרט במעלות העליונות, שהם דברים התלולים בפנימיות, לוקח זמן רב עד שהפנימיות משתנה ונעשית מושלמת, ומי שעוסק בספרי מוסר אפילו אם אינו מרגיש תועלת מזה, אל יתייאש, כי במשך הזמן זה מוכרח להשפיע, ובכל פעם שלומדים נוסף עוד רושם, וכל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול.

מו. צריך לדעת שלא מיד מקבלים את השלמות, וכתוב בכל הספרים שדרך העלייה היא מאד לאט, מפני שצריך שינוי הטבע, ואי אפשר בבת אחת להשתנות ולהילחם עם הטבע, וכמו בכוחות הגוף שאם רוצים לחזק את הגוף עושים פיזיותרפיה לאט-לאט עד שזה משפיע ומחזק את הגוף, כך גם

בכוחות הנפש, להתחזק ברוחניות, זה דבר איטי מאד, ובמשך הזמן מתקדמים עוד ועוד עד שמגיעים לשלמות.

כל התעלות קטנה זכות גדולה

מז. ההתקדמות בלימוד המוסר היא מדרגה אחר מדרגה, אך כל קצת ברוחניות הוא הרבה מאד: כל משהו התקדמות ברוחניות, זה זכות גדולה שאין לשער, שנותנת עוד זכויות, וכל מה שאדם משתדל ועושה משהו, מה שבכוחו, זוהי לסייעתא דשמיא להתעלות עוד ועוד, כמו שאמרו (יומא לה, ב) הבא ליטרה מסייעין אותו.

לא לקפוץ מדרגות

מח. כתב המסילת ישרים (סוף פרק ט"ו) "שלא ירצה האדם לדלג ולקפוץ אל הקצה האחרון שבו רגע אחד, כי זה ודאי לא יעלה בידו, אלא יהיה פורש והולך מעט-מעט, היום יקנה קצת ממנו ומחר יוסיף עליו מעט יותר, עד שיתרגל בו לגמרי, כי ישוב לו כמו טבע ממש", וכן הובא באבן שלמה א, א בשם הגר"א: "אבל לא ידלג בפעם אחת אל קצה ההיפוך רק ילך לאט-לאט מדרגה לדרגה".

מט. מי שרוצה לקבל ישרות בכל העניינים, בתורה, בעבודה, בחסד, אי אפשר לקבל דרגות ברגע אחד, וצריך להתקדם בחכמה לפי הטבע שלו. וכבר הזהירו בכל ספרי המוסר שלא לקפוץ מדרגות רבות בבת אחת, כי הנפש אינה כמו הגוף שיכול לקפוץ, אלא מקבלת השפעה לאט-לאט, ועל ידי שמתרגלים, הרגל נעשה טבע ומקבלים ישרות.

וכמו שאם יש לאדם דרך של עשרה קילומטר וצריך להגיע למטרה, אם יתחיל לרוץ מהר יתעייף ויישאר באמצע הדרך, כך גם בדרך רוחנית שאדם רוצה להשיג קדושה, אם ירוץ מהר ויתאמץ יותר מדי, אזי יחלש ולא יגיע למטרה.

לימוד מידת הזהירות לא מביא מיד לזהירות

נ. יש כאלה שחושבים כי שלומדים ספר מסילת ישרים הם צריכים מיד לקיים את כל מה שלומדים, וכשלומדים מידת הזהירות מיד הם יכולים להיות זהירים, ולאחר הלימוד בודקים את עצמם, ואם רואים שלא הגיעו לזהירות הם מתייאשים ומפסיקים באמצע, כי סבורים שלימוד המוסר לא משפיע עליהם.

אבל זה לא נכון, ולא שייך ללמוד מידת הזהירות ומיד לקבל שלמות בזהירות, כי אי אפשר בבת אחת לשנות את הטבע, וצריך תחילה ללמוד את הידיעות שבכל הספר, בלי לחשוב על המדרגה שלו, לדעת מה זה זהירות ומה זה זריזות, מה זה נקיות, טהרה ופרישות, עד מידת הקדושה, ובמשך הזמן ממילא הידיעות משפיעות:

נא. העיקר הוא לדעת את הידיעות שבספרי המוסר, כי אי אפשר מיד לקנות שלמות בכל הדברים, ולא לומדים זהירות ומיד נעשים זהירים, אלא צריכים תחילה לדעת מה זה זהירות, את כל הידיעות שכותב המסילת ישרים, מה הוא מחדש ומה הוא אומר, ובמשך הזמן זה משפיע, כי כשאדם יודע מה היא זהירות, ממילא הוא נוהר כמה שיכול להיזהר, וכשיודע מה היא זריזות הוא משתדל תמיד להוסיף עוד זריזות, וכשהוא רוצה לישון ומגיע זמן קריאת שמע ותפילה, מיד הוא קם משנתו ולא ממשיך לישון, כי הוא זוכר את הזהירות שמונחת לו בראש.

צריך לחזור עד שיזכור

גה. אחד אמר לי שכבר למד מסילת ישרים כמה פעמים, ושאלתי אותו אם הוא יודע מה כתוב שם מה זה ענוה ומה זה גאוה, והשיב שאינו זוכר, ושאלתי עוד אם הוא יודע מה העצות לזה? ואמר שגם את זה אינו זוכר, מפני שקרא את הדברים מהר, ואמרתי לו שיחזור עוד פעם עד שיזכור, כי התועלת היא מידעת הדברים, שעל ידי שיידע ירגיש בעצמו מתי הוא בעל גאוה ומתי אינו בעל גאוה, מתי הוא עניו ומתי אינו עניו, ובלא זה אינו מכיר את עצמו.

אם לא חוזרים שוכחים

נט. אם אין קביעות בספרי מוסר שוכחים את הידיעות, מפני שאדם זוכר רק דברים בטלים, אבל בדברי תורה כתוב (משלי כג, ה) "התעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאִינוֹנִי", לכן צריך שתהיה בכל יום קביעות בספרי המוסר, ולחזור תמיד על הידיעות, וכמו שכתב המסילת ישרים בהקדמתו כי השפעת ספרי המוסר היא על ידי החזרה וההתמדה בהם.

ס. לא די בידיעה פעם אחת, כי היצר הרע משכיח את הידיעות, וכמו שכתב בחובות הלבבות (שער ייחוד המעשה פ"ה) שהיצר הרע אינו יושן אף פעם, ואינו מסיר דעת מלחטו את האדם, ואמרו חז"ל (ב"ב טו, א) הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות, יורד ומתעה ועולה ומרגיז נוטל רשות ונוטל נשמה, והיינו שבתחילה היצר מסית ומפתה את האדם לחטוא, ואחר כך עולה ומקטרג עליו בבית דין של מעלה, ולבסוף יורד ליטול את נשמתו.

ככל שחוזרים זה משפיע יותר

סא. הטבע הוא שהיצר הרע משכיח את הידיעות, והעצה לזה היא כמו שכתב המסילת ישרים בהקדמתו על ידי החזרה וההתמדה, ככל שחוזרים יותר על הדברים זה משפיע יותר, ובאמת יש כאלה שיודעים בעל פה את הלשונות של המסילת ישרים והשערי תשובה, וככל שחוזרים יותר זה משפיע ומשפיע.

סב. תלמיד התאונן בפני כי הוא לומד הרבה ידיעות בספרי המוסר, ומרגיש שאינו מקיים את כל מה שהוא יודע, ואמרתי לו שככל שיוסיף וידע עוד ידיעות זה ישפיע עליו, וככל שחוזרים על הידיעות זה משפיע יותר.

העקשן יצליח!

סג. מובא בשם הגר"א (כתר ראש את נ"א) כי "העקשן יצליח", ועקשן זהו מי שלא מתייאש, ומנסה שוב ושוב עד שמצליח, כגון שלומד מוסר, ואף אין זה משפיע הוא חוזר ולומד פעם נוספת, ומחפש עוד ועוד דרכים שהמוסר ישפיע עליו, וכמו זבוב שחוזר עוד פעם ועוד פעם, כך דרך העקשן שאינו מתייאש אלא ממשיך בסבלנות עד שמצליח, והוא אוהב את זה ונהנה מזה, ועקשנות כזו היא עקשנות טובה.

אבנים שחקו מים – כל טיפה מצטרפת

סד. אפילו חמש דקות של התבוננות ולימוד המוסר, אם זה קבוע בכל יום זה משפיע. כי דבר תמידי משפיע. כמו שמובא בחז"ל (אבות דרבי פי"ו) מה היה תחילתו של רבי עקיבא, אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום, פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו, אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום, אמרו לו עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים, מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו וכו', והוא כוח ההתמדה, שאפילו טיפות מים שיודרות על האבן,

הידיעות נקלטות ומשפיעות

נב. אפילו אם אדם לומד מוסר ולא מרגיש השפעה, אבל יש השפעה נסתרת, שהידיעות משפיעות עליו, ולא מרגישים את ההשפעה מיד, אבל במשך הזמן זה נכנס בלב ובנפש, ומשנה את כל ההנהגה.

נג. אם לומדים את הידיעות שבספרי המוסר מתוך התעניינות וסקרנות, זה משפיע ונכנס ללב, ואף אם אין חושבים בשעת הלימוד למעשה, מכל מקום כיון שהלימוד מעניין הרי הידיעות נקלטות, וממילא זה משפיע למעשה, ואמנם לא מרגישים את ההשפעה מיד, אבל לאט-לאט זה משפיע, ובמשך הזמן רואים את השינוי.

נד. במשך הזמן הידיעות משפיעות לקיים את מה שלומדים, ולא צריכים עבודה מיוחדת ומאמצים מיוחדים לשינוי הטבע, כי הידיעות עצמן משפיעות, וכמו כל דבר שאדם חוזר הרבה פעמים שזה משפיע.

לחזור ולהזכיר הידיעות הפשוטות

נה. המסילת ישרים כותב בהקדמה כי הקורא לא ימצא בספרו הרבה חידושים, רק דברים ידועים שהשכחה מצויה בהם. ובאמת יש שם הרבה חידושים עמוקים מאד, אבל גם מי שיודע אותם, אם לא יחזור עליהם סופו לשכוח, כי כך הטבע ששוכחים את מה שנוגע לחיי הנצח. כי הנשמה נמצאת בתוך גוף, והם כמו שני אנשים, שהגוף דורש את מה שמתחשק לגוף, והנשמה רוצה את שלה, והיצר הרע של טבע הגוף חזק מאד.

וכתב שם "על כן אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת. כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חידושים אחר קריאתו שלא היו בו לפני קריאתו, אלא מעט. אבל התועלת ייצא מן החזרה עליו וההתמדה. כי ייזכרו לו הדברים האלה הנשכחים מבני האדם בטבע, וישים אל לבו חובתו אשר הוא מתעלם ממנה", לכן צריך תמיד לחזור ולהזכיר לעצמו את הידיעות הפשוטות, וככל שיחזור עליהם יותר זה יחזק בלבו את השאיפה לקיימם.

נו. אם לא חוזרים על הדברים הידועים, היצר הרע משכיחם מן הלב, וכמו שאמרו (נדרים לב, ב) "דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצר טוב", כי אם היצר הרע שולט אפילו רגע אחד, כגון שיש איזה תאוה או גאוה, או קנאה או חמדה, כשיש משוה יצר הרע שוכחים את הכל, ולא זוכרים את היראה, ומתנהגים כאילו שאין גיהינום ואין עולם הבא, כך טבע האדם וזו המציאות, כי היצר הרע חזק מאד ו'לפתח חטאת רובץ'.

והעצה היא כמו שכתב המסילת ישרים, על ידי 'החזרה וההתמדה', וכן מפורש ברש"י בברכות דף ל"ב על מה שאמרו שם ארבעה צריכים חיזוק, ופירש רש"י "שיתחזק אדם בהם תמיד ובכל כוחו", ו'תמיד' היינו בקביעות בלי הפסק, כי אם עובר זמן בלי חיזוק, היצר הרע משכיח ומחליש.

יכול להיות עם הארץ בדברים פשוטים

נז. יש בספרי המוסר הרבה ידיעות חשובות, שמי שאינו לומד מוסר אינו יודע אותם, ויכול להיות ממש עם הארץ שאינו יודע דברים פשוטים, ואפילו דברים שיודע כבר, צריך לחזור עליהם, כמו שכתב המסילת ישרים בהקדמה שיש דברים פשוטים שאם לא מתבוננים בהם בזמנים קבועים – שוכחים אותם.

לא להתנהג כמו ילד

עא. שמעתי פעם מבעל מוסר שאמר כי כמו שיש אדם צעיר שיש לו דעות זקנים כמאמרם (אבות ד, ט) "קנקן חדש מלא ישן", כך יכול להיות גם להיפך: 'איכציג יאריקער אינגל', והיינו אדם בן שמונים שמתנהג כמו ילד, והעצה לזה היא שתהא קביעות לחשבון הנפש בספרי המוסר.

ופעם דיברתי עם אחד כזה שהיה מתנהג כמו ילד ולא היה עומד בפיתויים, ואמר לי שהוא מבין שאינו מתנהג כראוי, אבל מה יעשה שהוא נמשך ואינו שולט בעצמו, ולאחר תקופה החל ללמוד מוסר בקביעות והשתנה לגמרי, עד כדי כך שהוא מחדש הרבה ענייני מוסר במחשבתו, ונהיה קנקן חדש מלא ישן יותר משאר בני גילו.

ספרי המוסר משפיעים מכוח קדושתם

עב. ראיתי מכבר למרן החפץ חיים שכתב בסוף הפתיחה לספרו "ואבקש לידידי הקורא, שזאת הפתיחה יקרא ויחזור ויקרא, כי היא בודאי מועילה יותר מן הכל, כי היא מלוקטת מאת הראשונים, אשר דבריהם קדושים וטהורים, בוערות כמראה הלפידים, ובודאי שמרו את עצמם ממידה גרועה הזו עד תכליתה, על כן דבריהם פועלים מאד בלב קוראיהם". והיינו שהראשונים כיון שהם היו בעלי מדרגה קדושים מאד, עצם מה שלומדים בדבריהם זה משפיע, מפני שזה דברי תורה בקדושה ובטהרה. וזהו התועלת בספרי המוסר, שמשפיעים בכוח קדושתם!

עג. החפץ חיים כותב שדברי הראשונים משפיעים מאד, כי הם עצמם היו קדושים, ויש קדושה בכל מילה שלהם. ומסתבר שאם יתרגמו ללשון אחר את השערי תשובה לרבינו יונה או שאר ספרים, לא תהיה בזה אותה הקדושה וההשפעה הגדולה של דברי הראשונים, שעיקר ההשפעה הוא בלשון רבותינו הראשונים שנכתב בקדושתם וטהרתם.

רבינו יונה מדבר אלינו

עד. כשאדם לומד שערי תשובה, הרי הוא כמו שנמצא ליד רבינו יונה, ורבינו יונה מדבר אלינו, ומי שמדבר עם רבינו יונה בודאי שהוא מושפע, או כשלומד את ספרי החפץ חיים, הרי החפץ חיים מדבר אלינו, וכך זה משפיע.

כשהמוסר השפיע יותר מדי

עה. בהקדמה לספר המידות מובא מעשה שהיה עם המגיד מדובנא, שהגיע פעם לאיזה מקום לומר דרשה, והיו שם אברכים צעירים גדולי תורה שביקשו ללכת לשמוע את הדרשה בבית הכנסת, אבל המגיד אמר להם, הרי אתם אברכים חלשים, ולא כדאי שתשמעו את הדרשה, כי ההתרגשות עלולה להזיק לכם, ועליכם לשמור על הבריאות, והם לא הבינו את דבריו, שהרי הם צעירים ובריאים ומה החשש בזה? והלכו לשמוע, והסוף היה שנחלשו מאד מרוב התרגשות, והיו צריכים מנוחה ממושכת לחזור לכוחותיהם, מפני שהם היו בני תורה עם קדושה, ולא היה חסר להם התעוררות, וכששמעו התעוררות יותר מדי, זה השפיע על בריאותם.

ובאמת יש יחידים שאם ישמעו דברי חיזוק כאלה הם יתרגשו יותר מדי וזה יכול להזיק לבריאותם, אבל סתם בני אדם אינם כן, ושמיעת דברי מוסר רק משפיעה חיזוק והתעלות.

עו. מסופר על מרן הגאון רבי ברוך בער זצ"ל, שבזמנו עדיין לא היה סדר מוסר קבוע בכל הישיבות, ובישיבתו של רבי ברוך בער עדיין לא הונהג סדר קבוע ללימוד המוסר, ופעם

עוד טיפה ועוד טיפה ועוד טיפה, במשך הזמן זה משפיע ומצטרף לעשות חור באבן, וכך גם לימוד המוסר אפילו שזה רק חמש דקות ביום, אם זה תמיד זה מוכרח להשפיע, ומשפיע שהאדם משתנה.

סה. דבר שהוא ברציפות, משפיע! והאדם אינו מרגיש את ההשפעה איך שהוא משתנה, אבל לאט-לאט זה משפיע, וכל לימוד והתבוננות מוסיף משהו, כמו שכתוב (איוב יד, יט) "אבנים שחקו מים", הרבה טיפות מים בזו אחר זו מצטרפות לעשות חור באבן, ואף שנראה שטיפה אחת לא עשתה כלום, אבל החור נעשה רק מצירוף כל הטיפות ביחד, וכך גם ההשפעה שאדם משפיע על עצמו, על ידי יראת שמים, ועל ידי מידות טובות, והתמדה בתורה, כל טיפה מצטרפת! וכל לימוד קבוע אפילו חמש דקות ביום, זה מצטרף ביחד ומשפיע.

לא להיכשל וגם להתעלות

סו. באדם יש לב האבן, כי יש יצר הרע, ולב האבן אינו מקבל השפעה, ומה אפשר לעשות, כיצד להשפיע על לב האבן לקבל יראת שמים? העצה היא רק כמו שכתוב 'אבנים שחקו מים', טיפה ועוד טיפה ועוד טיפה, ועל ידי זה 'אבנים שחקו' האבנים נשחקו מהמים, כך המציאות, והעצה היחידה לזה היא לעסוק בספרי מוסר, שאדם יהיה עם ביקורת עצמית, לפשפש במעשיו, כי היצר הרע חזק מאד וצריך פיקוח תמידי, ובכל רגע ורגע צריך השגחה והשפעה עם סייעתא דשמיא שלא להיכשל, שזהו הדבר הראשון: לא להיכשל, וגם להתעלות.

סז. כמו שהמים שוחקים את האבן, טיפה ועוד טיפה ועוד טיפה, ובמשך הרבה זמן נוצר חור באבן, כך גם ההשפעה של לימוד המוסר, בכל פעם שלומדים ומרגישים טעם, זה משפיע משהו.

ולפעמים ההשפעה מועילה לעצור את הירידה, כי אם לא לומדים מוסר ולא מתעלים ממילא יש ירידה, כמו שידוע מבעלי המוסר "שאם אינך עולה דע שאתה יורד", וכבר נאמר במשלי (טו, כד) "אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה", ופירש הגר"א שם "שאם לא יעלה למעלה ירד מטה-מטה ח"ו", כי בלתי אפשרי שיעמוד בדרגה חדא", ולימוד המוסר משפיע לעצור את הירידה, וגם להתעלות עוד יותר ויותר.

האדם בעצמו נעשה מסילת ישרים

סח. מי שיש לו קביעות במסילת ישרים אזי 'אבנים שחקו מים', וכאשר הקביעות היא בכל יום זה משפיע שלאט לאט האדם משתנה, עד שנעשה בעצמו 'מסילת ישרים', ומתקדש ומוסיף עוד קדושה ועוד קדושה.

לא לשים עוד 'אבנים' על הלב

סט. אבל צריך גם להיזהר שלא לשים עוד אבנים על הלב, וכגון מה שיש בימינו כל מיני יצרי הרע שאפשר להכניס בתוך הכיס, ואם יוצקים 'בטון' על הלב מה יועיל לימוד המוסר, ואפילו אם 'אבנים שחקו מים' הרי כל הזמן יש עוד אבנים, ורק על ידי ההתרחקות מן הדברים המפריעים וקביעות של לימוד המוסר, אזי אפשר להתחזק ולהתעלות.

ע. המוסר משפיע רק אם אין הפסקות באמצע, אבל אם מפסיקים באמצע עם דברים אחרים אסורים, הרי אמרו (ירושלמי סוף ברכות) אם תעובני יום יומיים אעזבך, וצריכים שלא תהיה השפעה הפוכה מהמוסר.

THE GREAT YESHIVA • THE KOLLYVAD GRADUATE SCHOLARS-BEY PERLMAN • THE BEMCHEN YESHIVA FOR OUTSTANDING YOUTHS
THE CHERNIKY YESHIVA FOR SENIORITY YOUTHS • THE SATSKY TALMUDIC LIBRARY • TALMUD TORAH BEER-YAKOV YESHIVA
SHEFMAN LIBRARY • THE GESUNDTH HIGHER ACADEMY OF TALMUD-TREFFERT YAKOV • THE YESHIVA RESIDENCE HALLS-BET CITRON
BEY SHALOM • THE MORRIS AND PAULINE SUGARMAN HOUSE • THE PICK DORMITORIES • RAPHAEL CLINIC & DISPENSARY • YESHAT
YARCHEI KALLAH • BATEI AVOT • CHILDREN'S TOWN FOR RESCUED BOYS AND GIRLS • KIRYAT HAYESHIVA ASHDOH • YESHIVA
EDUCATIONAL CENTER • NECHUMIM OLAM VILLAGE

וכפי שסיפר לי אאמ"ר זצ"ל שלמד אצלו בסלבדוקא, כי הוא זוכר שרבי ברוך בער כשהיה צריך לברך ברכה בהבדלה, לפני שהיה מתחיל לברך היה עומד בפחד וברצינות, עם הכנה כזאת, להרגיש אל מי הוא מדבר, 'ברוך אתה' מה הוא אומר ולמי הוא אומר. זה היה הפחד והיראת שמים של רבי ברוך בער.

ובמדרגה כזו של יראת שמים אם ילמד מוסר זה כבר יהיה יותר מדי, ואינו צריך לזה, כי הוא חי כל הזמן עם המוסר, עם יראת שמים ועם דבקות בתורה שאין לשער. אבל אנחנו כן צריכים את זה.

מישהו דיבר איתו והשפיע עליו שצריכים ללמוד מוסר, ורבי ברוך בער הסכים וניסה פעם אחת ללמוד מוסר, אך למחרת אמר כי הוא רואה שאסור לו ללמוד מוסר, כי הדברים שלמד לא נתנו לו מנוחה, והוא לא ישר כל הלילה מרוב שחשב על זה, ואמרו כי באמת לימוד המוסר אינו מתאים בשבילו, אבל יש אחרים שישנים טוב בלילה גם אחרי שלומדים מוסר, ולהם לימוד המוסר עוזר ומועיל.

ע"ז. רבי ברוך בער לפי דרגתו לא היה צריך ללמוד מוסר, כי הוא חי תמיד עם המוסר, וחי עם האמונה כל הזמן,

פרק ג' ♦ מתי ללמוד

תמיד – לפי מה שאפשר

ג. הנה בישיבות יש סדר מוסר בכל יום, חצי שעה לפני תפילת מעריב, אבל ביום ששי ושבט אין סדר מוסר קבוע, ויש להתבונן אם כן היכן ה'תמיד', הרי זה לא תמיד, וחסר החיזוק התמידי, מאחר שאינו בכל יום ויום.

אבל באמת 'תמיד' נקרא כאשר הדבר נעשה בתמידות בכל הזמן שאפשר, גם אם אינו ממש בכל יום, וכך גם בלימוד המוסר, ביום ששי ושבט אי אפשר לעסוק בסדר מוסר קבוע, כיון שעסוקים בצרכי השבת, ואמנם באלול יש סדר מוסר גם ביום ששי לפני מנחה, אבל הסדר הקבוע בלילה אי אפשר שיהיה בששי ושבט, וכיון שאי אפשר ועושים את כל מה שאפשר, זה גם כן נקרא תמיד.

והראיה לזה מקרבן התמיד, שמקריבים תמיד בכל יום – וגם בשבת, ובגמרא פסחים דף ע"ז למדו כן מדרשה מיוחדת שנאמר 'במועד' ואפילו בשבת, ומשמע שאלמלא דרשה זו לא היינו יודעים שצריכים להקריב קרבן תמיד בשבת, ואף על פי שנאמר שניים ליום עולה 'תמיד' והרי תמיד זה בכל יום, ואם לא מקריבים בשבת כבר אין זה בכל יום, מכל מקום היינו חושבים שכיון שאי אפשר להקריב בשבת מחמת איסור מלאכה שיש בזה, כבר אין כאן חיסרון ב'תמיד', כי תמיד פירושו כל הזמן שאפשר (ועיין עוד בשיעורי רבינו שליט"א יבמות דף ד').

ולכן לולי הדרשה מהפסוק במועדו שאפילו בשבת, היינו חושבים שלא מקריבים קרבן תמיד בשבת, ואף שזה רק ששה ימים – חוץ משבת, זה גם כן נקרא תמיד, כי תמיד נקרא לפי מה שאפשר.

ולכן החיזוק תמיד שצריכים על ידי לימוד המוסר, אף על פי שבששי ושבט לא עוסקים בזה, מכל מקום עדיין זה נקרא תמיד, כי עושים תמיד לפי מה שאפשר.

(א"ה. וראה להלן שהביא רבינו שליט"א המנהג בקלם ללמוד בשבת ספר 'תומר דבורה').

להתחזק 'תמיד' כי היצר הרע מפתה תמיד

ד. אמרו חז"ל (ברכות לב, ב) ארבעה צריכים חיזוק, ופירש רש"י שיתחזק אדם בהם תמיד ובכל כוחו, והטעם שצריכים חיזוק תמיד הוא מפני שגם היצר הרע קיים תמיד ומפתה תמיד את האדם, כמו שכתב בחובות הלבבות (שער יחוד המעשה פי"ה) "שאתה ישר לו והוא ער לך", האדם לפעמים ישר ומסית

קביעות יומית

לשקול דרכיו בכל יום – כמו סוחר

א. המסילת ישרים בפרק ג' כתב "והנני רואה צורך לאדם שיהיה מדקדק ושוקל דרכיו דבר יום ביומו כסוחרים הגדולים אשר יפלוסו תמיד כל עסקיה למען לא יתקלקלו, ויקבע עתים ושעות לזה", כמו סוחר שמחזיק בראשו תמיד את כל החשבונות ואינו מסיח דעת מהם, כדי שירוויח ולא יפסיד במסחרו, כך צריך להיות גם ברוחניות, לחשב דרכיו תמיד, ולעסוק כל יום בקביעות בספרי המוסר לביקורת על המעשים והדיבורים והמחשבות.

חיזוק 'תמיד' לכל הפחות פעם ביום

ב. בגמרא ברכות דף ל"ב אמרו, ארבעה צריכים חיזוק, ופירש רש"י שם מהו חיזוק? שיתחזק אדם "תמיד ובכל כוחו". ויש להתבונן מה נקרא 'תמיד', האם הכוונה בכל רגע, או בכל יום, או בכל יומיים, מה זה תמיד?

והנה מצינו 'תמיד' שהוא פעם אחת ביום, כמו הדלקת הנרות בבית המקדש שכתוב בה (שמות כז, כ) "להעלות נר תמיד", ויש גם תמיד פעמיים ביום, כגון קרבן התמיד, וקטורת תמיד, שהיו פעמיים בכל יום, בבוקר ובין הערביים, וכן מנחת חביתין של כהן גדול, שנאמר בה מנחת תמיד (ויקרא ו, יא), והייתה קרבה פעמיים ביום, מחציתה בבוקר ומחציתה בערב. ויש גם תמיד שלוש פעמים ביום, כמו תפילות שהם כנגד תמידין (ברכות כז, ב).

אם כן גם החיזוק שכתב רש"י שצריכים חיזוק 'תמיד', היינו לכל הפחות פעם ביום. והסיבה שצריכים חיזוק בכל יום היא מפני שהחיזוק בדברים אלו הוא נגד הטבע, כי הגוף מטבעו רוצה מנוחה, ואינו רוצה לעשות כלום, וגם אינו רוצה לטרוח לאכול, אלא שהוא רעב ואין לו ברירה, והרגשת הרעב נותנת לו תאוה לאכול, אבל מצד הטבע היה מעדיף לנוח ולישון ולא לעשות כלום, לא לעסוק בתורה ותפילה וגם לא בצרכי הגוף, ולכן צריך חיזוק תמיד.

והדרך לחיזוק היא על ידי לימוד המוסר בכל יום, שזה משפיע ונותן את החיזוק, ובכל יום מקבלים עוד השפעה ועוד השפעה ומוסיפים חיזוק תמיד, אבל אם אין זה בכל יום, זה כבר לא 'תמיד' אלא כמו מוסף...

ג. "מי יעלה בהר השם" - קשה לעלות להר, אבל אפשר. אפשר להתחזק. והכל תלוי בסייעתא דשמיא עם זכויות.

ח. צריך לעסוק במוסר בקביעות דבר יום ביומו, כי אם יש הפסקות זה מחליש את הרושם, ורק אם הלימוד הוא בקביעות אזי בכל יום נוסף עוד רושם, והאדם מתעלה ומתעלה מיום ליום, וגם אם אין השינוי ניכר מיד כלפי חוץ, נעשה שינוי גדול בפנימיות, ובמשך הזמן זה משפיע על החיצוניות, וגם מראה הפנים משתנה.

לימוד המוסר גם בבין הזמנים

ט. הנה בימי בין הזמנים אין סדרים קבועים בשיבות, ואין זמן קבוע בכל יום ללימוד המוסר, אבל באמת ראוי לכל אחד ללמוד מוסר גם בבין הזמנים, שאין בזה חילוק משאר ימות השנה. וכל אחד ללמד לעצמו, גם בלי מסגרת המחייבת, בספר שמושך אותו ומשפיע עליו, לדעת מה חובתו בעולמו ולא להסית דעת מיראת שמים.

י. העצה למנוע פריקת עול בבין הזמנים היא על ידי קביעות לימוד המוסר. אם לומדים מוסר בבין הזמנים זה מבטיח את המשך העלייה ושלא תהיה ירידה ח"ו. לכן כל אחד יראה לקבוע לעצמו איזה קביעות, אפילו כמה רגעים, בספר מוסר שמושך ומעניין אותו, וזה ישפיע חיזוק על כל היום להתנהג על פי התורה ולהתגבר על היצר הרע.

יא. סיפר לי אחד מבני הישיבה משיעור א', ששמע לאחרונה על חשיבות לימוד המוסר, והחליט להמשיך ללמוד מוסר גם בבין הזמנים, ומלבד הסדרים הקבועים שהוא לומד בשיבת בין הזמנים, הוסיף גם קביעות ללימוד המוסר בכל יום, וסיפר לי אחר כך כי הוא מרגיש שנעשה כאדם אחר, בריה חדשה, עם הבנה חדשה ומהות אחרת, והוא מאושר, אשריך בעולם הזה! על ידי מה שלא היה אצלו הפסק בקביעות סדר המוסר. המשך לימוד המוסר בבין הזמנים כפי שהיה בשיבה, נתן לו הרגשת התעלות, שהוא מרגיש עכשיו מאושר, בהוספת המעלות.

יב. שמעתי שבישיבת בין הזמנים כאן הנהיגו סדר קבוע ללימוד המוסר, ובאמת זה דבר הכרחי וחיוני שכל אחד חייב לקבוע זמן להם גם בבין הזמנים, כי אין זמן שלא צריכים בו חיזוק, וכמו שכתב רש"י בברכות שצריכים חיזוק 'תמיד'.

(מתוך משא נעילה בישיבת בין הזמנים בירושלים)

יג. **שאלה:** ראש הישיבה מעורר רבות על לימוד המוסר. ורצינו לשאול האם כדאי במסגרות הלימוד שעושים לבחורים בבין הזמנים, לשלב בתוך המסגרת גם זמן קבוע ללימוד המוסר?

תשובה: זה טוב, אבל צריך שיהיה בספר מוסר שמעניין. שכל אחד ילמד מה שמעניין אותו, כי אם זה משעמם זה שום דבר ולא משפיע כלום, רק שכל אחד יבחר לו ספר מוסר שמעניין אותו.

(מתוך תשובות להתנחלת איחוד בני הישיבות בארה"ק)

לימוד המוסר בשבת - תומר דבורה

יד. יש אומרים שבשבת אין ללמוד ספרי מוסר שמפחידים, כי שבת הוא יום מנוחה ושמחה, וכן ביום טוב צריכים לשמוח בשמחת יום טוב, וכשלומים ספרי מוסר שמא זה יגרום קצת פחד וחוסר שמחה.

ולכן בקלם למדו בשבת ספר 'תומר דבורה', וכפי שהביא בספר לב אליהו להגה"צ רבי אלי' לופיאן זצ"ל (ח"א עמ' לא וקצא) "שנהגו בקלם שבילי שבת קודש בין קבלת שבת למעריב היו לומדים ספר תומר דבורה, והטעם מפני שבתומר דבורה מדבר בענין והלכת בדרכיו בעמקות גדולה מאד, והסבא אמר

דעתו, ואילו היצר הרע ער כל הזמן, ואינו מסיח דעת מלפנתו את האדם, ולכן צריכים תמיד חיזוק כנגדו.

ומצינו שאמרו חז"ל (ברכות סא, א) כי היצר הרע דומה לזבוב ויושב בין שני מפתחי הלב, היינו שהוא כמו זבוב שגם כאשר מגרשים אותו הוא חוזר שוב ושוב, ואינו מניח לאדם אלא אם כן יהרוג אותו, כך גם היצר הרע חוזר ומפתה כל הזמן, והעצה היחידה להתגבר עליו היא רק על ידי עסק קבוע בספרי המוסר.

בלי חיזוק תמיד - יורדים!

ה. שמעתי פתגם מבעלי המוסר "אם אינך עולה דע שאתה יורד", וכן כתב הגר"א על הפסוק במשלי (טו, כד) "אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה" וביאר בזה הגר"א: האדם נקרא הולך שצריך לילך תמיד מדרגא לדרגא ואם לא יעלה למעלה ירד מטה-מטה ח"ו כי בלתי אפשר שיעמוד בדרגא חדא, וזהו אורח חיים למעלה וגוי למען וגוי כדי שלא יטה לרדת למטה שאולה ומחמת האורח חיים יסור משאול, ע"כ.

והיינו שהאדם אינו עומד באותו המצב, ורק המלאכים נקראים 'עומדים' (זכריה ג, ז) שעושים את מה שהם חייבים לעשות [ויש לעיין האם מלאך יש לו בחירה] ונמצאים תמיד באותה המדרגה, אבל אדם אינו 'עומד' אלא 'הולך', והוא תמיד או בירידה או בעלייה, ואם אינו עולה ממילא הוא יורד.

ועל האדם להיות תמיד 'עולה', כמו שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (ש"ג יז ועוד) שיש חיוב להוסיף תמיד יראת שמים, להוסיף ולהוסיף ולהוסיף! וכתב שם שיש מעלות עליונות שנמסרו במצוות עשה, ואחת מהן היא יראת שמים, וצריכים תמיד להתקדם ולהוסיף בזה, כי יש הרבה מדרגות ביראת שמים, וכגון מה שביאר המסילת ישרים בפרק כ"ד מה היא יראת שמים ומה היא יראת חטא, וכנהנה הרבה מדרגות.

והדרך להתקדם תמיד היא רק על ידי קביעות יומית בספרי המוסר, ובפרט במסילת ישרים, שנותן דרך האין להתקדם בכל המדרגות, וכגון במידת החסידות, שמסביר איזו כוונה צריכים לכוון בכל מעשה ומעשה, וכן בכל המידות, המסילת ישרים נותן דרך כיצד להשפיע על האדם בדרך הטבע שיהיה עולה מעלה מעלה.

'בני עלייה' עוסקים תמיד בהתעלות

י. הדרך להתקדם היא רק אם עוסקים תמיד בהתעלות, על ידי עסק המוסר וחיזוק תמידי בתורה בתפילה ובמעשים טובים, ובזה נקראים 'בני עלייה', כלשון הגמרא (סוכה מה, ב) ראיתי בני עלייה והם מועטים, ויש לפרש בני עלייה - שעוסקים כל הזמן בעלייה בלי הפסק, ונמצאים כל הזמן במצב של 'עלייה', על ידי שעוסקים תמיד בביקורת עצמית, ואין גבול ואין שיעור למדרגות ששייך להתעלות ולהוסיף במעלות העליונות.

אם תעזבני יום יומיים אעזבך

יז. כל מה שאדם שומע, או רואה, זה משפיע עליו, ובפרט מה שחושב בעצמו משפיע יותר, וכל מחשבה מוסיפה בו רושם, אמנם אם יש הפסקה גדולה בין המחשבות אזי הרושם נחלש.

ולכן צריך שלא יהיה הפסק מהחיזוק, כמו שאמרו (ירושלמי סוף ברכות) "אם תעזבני יום יומיים אעזבך", היינו שאם מפסיקים את החיזוק יום אחד, צריכים אחר כך יומיים כדי לחזור! ויותר קשה לחזור ולהתעלות, כי העלייה קשה מן הירידה, ויותר קל לרדת מאשר לעלות מדרגות, כמו שכתבו (תהלים כד,

גם חמש דקות ביום משפיע

בג. מרן הגר"א"ל שטיינמן זצ"ל אמר פעם (בכנס בגרי ישיבת חברון) שאם אדם ילמד כל יום חמש דקות בספר מסילת ישרים, ודאי שזה ישפיע עליו והוא יצליח ויתעלה.

ואמנם בישיבות כבר יש סדר מוסר קבוע חצי שעה, ובדאי שחייבים בזה, אבל מי שהוא אברך, בעל משפחה, שאינו משועבד לישיבה, אפשר אפילו פחות מזה, ואם ילמד אפילו חמש דקות בכל יום, זה גם כן ישפיע, אם זה בקביעות בכל יום זה משפיע, ועל ידי זה יתקדם הרבה בכל המדרגות.

כד. לימוד המוסר לבני ישיבה אינו קשה, כי יש סדרים קבועים ומסודרים לזה. אבל אפילו בעלי משפחה, יש זמנים שאפשר במשך היום, כל אחד בביתו, ללמוד כמה דקות, ואפילו חמש דקות זה גם טוב. ומי שלומד בכל יום מסילת ישרים אפילו חמש דקות, אם זה קבוע ותמידי בכל יום, זה משפיע שהוא בעצמו נעשה 'מסילת ישרים' ומתיישר בהנהגתו.

אפילו דקה או שורה ביום

כה. ידוע שמי שיש לו קביעות ללימוד המוסר, אפילו קביעות קטנה, ואפילו דקה אחת ביום, לעיין בספר מוסר, באיזה ספר מוסר שמעורר אותו, כל אחד לפי טבעו, זה מוכרח להשפיע, ואמנם זה לא ביום אחד, אבל במשך הזמן בודאי יש השפעה, כי כן טבע האדם שהוא מקבל השפעה, וזו הדרך לתיקון כל המעשים.

כו. אדם שיש לו קביעות לחיזוק מתוך ספרי מוסר בכל יום, כל קביעות הכי קטנה, אם בכל יום יש התעוררות אפילו של דקה אחת, במשך הזמן הוא מוכרח להשתנות, והוא יעלה מדרגה לדרגה, ובכל יום זה מוסיף ומוסיף חיזוק, ונעשה בזה אדם חדש ובריה חדשה בכל יום ויום, כי זה דבר שמשפיע בהכרח.

כז. כל אחד צריך לעשות לו חשבון עם תכנית, שיהיה חיזוק תמידי על ידי משהו מעורר, ולמשל ספרי החפץ חיים הם ספרים נפלאים, ומי שלומד כל יום בספר שמירת הלשון, אפילו כמה שורות בכל יום, זה בדוק ומנוסה, שעל ידי הלימוד הזה, נהפך לאדם אחר לגמרי, ללמוד כמה דקות ביום, דבר שמעניין אותו, לא סתם לצאת ידי חובה, דבר שהוא מרגיש שזה מדבר אליו, על ידי זה בזמן קצר יהיה אדם אחר לגמרי, זה דבר ידוע.

כח. אם לומדים חפץ חיים ושמירת הלשון, אפילו הלכה אחת או שורה אחת מההלכות ומדברי המוסר, מה שלומדים בקביעות זה משפיע, ובמשך הזמן מתרגלים לשמירת הלשון!

פתח כחודו של מחט

כט. לפעמים נדרש מהאדם שיעשה רק צעד קטן ביותר, וכמו שאמרו חז"ל (שיר השירים רבה ה, ב) "פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו", ועל ידי שישתדל ויפתח פתח קטן כחודה של מחט, יזכה לסייעתא דשמיא גדולה מאד. והדרך לפתוח פתח כחודה של מחט היא על ידי קביעות יומית ללימוד המוסר, אפילו דקה אחת בכל יום.

עלנו להתחיל עם פתח כחודו של מחט, ואזי לאחר הפתח הקטן שמתחילים, פותחים מן השמים עוד הרבה פתחים, כמו שאמרו (וימלא לה, ב) הבא ליטרה מסייעין אותו, ורק צריך להיות 'בא ליטרה', משהו בא ליטרה, ללמוד כל יום אפילו דקה אחת בספר מוסר, מה שמעניין, ואזי מיד יש סייעתא דשמיא.

שהתומר דבורה הוא השולחן ערוך על הלכות מידות, אבל ספר מוסר אחר שמביא התמרמרות בשעת הלימוד, אף על פי שאחר כך מתמלאים בשמחה, מכל מקום יש שאלה אם כדאי לימוד כזה בשבת, מה שאין כן תומר דבורה".

כמה זמן

כמה פעמים ביום

טו. במעשה רב (אות ט') מובא בשם הגר"א "ללמוד ספרי מוסר כמה פעמים ביום", והיינו שלא מספיק פעם אחת או פעמיים ביום, אלא צריכים כמה פעמים ביום לעסוק בחיזוק, על ידי לימוד ספרי מוסר, כי בלא זה יש היסח הדעת, והרושם של החיזוק עובר, וצריכים לעמוד על המשמר בביקורת עצמית תמידית.

ואם הגר"א אמר לעשות כן, בודאי שגם הוא בעצמו קיים זאת, ולמד ספרי מוסר.

התקנה המקובלת פעם ביום

טז. מה שהובא בשם הגר"א ללמוד מוסר כמה פעמים ביום, למעשה בשבילנו זה קשה, והתקנה המקובלת מגדולי הדורות כפי שקבעו בישיבות היא ללמוד מוסר בכל יום חצי שעה לפני מערב.

פעם ביום בריכוז מלא

יז. לכל הפחות פעם אחת ביום צריכים לעסוק בזה בשלמות, עם ריכוז מלא ויישוב הדעת כמו שצריך.

לא לעסוק במוסר יותר מדי

יח. כל אחד כמה שיותר דבוק במוסר יש יותר סייעתא דשמיא, ואם פחות, יש פחות סייעתא דשמיא. אמנם אין צורך לעסוק בזה יותר מדי, ובנפש החיים שער ד' כתב שיש רשות באמצע הלימוד להפסיק להתבונן במחשבות של יראה והרהורי תשובה כפי הצורך, אבל לא יותר מדי.

יט. יש שיעור כמה זמן לעסוק בספרי מוסר, ואין לעסוק בזה יותר מן הצורך, כי זה על חשבון לימוד התורה, אבל קשה לצמצם בזה את השיעור לכל אחד, עד כמה לעסוק בהוספת יראת שמים.

כ. אין צריך לעסוק במוסר הרבה זמן, ולפעמים יותר מדי זה גם לא טוב, אלא קביעות קצת בספרי מוסר, זה משפיע.

חצי שעה המינימום לבני ישיבה

כא. סדר המוסר הקבוע בישיבות חצי שעה ביום זה המינימום ההכרחי לכל אחד, ויש שזקוקים גם ליותר מזה, אך על כל פנים אין לפחות מחצי שעה, שזה המינימום לבני ישיבה, ופחות מזה הוא נגד סדרי הישיבה.

כב. בקלם שהיו בעלי מדרגה למדו מוסר שעה בכל יום, אמנם חצי שעה זהו זמן שכל אחד יכול לעמוד בו, ואפילו אם קביעות הלימוד כרוכה במאמץ, זהו מאמץ שכדאי להתאמץ בו! שעל ידי זה יזכה לחיים טובים ומאושרים.

ואין בכך ביטול תורה, וכמאמרם (שבת י, א) זמן תפילה לחוד וזמן תורה לחוד, כך גם אפשר להפסיק לצורך לימוד המוסר, ואין בכך ביטול תורה, אלא זמן מוסר לחוד וזמן תורה לחוד.

אמנם בימינו הכל מודים שסדר המוסר הוא דבר הכרחי, וכן הנהיגו בכל הישיבות זמן קבוע ללימוד המוסר בכל יום, וכמו שכתב מרן החפץ חיים בספרו בית ישראל (פרק ט) "ראוי ונחוץ לקבוע בכל הישיבות עת קבוע ללימוד המוסר בכל יום, וכן דיברתי עם גדולים שהתנגדו מלפנים ללימוד המוסר בישיבות, ועתה הודו הכל כי כהיום נחוץ מאד לימוד המוסר, ובלא לימוד המוסר אין אנו בטוחים שתתקיים תורת השם ויראתו בדינו".

ללמוד רק ארבעת הספרים הידועים

ל. כשלומדים בסדר המוסר בישיבה, יש ארבעה ספרים עיקריים שנמצאים בישיבה, מסילת ישרים, שערי תשובה, חובות הלבבות וארחות צדיקים, שהם ספרים של עבודה ונותנים חיזוק גדול.

ואמנם יש עוד הרבה ספרי מוסר שמשפיעים, וכדאי לעיין בהם, אך זהו בעיקר שלא בשעות הסדר.

לז. **שאלה:** האם בסדר מוסר צריכים ללמוד דווקא את הספרים המקובלים?

תשובה: כן. יש בישיבות ארבעה ספרי מוסר, מסילת ישרים, שערי תשובה, חובות הלבבות וארחות צדיקים, ואפשר לבחור מהם, כל אחד יכול לבחור איזה פרק או איזה חלק שמעניין.

שאלה: יש בחורים שרוצים ללמוד בספרים של מחברי זמנינו...

תשובה: את זה אפשר ללמוד בזמנים אחרים. סדר מוסר הוא סדר ליראת שמים, שבו דורשים מן האדם דרישות.

שאלה: וכיצד עושים שאדם יימשך למוסר?

תשובה: שילמד מה שמעניין, יש הרבה דברים מעניינים בחובות הלבבות, וגם הארחות צדיקים מאד מעניין לכולם. (מתוך שו"ת הדרכה לבני הישיבות)

המפתח והשורש לכל היום

לח. סדר המוסר הוא המפתח והשורש המשפיע על כל היום שיהיה בשלמות, וכפי ששמעתי פעם מבחור שלא הייתה תורתו אומנותו, שהיה מגיע לשיבה רק בסדר מוסר, ושאלתי למה הוא מגיע בסדר מוסר, והשיב ואמר כי הוא מרגיש שסדר המוסר נותן לו כוח לכל היום, שעל ידי זה האמונה מתקיימת בו.

לט. סדר המוסר הקבוע בישיבות, זה הזמן שאדם מקבל השפעה של קדושה, וזה מרומם אותו לכל היום. והוא הסדר העיקרי המחזק והנותן את הכוח לכל מה שצריך - לתורה ולתפילה, שהתפילה היא עם יותר כוונה, והלימוד הוא יותר בהתמדה, וכל ההנהגה משתנה!

מ. סדר מוסר הוא הכרחי ביותר להצלחה בכל העניינים, והוא הסדר הכי חשוב המשפיע ומחזק את כל הסדרים.

מא. המוסר הוא הימנע, שנותן כוח וחיזוק בכל הדברים הצריכים חיזוק.

מב. מוסר זה ה'דלק' שנותן את המרץ להמשיך הלאה, והוא הכוח הדוחף לכל המעשים הטובים.

העיקר שתהיה קביעות

ל. העצה למעשה, שתהיה קביעות בכל יום משהו, ואין זה משנה כמה זמן, אם חצי שעה, או עשר דקות, או חמש דקות, כשיש קביעות של ספרי מוסר האדם נהיה אדם אחר.

לא. בדוק ומנוסה שאם יש קביעות יום יומית אפילו לדקה אחת זה משפיע, ועל ידי זה זוכרים ולא שוכחים, אבל בתנאי שזה בקביעות, 'כל קבוע כמחצה על מחצה דמי' (כתובות טו, א), אם יש קביעות זה כבר נחשב ומשפיע יותר.

סדר המוסר בישיבות

תקנת סדר המוסר בישיבות

לב. כתוב בכל הפוסקים שיש חיוב ללמוד מוסר בכל יום, אמנם הפוסקים לא הזכירו שצריך זמן קבוע לזה, אלא כל אחד ימצא לו זמן בכל יום לפי האפשרויות שיש לו, אבל בתקופות האחרונות ראו כל הגדולים שצריך להיות זמן קבוע, ובישיבות זה הונהג על פי כל גדולי ישראל, וכן הנהיג החפץ חיים בישיבתו בראדין, שיהיה זמן קבוע ללימוד המוסר, כי לפי ירידת הדורות צריכים יותר חיזוק, והזמן הקבוע לזה הוא חצי שעה בכל יום לפני תפילת מעריב.

לג. ספרי המוסר כבר היו לפני שנים רבות, וגם הראשונים חיברו ספרי מוסר, אבל רבי ישראל סלנטר חידש שיהיה זמן קבוע לציבור ללמוד מוסר ביחד, וקבע שזה דבר הכרחי עד שזה התקבל בכל הישיבות.

מה הייתה המחלוקת על מוסר

לד. כל המחלוקת על מוסר הייתה אולי לא צריך לעשות שעה קבועה להפסיק את הלימוד באמצע בשביל לימוד המוסר, אלא אחרי שיגמורו ויתעייפו קצת מלימוד הגמרא או ילמד מוסר, וכל אחד יבחר לו את הדרך והזמן מתי וכמה שהוא צריך, אם חצי שעה או שעה או שעה, ובזה הייתה השאלה איך לסדר את זה.

אבל על עצם הענין שצריך ללמוד מוסר לא הייתה שום שאלה, כי זו הלכה פסוקה בכל הספרים שאדם צריך חיזוק ליראת שמים ולכל המצוות התלויות בלב, חובות הלבבות וגם חובות המעשים שיש דברים שמתרשלים או שמורים היתר בהם, כגון לשון הרע, שאם לא לומדים חפץ חיים ושמירת הלשון בדרך הטבע מזלזלים באיסור לשון הרע ומורים היתר בזה, כיון שרואים אחרים שמקילים, ואחרי שעבר ושנה נעשה לו כהיתר.

ולכן אין עוררין על לימוד המוסר הנהוג בישיבות, שזה דבר נצרך והכרחי, ובפרט אחרי שכבר נקבע הזמן של סדר המוסר, בדרך כלל מי שלא נמצא בסדר מוסר אינו דבוק בתורה באותו הזמן, אלא עוסק בדברים אחרים של בטלה, ואם כן זוהי התרשלות והתרחקות מהתורה, וזה ההיפך מדבקות בתורה.

בזמנינו כולם מודים

לה. הנה לפני שנים רבות היו שתי דעות בין הגדולים אם לקבוע סדר מוסר בישיבות, והיו מגדולי ישראל שאמרו כי אמנם בודאי שכל אחד צריך ללמוד ספרי יראה ומוסר, אבל אין לקבוע זמן מסוים לזה, מפני שנמצאים באמצע הלימוד, ולא שייך לסגור את הגמרא כדי ללמוד מוסר, ומאידך היו גדולים אחרים שאמרו כי כשם שמפסיקים את הלימוד לתפילה

זמן של קידוש השם

מג. רש"י בפרשת בחוקתי מביא מדברי חז"ל שאינו דומה מועטים העושים את התורה למרובים העושים את התורה, וכך גם סדר לימוד המוסר, שהוא זמן שכל הציבור עוסקים בחיזוק, זהו קידוש השם וכבוד שמים, כמו שנאמר (משלי יד, כה) ברב עם הדרת מלך, ומהו הדרת מלך? הדרת כבוד התורה, כבוד השם! ואם ברב עם עוסקים בתורה, בתורה היראה, שהיא החיזוק של כל התורה, רואים בזה את חשיבות התורה, וזה קידוש השם.

ומי שנמנע מללמוד בסדר המוסר זה ההיפך מקידוש השם, ומצינו בגמרא (יומא פ, א) על רבי יוחנן שאמר שאם ילך ארבע אמות בלא תורה זהו חילול השם, וזהו לפי גודל מדרגתם של התנאים והאמוראים, אך בימינו גם כן, כל אחד לפי מדרגתו, אם אינו לומד כמו שצריך בסדרי הישיבה, הרי זה זלזול ובטלה, ורואים את הזלזול, וזה ההיפך מקידוש השם, כי הזמן של לימוד המוסר זה הקידוש השם הגדול ביותר, וההיפך זה ההיפך.

ואם אחד נמצא בישיבה ואינו עוסק במוסר, או שעוסק בדברים בטלים, הרי זה ממש ההיפך של קידוש השם, וזוהי הכרזה של זלזול בתורה, כי כולם רואים את זה, והוא כמכרזי 'אני מזלזל בתורה' רח"ל.

אבל אלו שנמצאים בסדר הלימוד ועוסקים במוסר, צריכים לדעת את מעלתם, וכמו שאמרו חז"ל (אבות ה, א) עשרה דורות מנח ועד אברהם וכו' שכל הדורות היו מכניסין ובאין עד שבא אברהם וקיבל שכר כולם, והיינו מפני שהוא השלים את הכבוד שמים שהיה חסר על ידם, ולכן נטל שכר כולם. וכך גם הקידוש השם שצריך להיות בלימוד המוסר, אלו שלומדים את המוסר מקיימים את הקידוש השם! ומקבלים שכר כולם.

חשיבות שמירת סדר המוסר

מד. החפץ חיים כותב כבר בדורו, שלימוד המוסר הוא דבר הכרחי וחיוני מאד, וזה ברור שאין עצה אחרת, שיהיה סדר מוסר קבוע בכל יום, כמו שנהוג בישיבות. חצי השעה הקבועה ללימוד המוסר לפני תפילת מעריב זה חיוב גמור בשביל חיזוק האמונה וחיזוק בתורה ובמידות טובות, ובלי זה לא שייך חיזוק. לכן צריכים לדעת שאסור לזלזל בסדר המוסר שבישיבה, כי זהו הזמן היחידי שנותן את הכוח וההשפעה של חיזוק לכל היום.

מה. חשוב מאד לשמור על סדר המוסר בישיבה שיהיה בקביעות ולא לבטלו, ובטוחני כי אלו ששומרים על סדר המוסר הם אנשים אחרים, וחיים חיים אחרים, וכל מי שיקיים את זה וילמד מוסר בקביעות, בודאי יהיה מאושר.

מו. מרן הגרא"מ שך זצ"ל אמר פעם שמי שמאחר לסדר מוסר זה דבר חמור מאד, ואף התבטא ואמר שמי שאינו לומד מוסר בסדרי המוסר, אינו יודע מה היא ישיבה! עד כדי כך. (מתוך שיחה בישיבה במלאות השנה לפטירתו)

לנצל את סדר המוסר

מז. סדר מוסר נותן חינוך ומחנך את האדם מה חובותו בעולמו, האיך להתנהג, שכל ההנהגה תהיה על פי תורה, ואם לא מנצלים את סדר המוסר, ולא לומדים את המוסר כמו שצריך, אלא מזלזלים ובאים יותר מאוחר, או אפילו אם לומדים אבל לא חושבים כיצד לקיים למעשה, חסר בקיום חובות הלבבות.

מח. סדר המוסר הקבוע בישיבות חצי שעה ביום הוא המיינומום ההכרחי, ואם מאחרים לסדר המוסר, או שלא לומדים בו בריכוז כראוי, זהו הפסד גדול מאד, ומפסידים את קיום השולחן ערוך של חובות הלבבות.

ובודאי אין ראוי ללכת להתפלל מעריב בשעה שבע על חשבון סדר המוסר.

לא היה מקום פנוי

מט. מלפנים בישיבה בסדר מוסר כל הספסלים היו מלאים, וכולם ישבו במקומות ולמדו מוסר, מתחילת הסדר עד מעריב, ולא היה מקום פנוי. ואמנם גם הייתה השגחה על זה, ומרן המשגיח זצ"ל היה עומד בתחילת הסדר בפתח האולם, ומחכה לראות עד שכולם התיישבו על המקומות, ואחר כך גם הוא היה יושב לבד ולומד. אבל זה היה גם בלי ההשגחה, וגם אחרי פטירת המשגיח זה נמשך כך, וכל המקומות היו תפוסים בסדר מוסר.

היו מתביישים להיכנס באיחור

נ. אני זוכר משנים שעברו שכולם היו מגיעים בזמן לסדרים, בתשע בבוקר כולם כבר היו נמצאים לסדר א', ומי שהיה נכנס בשעה מאוחרת היה מתבייש, מרן המשגיח זצ"ל היה עומד בפתח האולם בתחילת הסדר, וכן בסדר מוסר היה עומד כעשרה רגעים, ומי שנכנס מאוחר היה מתבייש בזה.

לבוא בתחילת הסדר

נא. אם היו יודעים את הזכות הגדולה של לימוד המוסר, החיוב והזכות שיש בזה, אזי כולם היו לומדים מוסר, וסדרי המוסר שבישיבות היו מלאים, והיו מזדרזים להתחיל את לימוד המוסר בזמן הקבוע לזה.

ומלבד החיוב והזכות שבזה, הרי סדרי המוסר שבישיבות נותנים גם הרגשה מאד נעימה, כי כשאדם מקבל מדרגה ברוחניות זה הרגשה נעימה, שהנפש מתקדשת בזה!

נב. סדר המוסר הוא סדר הכרחי להצלחה ברוחניות, ולכן כדאי לדקדק להקדים בזמן, שיהיה מה שיותר מדויק בשעה הקבועה, מה שיותר בתחילת הסדר כבר להתחיל את הסדר, כדי לקבל את ההשפעה.

נג. כבר דיברנו הרבה פעמים על לימוד המוסר, ואיני יודע אם זה כבר השפיע בשלמותו שיתחילו למהר לבוא בזמן לסדר המוסר, אמנם מסתבר שיש כמה שזה השפיע עליהם.

וחשוב מאד לדעת את זה, שמי שיעשה כן יריגש הרגשה טובה מאד!

בעלי הבנה מתחילים בזמן

נד. יש כאלה שאינם מבינים את הצורך במוסר, ומזלזלים בלימוד המוסר, ומגיעים באיחור לסדר המוסר, אבל אלו שהם בעלי הבנה מתחילים את הסדר בזמן, ולומדים בזריזות ובשמחה, מפני שאוהבים את התוכחות, ותוכחה זה גם לעצמו, וכמו שכתב רבינו יונה בעשרי תשובה (ב, כז) "ישוב יהפוך יד ותוכחתו על נפשו".

נה. סדר המוסר משפיע על ההנהגה של כל היום, והוא סדר חיוני והכרחי לכל אחד, לדעת מה שהלב חייב, חובות הלבבות, הלב חייב להיות לב מוסרי, וזה שייך רק על ידי שעוסקים במוסר.

הלומד לא עושה טובה למשגיח...

ס. לבני ישיבה יש סדר מוסר קבוע חצי שעה בכל יום, והוא מסדרי הישיבה, וצריכים לדעת שאין זו מידת חסידות, והלומד אינו עושה בזה 'טובה' למישהו, לראש הישיבה או למשגיח, אלא זה בשבילו! לטובתו! כי לימוד המוסר נותן שלמות לאדם, ונותן לו ביקורת עצמית, שהוא בודק את עצמו ומוצא את מה שצריך תיקון ומתקן, וזה הכי טוב שיכול להיות, ובזה זוכים לסייעתא דשמיא להצלחה בכל מה שצריך.

לא בלית ברירה

סא. אם יש מי שלומד מוסר רק בלית ברירה, כי לא נעים לו שלא ללכת לסדר המוסר [איני יודע אם יש דבר כזה היום], התוצאה היא שנעשה יותר גרוע, ועלול לשנוא את המוסר, כיוון שעוסק בזה רק מתוך כפייה עצמית וחוסר התעניינות, אך מי שלומד מוסר מפני שרוצה באמת לקבל את התועלת מדברי המוסר, וקובע לימודו בספר מוסר המשפיע עליו ומושך את לבו, אז באמת הדברים משפיעים עליו, ויש בכך תועלת גדולה לשינוי כל ההנהגה.

סב. סדר המוסר שבישיבות אינו מידת חסידות, ואין זה סתם כפייה והכרח שהמסגרת מכריחה, אלא זה דבר חיוני מאד, שנותן הצלחה עצומה ברוחניות וגם בגשמיות, לצעירים ולמבוגרים.

סג. לפעמים יש מי שמגיע לסדר המוסר רק מפני שמוכרח, ומתאחר לבוא לסדר המוסר עד כמה שהוא יכול, וגם כשיושב ולומד הוא לומד רק 'לצאת ידי חובה' מתוך כפייה חיצונית שכן סדרי הישיבה, או מתוך כפייה עצמית, שכופה ומכריח את עצמו ללמוד מפני שכן החיוב, אבל אינו מתחבר לזה. וצריך לדעת כי לימוד כזה לא משפיע ולא מביא שום תועלת. ורק כאשר לומדים מתוך התעניינות, אז יש השפעה ותועלת מן הלימוד.

אל יבוש מן המלעגים עליו

סד. כל אחד צריך להיות בסדר המוסר ולא להתבייש, ושמעתי שיש כאלה שמתביישים לבוא לתחילת סדר מוסר, כי זה נראה 'צדקות', אבל זה לא מידת חסידות ולא צדקות אלא חיוב, ובזה עושים את מה שחייבים, וכשאדם עושה את מה שהוא חייב הרי זה חיוב וזה החיים! וזה דבר הכרחי, ואין מה להתבייש בזה.

סה. סיפר לי בחור שהתחיל ללמוד מוסר והוא מתחזק מאד מזה, ואף על פי שלא היה רגיל ללמוד מוסר אינו מתבייש

לכן מי שמקדים לבוא לסדר המוסר, הוא מוסיף יותר מדרגה בחיים הרוחניים הנצחיים.

אין בכך פחיתות כבוד

צריכים להתחזק בשמירת כל סדרי הישיבה, בפרט סדר מוסר שהוא היסוד, ושמעתי שיש כאלה שמתביישים לבוא מוקדם לסדר מוסר, וחושבים כאילו יהיה פחיתות מכבודם אם יבואו בתחילת הסדר, ואומרים לעצמם, הרי אני חשוב ובר דעת, וכי אני צריך מוסר? אבל זה רק פיתוי של היצר הרע, ובאמת כל אחד זקוק ללימוד המוסר, וכל אחד יכול למצוא ספר מוסר שמושך ומעניין אותו, ובמשך הזמן זה מוכרח להשפיע.

חצי שעה ברציפות

נו. יש תועלת גדולה בלימוד חצי שעה ברציפות, שמי שלומד בספר מוסר המתאים לפי טבעו, זה עושה עליו רושם ומשפיע עליו, ובמשך הזמן כל הנהגתו משתנה.

סדר מוסר לא בחברותא

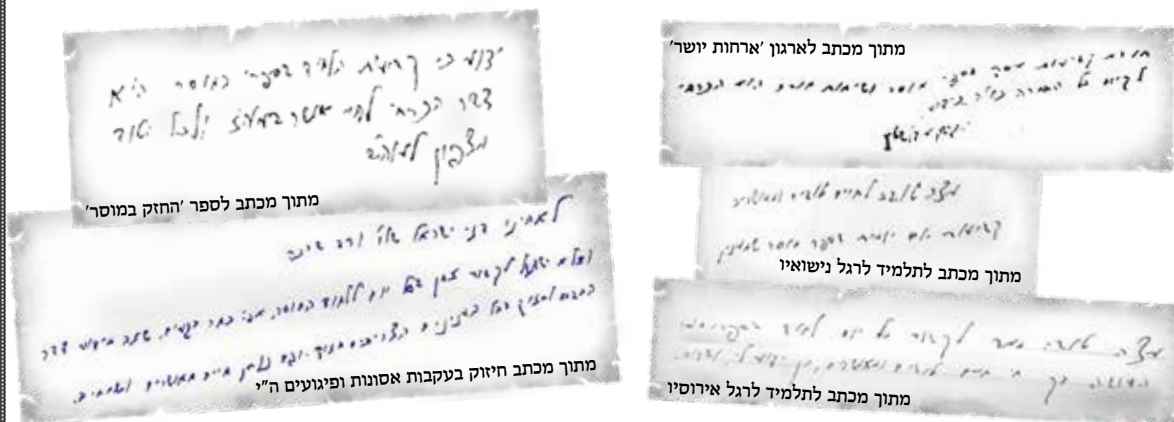
נד. סדר מוסר לא לומדים בחברותא, כי הוא זמן של לימוד עצמי, וכמו שבשביל להבין דבר קשה צריך הרבה מחשבה, כך גם במוסר שהוא הבנה בפנימיות האדם, ויש לחשוב ולהתבונן בו לבד.

דברים בטלים בומן מוסר?

נה. אני זוכר משנים קדמוניות שכל הציבור היו לומדים בסדר מוסר, ולא היה שייך שאחד ידבר דברים בטלים באמצע הלימוד, ואפילו כשהיה הכרח לדבר איזה דברים בטלים, היו נוהרים שלא ירגישו בזה, קל וחומר שלא יראו בגלוי דיבורים בטלים בשעת לימוד המוסר, והיו מתביישים מזה.

נט. בדרך כלל מי שאינו לומד מוסר בסדר המוסר שבישיבה, זה זמן של בטלה אצלו, ודוחק לומר שבאותו הזמן יושבים וכותבים חידושי תורה... אלא על פי רוב מסתובבים בחדרים או מחוץ לבית המדרש ומדברים דברים בטלים, ואם כן חוץ ממה שחסר הרווח של ההשפעה והחיזוק שבא מלימוד המוסר, יש גם בטלה, ומה ההיתר לזה?!

וכשמתבטלים הרי זה כבר הפסק מתורה, ואמרו חז"ל (ירושלמי סוף ברכות) אם תעזבני יום יומיים אעזבך, וזהו הפסד נוסף על מה שחסר לו החיזוק של המוסר.

בזה, ולא חושש מה יאמרו עליו וכיצד נעשה פתאום צדיק, כי הוא עושה מה שטוב לו!

סו. יש כאלה שמתביישים וחוששים שילעגו להם, והם טועים, כי אדרבה יעריכו אותם על זה, ואף אלו

המלגלים כשיראו שאינם מתחשבים בכך יתחילו להעריך אותם, וכפי שידוע ממעשים שהיו שאדם שאינו בוש מפני המלעיגים עליו, לבסוף גם הם מעריכים אותו על כך, ומקבלים השפעה ממנו.

פרק ד' ♦ מה ללמוד

מוסר. וגם ספר קהלת יקראו תמיד לפניך, כי שם מהביל ענייני העולם הזה, ושאר ספרים."

המוסר בכל הדורות

בכל דור יש מורה דרך

א. כתב בחובות הלבבות (שער התשובה פ"ו) כי בכל דור ובכל מקום אפשר למצוא מורה דרך בעבודת השם, וכל אדם יכול למצוא מורה דרך בעבודת השם שמתאים בשבילו.

ובימינו ספרי המוסר הם מורי הדרך לקיים את כל חובות הלבבות, ויש ספרי מוסר שמתחדשים בכל דור ודור, כפי הצורך של אותו הדור, לדעת את האמת, מה צריך לחשוב ומה צריך לזכור.

לפי צורך הדור

ב. מאימתי התחילו ספרי המוסר? באיזה תקופה? הנה ספרי הנביאים הם גם כן ספרי מוסר, וכן פרקי אבות מלאים בדברי מוסר, וכן גם בכל דור הוסיפו גדולי הראשונים והאחרונים ספרי מוסר לצורך חיזוק אותו הדור, והוצרכו לחבר את הספרים הנוספים מחמת ירידת הדורות, כמו שהוסיפו פיוטים בתפילות הימים הנוראים שלא היו בדורות הראשונים, כדי לחזק את הרגשי הלב שנתמעטו מחמת ירידת הדורות.

תוכחת הנביאים – לדורות

ג. אמרו חז"ל (מגילה יד, א) "הרבה נביאים עמדו להם לישראל כפילים כיוצאי מצרים, אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לא נכתבה". מבואר אם כן, שכל דברי הנביאים שנכתבו, זהו מפני שיש בהם צורך לדורות, והיו עוד הרבה נביאים ונבואות שלא נכתבו, מפני שהיה בהם צורך רק לאותו הזמן ולא נצרכו לדורות, אבל ספרי הנביאים שנכתבו, הם בשביל כל הדורות הבאים, ויש בהם צורך גם בשבילנו!

ועוד אמרו (נדרים כב, ב) "אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד שערכה של ארץ ישראל הוא", ופירש הר"ן שעיקרן של שאר נביאים לא היה אלא להוכיח ישראל על עבירות שבידם ואלמלא חטאו לא הוצרכו לתוכחה, ע"כ, והיינו שכל הצורך בדברי הנביאים היה מפני שחטאו ישראל, והוצרכו לתוכחת הנביאים, ולעתיד לבוא כאשר יתמו חטאים מן הארץ, שוב לא יהיה צורך בזה, אבל כיום אנו עדיין צריכים את כל דברי הנביאים, לדעת את מה שכתוב שם, כדי להתעורר ולהתחזק באמונה.

ספר משלי וקהלת

ד. באיגרת הגר"א כתב למשפחתו על חשיבות לימוד המוסר, ומציין בתוך דבריו "ובספרים שלי יש משלי עם לשון אשכנז, למען השם שיקראו בכל יום. והוא יותר טוב מכל ספרי

פרקי אבות לימודים לדורות

ה. בכל דור נתחברו ספרי מוסר חדשים הנצרכים לאותו הדור, וכפי שרואים במסכת אבות שיש בה הרבה דברי מוסר ליראת שמים ולמידות טובות, ובתחילה הובאו שם דברים מאנשי כנסת הגדולה, ואחר כך מכל הזוגות עד רבינו הקדוש, ומשאר תנאים שאמרו דברי חיזוק ומוסר.

וכל הדברים שאמרו התנאים שבפרקי אבות לבני דורם, רבינו הקדוש הכניסם במשניות, מפני שהם דברים הנצרכים גם לדורות הבאים, וכל הדברים שהיו טעונים תיקון מצד טבע האדם בזמן אנשי כנסת הגדולה הרי הם טעונים תיקון גם בדורות הבאים, ולכן כללם רבינו הקדוש במשניות ללמד לדורות.

רק שבכל דור מתחדשים ונוספים עוד דברים הצריכים חיזוק, מלבד הדברים שהיו צריכים חיזוק בזמן התנאים, ולזה נתחברו ספרי מוסר חדשים בכל דור ודור, כדי לעורר ולחזק את הציבור בכל הדברים הצריכים חיזוק.

ו. במסכת אבות כתובים הרבה דברים לחיזוק האמונה, וכל פרקי אבות מלאים דברי מוסר חשובים על יראת העונש ועל יראת הרוממות ועוד הרבה עניינים שצריך לדעת אותם.

וכל דברי התנאים שמובאים בפרקי אבות הם אמרו והם אמרו, וכו', הכל דברי מוסר שנוגעים גם אלינו וצריכים לדעת אותם, ולכן נכתבו לדורות במשניות, וכל תנא הזכיר שם דברים אחרים שצריכים חיזוק, מפני שהייתה ירידת הדורות, ובכל דור היו צריכים חיזוק בדברים נוספים שלא היו טעונים חיזוק בדורות הקודמים.

ז. כל פרקי אבות יש בהם צורך ותועלת לדורות, לדעת מה הם דרכי התורה והמידות הטובות, מהו היצר הרע וכיצד מתגברים עליו, ויש שם הרבה עצות וכללים והנהגות טובות, מילי דחסידותא ומילי דאבות, שכל מילה ומילה היא לימוד בשבילנו, וכפי שהאריכו בספרי המפרשים לפרש כל תיבה ומילה מפרקי אבות.

וראיתי פעם בספר אחד שמבאר את כל דברי התנאים שבפרקי אבות, שכל אחד אמר דברי חיזוק כפי הנצרך לבני דורו, שהיו צריכים אז לעורר ולחזק את הציבור באותו הענין.

לקיים מילי דאבות

ח. כל פרקי אבות מלאים בהנהגות טובות, איך להתנהג, ויש בהם הרבה עצות ודרכים שמועילים נגד היצר הרע. ובמשנה הראשונה באבות אמרו "משה קיבל תורה מסיני", ופירש שם

אין ספר מוסר שהוא מיותר

יב. צריכים לדעת שכל ספרי המוסר לא נכתבו סתם כמו שאדם כותב חיבור ורוצה לפרסם את החיבור שלו, אלא הם ספרים שחיברו גדולי הדורות הקדמונים מפני שראו שיש צורך לבני דורם לדעת את הדברים האלו! והדפיסום בספר כדי לפרסמם לרבים שיידעו ולא ישכחו את זה.

ואם בדורות הראשונים היו צריכים את זה, כל שכן בדורות, שכבר הייתה ירידת הדורות, ודאי שאנו צריכים את כל ספרי המוסר, ואין ספר מוסר שהוא מיותר עבורנו.

יג. יש הרבה ספרי מוסר מרבתינו, הראשונים והאחרונים וכל גדולי הדורות, שחיברו ספרי מוסר לצורך הדור, כי הדור צריך את זה, ואם הם חיברו סימן שחייבים את זה.

מסילות ישרים

סולל דרך בעבודת השם

יד. המסילת ישרים הוא ספר מיוחד שכל פרק מוסיף ונותן דרך ומסילה בעבודת השם, וכשמו כן הוא 'מסילת ישרים' שסולל דרך בעבודת השם, וכפי שאמר מרן הגאון רבי ברוך בער זצ"ל על השערי תשובה, שרבינו יונה סלל לנו כביש לתשובה, כך המסילת ישרים סלל כביש ודרך סלולה עד למדרגה של רוח הקודש!

כולל את כל ספרי המוסר

טו. המסילת ישרים כולל את כל ספרי המוסר בקיצור נמרץ, וכל השערים של החובות הלבבות נמצאים גם במסילת ישרים, אלא שהמסילת ישרים ביאר אותם בסדר אחר על פי הברייתא של רבי פינחס בן יאיר.

מסילת ישרים יהיה מנהלך

טז. ספר מסילת ישרים הוא מעט הכמות ורב האיכות, וידוע שרבי חיים מוואלוז'ין אמר לתלמידו רבי זונדל מסלנט "כל ספרי מוסר טוב ללמוד אבל מסילת ישרים יהיה מנהלך". כל ספרי המוסר הם טובים ומשפיעים, אך בפרט ספר מסילת ישרים, הוא 'המנהל', שנותן דרך ושיטה לפי כוחות הנפש של האדם, כיצד להשפיע על טבעו, ולהתגבר על פי חכמת הנפש שהטבע יהיה כמו שצריך להיות, עם זהירות, זריזות, נקיות, ושאר המעלות עד קדושה. ומבאר מה הם הדרכים לקנות כל מעלה, ומה הם המפסידים, וכיצד להתרחק מן המפסידים.

יז. כל ספרי המוסר הם טובים ומשפיעים, חובות הלבבות, ארחות צדיקים, שערי תשובה, כל ספרי המוסר, אבל המסילת ישרים הוא משהו מיוחד, כי יש בו דרך לפי טבע האדם וכפי סדר הברייתא של רבי פינחס בן יאיר איך הולך המשך המדרגות: זהירות ואחר כך זריזות ואחר כך נקיות וכו'.

יח. המסילת ישרים נותן דרך ו'מסילה' על פי חכמת הנפש, וגם על פי קבלה, איך לחיות חיים 'ישרים' ומאשרים על פי התורה, להתענג בתענוג האמיתי, באופן המתאים לפי כוחות הנפש של כל אחד ואחד.

יט. יש הרבה ספרי מוסר שמשפיעים מאד, כגון ארחות צדיקים, ועוד ספרים, וספר מסילת ישרים הוא קצת יותר קשה, אך בודאי מי שנהנה מלימוד מסילת ישרים זה הטוב ביותר שיכול להיות.

בברטנורא "לומר לך שהמידות והמוסרים שבזו המסכת לא בזו אותם חכמי המשנה מלבם אלא אף אלו נאמרו בסיני", והיינו שכל ענייני המידות הטובות הנזכרים בפרקי אבות הם חיובים שנאמרו למשה מסיני, ואמרו (בי"ק, ל, א) האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות, היינו שצריכים לקיים מילי דאבות בשלמות, ובזה זוכים למדרגת החסידות.

אגדות חז"ל

ט. גם רב אשי הכניס בגמרא הרבה דברי אגדה, שיש בהם תועלת וחיוזק גם בשבילנו, ואמרו חז"ל (שבת פז, א) שדברי אגדה מושכים את לבו של אדם, והיינו כי אגדה הוא לשון משיכה, כמו שכתוב (שמות יב, כא) משכו וקחו לכם וגו', ובתרגום: אתנגידו, ודברי אגדה מושכים את הלב לאמונה, ומקריבים את האדם להקב"ה, וכל הש"ס ומדרשי חז"ל מלאים דברי אגדה המושכים את הלב ומשפיעים אמונה.

י. בא אלי אחד ואמר כי הוא סבור שאינו צריך ללמוד מוסר, מפני שהוא לומד את סוגיות הש"ס, ושם כבר מעורבים הרבה דברי מוסר מחכמינו ז"ל, ואמרתי לו שבזמנינו זה לא מספיק, וחייבים גם ללמוד בספרי המוסר.

ואדם שאינו לומד ספרי מוסר, אין זה אלא מפני שהוא חושב את עצמו למושלם, וכיצד הוא בטוח בעצמו שאין לו עבירות? ואפילו מרן הגרייז זצ"ל היה לומד כל יום פרק בספר מסילת ישרים.

ספרי הראשונים

יא. יש הרבה מרבתינו הראשונים שחיברו ספרי מוסר, כי זה דבר נצרך ומוכרח ביותר. ולמשל רבינו יונה, חיבר את השערי תשובה, וכתב עוד שערים שאינם תחת ידינו, כגון שער התורה, וכפי שציין לזה בשערי תשובה (ג, קנח) שחיבר את שער התורה "למען יכספו הלבבות לתורה". וכן הרא"ש חיבר ארחות חיים להרא"ש.

והרמב"ם גם כן כתב הרבה דברי מוסר, כגון שמונה פרקים להרמב"ם, וכן בהלכות דעות, והלכות תשובה, והלכות תלמוד תורה, וגם בסוף כל ספר מיד החזקה כתב דברי חיוזק עצומים שמעוררים ומשפיעים מאד. ואמנם ספר יד החזקה הוא ספר של הלכות, אך גם דברי המוסר שבו הם הלכה למעשה!

וכן במורה נבוכים, שהוא ספר על אמונה, יש בו הרבה דברי מוסר, וגם הטור והשולחן ערוך מעתיקים מדבריו, כגון מה שהביא הרמ"א באורח חיים בסעיף הראשון: שויתי השם לנגדי תמיד הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים וכו', כל לשונו שם הוא מדברי הרמב"ם במורה נבוכים.

וכן ספר חובות הלבבות הוא מהקדמונים, בתחילת תקופת הראשונים, ויש בו עשרה שערים על ענווה ועל חשבון הנפש ועוד, ומבאר שלושים חשבונות שאדם צריך לחשוב ולא להסיח דעתו מהם, שאם יסיח דעתו אפילו לזמן קצר מיד עלול להיכשל, וכמו שכתב שם בשער יחוד המעשה פרק ה' "שאתה ישן לו והוא ער לך", היינו שהיצר הרע ער לפתות את האדם בכל רגע, ואם יסיח דעת מחשבון הנפש מיד ישלט עליו היצר הרע.

גם בספר החינוך בשרשי כל מצוה נותן עצות כיצד להתקדם במעלות הטובות.

וכן ארחות צדיקים הוא ספר קדמון, וגם המסילת ישרים נחשב כמו הראשונים, וכן בדורות מאוחרים יותר נתחברו הרבה ספרים, כגון ספרי החפץ חיים וכיוצא בהם, ויש גם ספרים של ישיחות מוסריות המשפיעים מאד.

היה בחיים הוא היה הולך אליו ברגל מוויילנד עד לאמשטרדם להכירו וללמוד תורה ממנו.

על השולחן של רבי חיים עוזר

כח. מרן הגרא"מ שך זצ"ל אמר שעל שולחנו של מרן הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל היה מונח תמיד ספר מסילת ישרים. רבי חיים עוזר, עם כל הגאונות והקדושה והצדקות שלו, החזיק תמיד על שולחנו מסילת ישרים, ולמד בזה.

אאמו"ר למד בניגון מיוחד

כט. זכורני מימי ילדותי שאאמו"ר זצ"ל היה לומד מוסר באלול בשעות הלילה המאוחרות, כשבני הבית כבר ישנו שנתם, היה לומד מסילת ישרים בניגון מיוחד המעורר התרגשות הלב.

הפרק הראשון במסילת ישרים

ל. ראיתי כתוב בשם הגה"צ רבי יוסף שלמה הורביץ זצ"ל שמי שלומד את הפרק הראשון במסילת ישרים על כלל חובת האדם בעולמו, מהו יסוד ושורש העבודה התמימה, וחוזר על זה הרבה פעמים עד שזה נהיה שגור על לשונו, הוא נעשה לאדם אחר, כי הוא זוכר את זה, מהו העולם הבא ומהו העולם הזה ומה ההבדל.

לא. מי שיודע את הפרק הראשון של המסילת ישרים בביאור כלל חובת האדם בעולמו, אם הוא חושב על זה תמיד, ואינו מסיח דעתו מזה, מובטח לו שיהיה צדיק, ואמנם יש עוד הרבה דרגות של זהירות וזריזות וכו', אבל בפרק הראשון כתוב היסוד שכל המעשים והמחשבות יהיו לשם שמים, ושלא יהיה לו שום תכלית אחר בכל מעשה שיעשה אם קטן ואם גדול אלא להתקרב אליו יתברך.

לב. מי שיעיין במסילת ישרים יראה מיד את החידושים, כבר בפרק הראשון, איזה חידושים שהוא אומר! איזו מטרה צריכה להיות ובאיזו הנהגה יש להתנהג, הנהגה כזו שהאדם יהיה מאושר בה.

לג. שמעתי מאחד שהוא נהנה מאד ללמוד את הפרק הראשון במסילת ישרים, ואינו מתקדם הלאה, אלא חוזר שוב ושוב על ההקדמה ועל הפרק הראשון בביאור כלל חובת האדם בעולמו, ובכל פעם שהוא חוזר על זה הוא מרגיש השפעה, כמובן שצריכים גם לדעת את שאר הפרקים שיש בהם ידיעות חשובות, אבל גם הפרק הראשון לבד יש בו תועלת מרובה, ואמנם זהו רק אם מרגיש טעם בלימוד הזה, ומרגיש שהדברים מעוררים אותו ומשפיעים עליו, אבל אם חוזר מתוך שעמום, זה לא משפיע, ורק מי שמרגיש טעם ונהנה מהדברים האלו, אז בכל פעם יש עוד השפעה ועוד השפעה.

לקחת קצת מכל מדרגה

לד. מרן המשגיח בעל אור יחזקאל זצ"ל אמר פעם, כי אף על פי שסדר העלייה הוא כמו שכתוב במסילת ישרים תורה מביאה לידי זהירות ואחר כך זריזות וכו', מכל מקום אין צורך להיות מושלם בזהירות כדי להתחיל ולעסוק בזריזות, אלא יש לקיים קצת מכל מדרגה כפי כוחו, קצת זהירות, וקצת זריזות, וכן בכל המעלות, אפשר לקיים קצת מכל מדרגה גם לפני שיש שלמות במדרגות הקודמות לזה.

ואפילו קצת קדושה גם כן שייך, איזה הנהגה של "והתקדשתם והייתם קדושים" וכפי שביאר הרמב"ן בפרשת קדושים ששייך קדושה גם בדברים פשוטים מאד, כי לכל אחד יש נשמה

כל יום פרק במסילת ישרים

כ. שמעתי מאדם נאמן כי מרן הגרי"ז זצ"ל היה לומד בכל בוקר פרק במסילת ישרים, והציבור לא ראו את זה, אבל בני הבית ידעו מזה, שהוא לומד בקביעות מסילת ישרים, וכשגמר את הפרק האחרון פרק כ"ו, בדקו למחרת וראו שהתחיל שוב ללמוד מתחילת הספר, ומסתמא עשה כך במשך שנים, ולמד שוב ושוב את כל הספר פעמים רבות.

ומדוע? כנראה שהוא ראה שיש לו תועלת בזה, גם הבריסקער רב עם כל הגדלות שלו! שייך להוסיף עוד יותר, להיות יותר טוב ויותר טוב, בכל ההנהגה, ועם כל הגאונות והגדלות שלו הוא הרגיש שיש לו צורך בכל יום ללמוד פרק מסילת ישרים, והפרק הזה הוסיף לו, כי אין סוף לדרגות של חובות הלבבות.

כיצד נעשים בריסקער רב

כא. ומדוע למד דווקא מסילת ישרים? כי אם רבי חיים מוואלוז'ין אמר "מסילת ישרים יהיה מנהלך" זוהי העצה היחידה ואין עצה אחרת, ועל ידי זה נעשה 'בריסקער רב', עם החינוך של המסילת ישרים.

ואמנם למד גם חובות הלבבות, אך הקביעות היומית הייתה במסילת ישרים.

כב. הרי מרן הגרי"ז כבר היה מחוץ במדרגה שאין לשער, בדבקות המחשבה בתורה, וגם בתפילה בהתפשטות הגשמיות, ועם כל זה הוא למד מוסר, ובאמת לימוד המוסר - הוא המביא למדרגות כאלו!

כל אחד יכול לפי דרגתו

כג. כל אחד ואחד יכול, אפילו אם לא יגיע לדרגתו של הבריסקער רב, אבל הוא יכול לפי דרגתו שלו להתקדם ולהתעלות, על ידי שילמד ויתנהג לפי המסילת ישרים.

לחזור שוב ושוב מתוך הספר

כד. מרן הגרי"ז כשגמר ללמוד את המסילת ישרים, התחיל שוב ללמוד מתחילת הספר, ואף שבוודאי הוא זכר וידע הכל בעל פה, אבל חזר ולמד בפנים מתוך הספר, בכל יום עוד פעם, ובכך זכה ונעשה בריסקער רב! וגם לאחר שכבר היה בריסקער רב, עם כל גדלותו, היה ממשיך וממשיך תמיד בביקורת עצמית, מה המסילת ישרים דורש ממני ומה הוא מחנך אותי.

כה. עם ההבנה שלו, ועם הבהירות, ועם כוח הריכוז שהיה לו, הכניס במוח ובלב את דברי המסילת ישרים, וחזר על זה עוד פעם, למרות שבוודאי זכר את הדברים, חזר עליהם שוב ושוב, כי היצר הרע חזק מאד וצריכים כל הזמן להשפיע כנגדו.

הגר"א התפעל מאד מהמסילת ישרים

כו. הגר"א התפעל מאד מספר מסילת ישרים, שהוא ספר על פי קבלה וגם מובן בפשטות, וכשנדפס לראשונה ספר מסילת ישרים, התבטא הגר"א ואמר שירד אור לעולם, וקנה את הספר בדמים מרובים.

עד פרק י"א אין מילה מיותרת

כז. ידוע מהגר"א שאמר כי במסילת ישרים עד פרק י"א אין אף מילה אחת מיותרת! והוסיף ואמר שאם המחבר

בסילוקם של גדולי ישראל

כמה פעמים עורר רבינו שיבלחט"א לאחר פטירתם של גדולי ישראל צוק"ל, על החשיבות להתעורר לקביעות של לימוד מוסר, ונביא בזה מקצת מתוך פעמים רבות:

ללימוד המוסר, תוכחה וביקורת עצמית, שאדם יוכיח את עצמו, זה מה שאנחנו יכולים לעשות כדי לתקן את מה שאנחנו חייבים לתקן.

♦ ♦ ♦

כשהקב"ה עושה דין בצדיקים מתיירא מתעלה ומתקלס, שאם רואים דין בצדיקים, קל וחומר מי שאינו בדרגה הזאת, ועל ידי זה מקבלים יראת שמים, ומפחדים מחטא, ונזהרים לקיים כל תרי"ג מצוות בשלמות.

אמנם לא מספיק מה שמוסיפים יראת שמים ברגע אחד, ויש חוב תמיד להוסיף יראת שמים, שאם לא עוסקים בקביעות ביראת שמים ממילא היראה נחלשת, כך טבע האדם, וההתעוררות שיש עכשיו צריכה להביא שכולנו נתחזק להוסיף יראת שמים בקביעות, ולזה לא מספיק התבוננות במחשבה, כי המחשבות חולפות ונמשכות לדברים אחרים, אלא צריכים שיהיה זמן קבוע של עסק בספרי מוסר.

בהלוויית מרן רבי יעקב אדלשטיין זצוק"ל

בפרט ברגע הזה שיש התעוררות גדולה, חשוב מאד שכל אחד שיש לו עכשיו התעוררות, ימשיך להתחזק, להיות בחיזוק תמידי, וזה שייך רק על ידי עסק קבוע בספרי המוסר יום-יום, ובזה זוכים גם לחיים מאושרים, זכות גדולה תהיה לאלו שיעשו את זה, וגם מזכים בזה את הנפטר זצ"ל, והוא יהיה מליץ יושר על כל אחד ואחד.

בהלוויית מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

כל אחד ואחד יש לו צורך ביראת שמים, ויש הרבה מדרגות בזה, אין סוף למדרגות, אבל לכל הפחות משהו, כיצד מוסיפים יראת שמים, הרי באדם יש לב האבן, יש יצר הרע, ולב האבן אינו מקבל השפעה, ומה אפשר לעשות, איך להשפיע על לב האבן?

העצה היחידה היא רק עסק המוסר, לעסוק בספרי מוסר, שאדם יהיה עם ביקורת עצמית, ביקורת עצמית לפשפש במעשיו, כי היצר הרע חזק מאד וצריך פיקוח תמידי, ובכל רגע ורגע צריך השגחה והשפעה עם סייעתא דשמיא שלא להיכשל, שזהו הדבר הראשון: לא להיכשל, וגם להתעלות.

ועכשיו במצב הזה וברגע הזה, שחסרה לנו ההשפעה שהייתה לנו מאדם גדול כמוהו, השפעה של רוחניות, הרי אנו חייבים להחזיר לו, וחייבים להחזיר לו גם כן רוחניות, קביעות יום יומית בספרי מוסר.

בימי השבעה למרן הגר"ד פוברסקי זצוק"ל

יש כעת התעוררות בציבור להתחזק בלימוד המוסר. אנשים חושבים שזו מידת חסידות ללמוד מוסר, אבל זה טעות גדולה, וכבר כתבו הפוסקים שזה חוב גמור, ובכל יום אדם צריך להתחזק על ידי לימוד המוסר, וזה דבר פשוט, כי יש יצר הרע, וזו גם גמרא מפורשת (ברכות לב, ב) ארבעה צריכים חיזוק, ופירש רש"י: חיזוק תמיד, וזה נאמר אפילו על גדולי הדור, כמו שמובא שם על יהושע, שהקב"ה אמר לו חזק ואמץ, וכל שכן אנחנו בדרגתנו.

ואמנם באמת גם התורה היא תבלין ליצר הרע, אבל התורה עצמה צריכה חיזוק, ובלי חיזוק גם התורה אינה בשלמות, ולכן צריכים חיזוק ביראת שמים, וזהו על ידי לימוד המוסר. יש הרבה דברים פשוטים שאם לא עוסקים תמיד ביראת שמים שוכחים ומעלימים עין מהם, וגם דברים פשוטים שלא יודעים אותם כלל, מי שאינו לומד מוסר לא יודע הרבה דברים פשוטים, וחושב שהם אפילו לא מידת חסידות, אבל הם דברים הכרחיים שחייבים לקיימם!

בימי השבעה למרן הגרא"מ שך זצוק"ל

ראינו אצל מרן זצ"ל איך שגם לעת זקנתו היה טורח בשאריה כוחותיו לעלות לסדר המוסר שבישיבה, והייתה הדרך נמשכת הרבה זמן מביתו לישיבה, כחצי שעה, היה עולה עוד פסיעה ועוד פסיעה, עד שהגיע למקומו בישיבה ללמוד מוסר בזמן סדר המוסר. וגם בתקופה האחרונה שזה היה קשה לו מאד, הוא התאמץ בזה, מפני שידע את החשיבות של זה. וכן בצוואתו ביקש על מחשבה של מוסר.

וזה מה שאנו צריכים לקבל וללמוד ממנו, איך להחשיב תורה ואיך להחשיב מוסר ויראת שמים, שהיצר הרע מתגבר מאד בזה, כי בדברים העיקריים ביותר היצר הרע מתגבר יותר.

לאחר פטירת כמה מגדולי הדור בתקופה קצרה

מה זאת עשה אלוקים לנו? בזמן האחרון, מיתת צדיקים מכפרת, אבל כמה צדיקים? אחד, ועוד אחד, ועוד אחד, ועוד אחד, כמה צדיקים הלכו מאיתנו בזמן האחרון, עלינו להתבונן מה הם החטאים שלנו, כנראה שיש חטאים שאנחנו לא מרגישים בהם, מיתת צדיקים מכפרת אבל צריך תשובה, מיתת צדיקים מכפרת עם התשובה.

קשה לדעת על מה לחזור בתשובה, היצר הרע חזק מאד וקשה לדעת מה החטאים, האדם אינו מרגיש בעצמו במה הוא חוטא, והעצה לזה לקבוע זמן בכל יום

קדושה, והוא כבר קדוש בקדושת הנשמה, רק צריך להוסיף על זה, להתקדש ולהתקדש, והדבר המקדש ביותר הוא לימוד התורה, וככל שאדם יותר מרותק לתורה ודבוק בתורה הוא מתקדש יותר ומתעלה במדרגות הקדושה.

אפשר להתחיל גם מהפרק האחרון

לח. שמעתי פעם כי אף על פי שהמסילות ישירים מסודר לפי סדר הברייתא של רבי פינחס בן יאיר, אבל הסדר אינו מעבך בזה, והסדר הוא מעלה, אבל אפשר גם שלא לפי הסדר! ומי שרוצה יכול לעסוק בזריזות גם לפני זהירות, ובנקיות לפני זריזות, כל אחד לפי טבעו, אם מושך אותו לעסוק באיזו מעלה, שיעסוק בזה ויקיים את זה.

ומתחילים מתורה, כמו שאמר רבי פינחס בן יאיר בברייתא שם: תורה מביאה לידי זהירות, אבל מה זה תורה? יש הרבה מדרגות בתורה, ולא צריכים מיד להתחלה את כל המדרגות של תורה, אלא אפשר להתחיל אפילו עם משהו תורה, פחות תורה, וכן כל מעלה ומעלה, אפשר להתעסק בה גם לא לפי הסדר של המסילות ישירים.

לו. המסילות ישירים סידר את ספרו לפי הברייתא של רבי פינחס בן יאיר, שעל ידי זה יש יותר הצלחה, אבל הסדר אינו מעבך, ואין צריך להתחיל דווקא מתחילת המסילות ישירים, אפשר להתחיל גם מהפרק האחרון, או מהאמצע, מהנקיות ומהפרישות וכדומה, אלא שעל פי הסדר הוא יותר קל. אבל העיקר הוא כל אחד לפי מה שמושך אותו.

שערי תשובה

השערי תשובה ספר של הלכה

לז. החפץ חיים כותב בכמה מקומות כי השערי תשובה לרבינו יונה אינו ספר של מידת חסידות, אלא ספר של הלכה, וכל מה שכתוב שם זה הלכה ממש, ואין זה חומרות שאפשר להקל בהן, אלא הלכות מעיקר הדין.

רבינו יונה סלל לנו כביש לתשובה

לח. שמעתי שמרן הגאון רבי ברוך בער זצ"ל התבטא ואמר פעם על השערי תשובה לרבינו יונה (באדיש) "ער האט אויסגעטראטן א שוסיי פון תשובה" - השערי תשובה סלל לנו כביש של תשובה! ואם אין כביש צריכים ללכת בדרך עפר וקשה להתקדם ולנסוע, אבל כשיש כביש אפשר להתקדם ולנסוע מהר, וכך הם עיקרי התשובה של רבינו יונה, עשרים עיקרים שהם דרך סלולה לתשובה, ואפשר בנקל להתקדם בהם.

החפץ חיים למד ולימד שערי תשובה

לט. ידוע שהחפץ חיים היה לומד הרבה בספר שערי תשובה לרבינו יונה, ובשיחותיו לתלמידי הישיבה היה מביא מדברי השערי תשובה ומבארם. וכן בשאר מקומות שהיה מדבר דברי חיזוק, כידוע שהיה מגיע להרבה מקומות למכור את ספריו, והיה מדבר שם בפני הציבור דברי חיזוק, היה מביא הרבה מדברי רבינו יונה בשערי תשובה.

שערי תשובה - כולנו בעלי תשובה

מ. השערי תשובה נותן דרך בפרט על תשובה, ויש בו ארבעה שערים, בשער הראשון מבוארים עשרים עיקרי התשובה,

ובשער השני יש ששה דרכים שמעוררים לחזור בתשובה, ובשער השלישי יש את כל המדרגות של המצוות, מה הם המצוות דרבנן, מה הם מצוות עשה, ומהו לאו שניתק לעשה, לאו שאין בו מעשה ולא שיש בו מעשה, אזהרות התלויות בלב, עד המדרגה העשירית של אלו שאין להם חלק לעולם הבא.

ושמעתי אומרים כי בדורנו כל אחד הוא 'בעל תשובה', ואין מי שלא צריך תשובה, כי לא יתכן שמגיל בר מצוה לא היו לו איזה חטאים, כגון ביטול תורה, או תפילה שלא בכוונה, או הזכרת שם שמים בלי כוונה או לבטלה, או שהיה איזה חוסר דיוק במידת האמת, שלא דיבר לגמרי את האמת, ויתכן אפילו שאמר את האמת אבל זה לא היה בדיוק ממש, ואמנם אמר 'בערך', אבל זה לא אמת! ועל הכל צריך לחזור בתשובה.

ואפילו מי שאינו יודע בעצמו על דבר מסוים שנכשל שצריך תשובה עליו, מכל מקום הרי אפשר להשיג עוד מדרגות, וצריך תשובה על מה שלא הגיע למדרגה יותר גבוהה, כמו שידוע מרב סעדיה גאון שבכל יום היה עושה תשובה על היום שעבר, כי בכל יום נוסף לו תוספת הכרה בגדולת הבורא, וצריך לחזור בתשובה על זה שביום הקודם לא ידע להחשיב את הקב"ה כל כך כמו שהוא מחשיב היום.

חובות הלבבות

חובות הלבבות - לרעת את חיובי הלב

מא. ספר חובות הלבבות מאריך לבאר מה הם החטאים שבלב ואיך הלב צריך להיות, מהו לב כשר ומהו לב שאינו כשר, וכשמו כן הוא 'חובות' הלבבות, שבו מבוארים החיובים של הלב, מה צריך להיות בלב. ויכול להיות אדם שאינו יודע כלל שיש לו חטאים, והחטאים הם רק בלב והוא לא יודע כלל שחטא, ובחובות הלבבות האריך בזה הרבה וכתב עשרה שערים לבאר מה הם החטאים שבלב.

וכבר אמר פעם מרן הגר"ח מבריסק זצ"ל כי החובות הלבבות הוא 'שולחן ערוך של אידישקייט', שולחן ערוך של יהדות, מה הם חיובי הלב, ומי שלא לומד חובות הלבבות אינו יודע את זה.

הוראת המלאך המגיד לבית יוסף

מב. בספר מגיד מישרים (פרשת בהר) מובא שהמלאך המגיד אמר לבית יוסף, שיקרא בכל יום קריאה אחת מספר 'חובות הלבבות' להכניע היצר הרע ולהשפילו מתוקפו, ע"כ. המגיד היה מלאך מן השמים שנשלח אל הבית יוסף להדריך אותו, והוא אמר לו שילמד בכל יום קצת חובות הלבבות, ולא יעבור עליו יום בלי לימוד חובות הלבבות, כי בלי זה יש יצר הרע, והיצר הרע עלול להשמידו ולהוממו, ואין עצה אחרת, אלא שילמד בקביעות חובות הלבבות.

ורק על ידי זה זכה להיות 'בית יוסף' ולחבר את 'השולחן ערוך'!

פירוש 'לב טוב' על חובות הלבבות

מג. כיום יש גם חובות הלבבות עם פירוש 'לב טוב', שמבאר כל מילה בשפה פשוטה וברורה וקל מאד להבין את דבריו, ואמנם גם השפה של החובות הלבבות כפי התרגום הראשוני הנדפס היא שפה יפה מאד, אבל היא שפה עתיקה ואינה בלשון המדוברת בזמנינו, אך למי שמכיר ומבין זה מאד מעניין ונעים, לשון פיוטית כזו.

אבל מה היא האמת, אם החובות הלבבות דורש ממנו דבר כזה, וכי הוא לא יכול לקיים את זה? והאם הוא בטוח שאינו יכול לקיים? אמנם זה דבר שקשה לו, אבל יש עצות!

והנה המסילת ישרים הוא ספר שמאד מרגיע, וכולל בדבריו הרבה, ובדרך כלל כל ספרי המוסר כלולים במסילת ישרים, והוא מסביר לפי כוחות הנפש של האדם איך אפשר להתקדם ולהגיע לכל המדרגות, וכל המדרגות שביאר החובות הלבבות בשער חשבון הנפש - יש במסילת ישרים דרך איך להגיע לזה! ואם כך גם מי שמרגיש שהוא מפחד ומתבלבל, יש דרך, לקחת מסילת ישרים, ואין סיבה להיפטר מלעסוק בספרי מוסר.

עוד ספרים

ארחות צדיקים

יש הרבה ספרי מוסר, והספר הקל ביותר הוא ארחות צדיקים, שהוא ספר קדמון, והמהרש"א כבר מביא מדבריו (בע"ז דף י"ט). ואמנם גם שערי תשובה לרבינו יונה הוא ספר קדמון, אבל שם כתוב יותר דרישות, ויותר בחריפות, וכן חובות הלבבות הוא מהקדמונים, ואילו ארחות צדיקים כתוב בצורה פשוטה יותר.

וגם מי שאין לו טעם בלימוד ספרי המוסר האחרים, ימצא טעם בלימוד ארחות צדיקים, שהוא ספר שווה לכל נפש וכתוב בצורה קלה ומובנת לכל אחד, ואפילו ילדים שאינם ברי דעת ללמוד מסילת ישרים ושאר ספרים, יכולים להבין את הארחות צדיקים, ושמעתי גם מאחד שעוסק בחינוך ילדים, ומלמד אותם ארחות צדיקים, והם נהנים מאד.

הארחות צדיקים דרכו להביא הרבה מהראשונים שלפניו, כגון הרמב"ם, שערי תשובה, חובות הלבבות ועוד, ומחולק להרבה עניינים על תורה ומצוות, יראת שמים ומידות, כעס וגאווה, שמחה ועצבות, ועוד רבים, והוא ספר נפלא שמשפיע מאד, ושמעתי גם מצעירים רבים שזה מוֹשֵׁךְ אותם מאד ומשפיע עליהם.

איגרת הרמב"ן

שמעתי על אחד שנפטר וציווה לבניו ללמוד פעם בשבוע את איגרת הרמב"ן, כל מה שכתוב שם על ענווה ועל כעס ושלא להחשיב את עצמו, דברים פשוטים וחשובים, וכשבאתי לנחם את בניו בימי השבעה סיפרו לי שהם כבר התחילו לעשות זאת ולומדים איגרת הרמב"ן, כפי שכתב להם בצוואתו, וזה משפיע שזוכרים ולא שוכחים את האמונה.

ספר העיקרים

ספר העיקרים הוא מאחד הגדולים, ויש בו מעיקרי האמונה, והוא ספר חשוב מאד, עד כדי כך שהתולדות אהרן שזכה שמדפיסים אותו בכל החומשים, שמציין על כל דבר מהחומש מאמרי חז"ל, אינו מציין רק משי"ס ומזוהר ומספר העיקרים וספר העקידה ולא יותר, רואים מכאן איך מחשיבים את ספר העיקרים. (מתוך רשימה בכת"י)

נדע לי על בחור שלא היה לומד מוסר, והתחיל ללמוד מוסר בספר העיקרים, שהוא ספר יסוד שמבאר מה זה אמונה, ויש בו דברים פשוטים ומובנים, לא סודות התורה, והבחור שהתחיל ללמוד בזה אמר כי זה משנה את כל החיים שלו! ומאז שהתחיל לעסוק בזה, כל התפילה וכל המחשבות שלו הם אחרות לגמרי.

מד. יש שנהנים במיוחד מהחובות הלבבות, מסגנון לשונו, ומהאופן בו הוא מסביר כל דבר.

עשרה שערים בחובות הלבבות

מה. החובות הלבבות מאריך יותר משאר ספרי המוסר, ומסביר בהסברה גדולה מאד, מה הם חובות הלבבות.

ואת השער הראשון שער הייחוד קשה ללמוד, והוא חלק שקשה להבין, חוץ מסוף השער שמדבר שם על הייחוד שאין עוד מלבדו והכל בידי שמים, וגם זה לא פשוט.

אבל אחר כך בא שער הבחינה, שמאריך בגודל טובות הבורא, על האדם עצמו בפרט, ועל כל העולם, איך שכל העולם מתנהל על פי השגחה, ואחר כך שער עבודת אלוקים, ושער הביטחון, וכל השערים, הכל דברים חיוניים.

מז. השער הראשון בחובות הלבבות הוא 'שער הייחוד', והיינו אמונה שהכל בידי שמים. והשני הוא 'שער הבחינה', להרגיש את טובות הקב"ה, שכל חיי האדם הם בחסד, וכל העולם מתקיים בחסד כמו שכתוב עולם חסד יבנה. והשלישי הוא 'שער עבודת האלוקים', כי אחרי שאדם מאמין שהכל בידי שמים וגם מרגיש את טובות הבורא עמו, זה מחייב יותר את עבודתו. ולאחר שמקיים את עבודת השם כמו שצריך, אז מגיע 'שער הביטחון'.

מז. ובשער עבודת האלוקים (פ"ה ואילך) כתב שהשכל והנפש מדברים, והנפש מבקשת מהשכל שייתן לה עצה איך להתחזק שלהב יהיה בשלמות, והשכל נותן הדרכה לנפש איך לקיים ולהשפיע על הלב.

ובשער יחוד המעשה מאריך מה זה היצר הרע, שהיצר הרע יכול להשפיע גם על אדם צדיק, לפתותו ולהטעותו עם כל מיני חשבוניות, ומבאר כל מיני פיתויים למי שהוא צדיק, שהיצר הרע מפתה אותו ומסביר לו תחשוב כך ותעשה כך כאילו שזה לשם שמים, והם ידיעות חשובות שצריכים לדעת, להכיר את דרכי היצר.

ובשער חשבון הנפש כתב שלושים חשבוניות שאדם צריך לחשוב בהם תמיד, וכן בשאר השערים, כגון בשער הכניעה על מידת הגאווה, ובשער הפרישות על ריבוי הנאות העולם הזה, ושער האהבה הוא עוד מדרגה.

אין להיבהל מלימוד חובות הלבבות

מה. היה אחד שראה פעם את החובות הלבבות בשער חשבון הנפש, שיש בו שלושים חשבוניות, ונבהל מאד, וכבר פחד ללמוד בספר חובות הלבבות. אבל האם זו הדרך? הרי זה חיוב! חובות הלבבות! וזה שולחן ערוך שצריכים לדעת אותו, כל אחד לפי כוחו, ויש בו עשרה שערים, כגון על ביטחון, ועל כניעה, מה זה ביטחון, ומה זה מידת הענווה, איך זה ומה זה, ולא כל אחד יודע מה זה ענווה, וצריכים ללמוד כדי לדעת את זה.

ובאמת זה מחיה נפש! לימוד המוסר נותן לאדם הדרכה, ומביא לחיים מאושרים, ויש רבים שלא יודעים את זה, אפילו אנשים חשובים לא מבינים את זה.

מט. ראיתי שיש לפעמים שאדם פותח ספר מוסר ורואה שם דברים שמפחידים אותו, כגון שרואה את החובות הלבבות, בשער חשבון הנפש, שיש שם כאלה חשבוניות! ונראה לו שאין זה לפי כוחו, ולכן כבר אינו לומד חובות הלבבות, כי הוא מפחד ורושב שזה לא בשבילו.

ראשית חכמה

גה. בספר מגיד מישרים מובא שהמלאך אמר לבית יוסף שילמד בכל יום בספר חובות הלבבות, ורק על ידי זה זכה להיות 'בית יוסף' ולחבר את 'השולחן ערוך'.

וראיתי באחד האחרונים שכתב [ענין שם הגדולים להחיד"א מערכת ספרים ועוד] כי המגיד אמר ללמוד 'חובות הלבבות' מפני שבזמנו לא היה עדיין הספר 'ראשית חכמה', ועכשיו שזכינו לספר ראשית חכמה שגם מביא בדבריו מחובות הלבבות, אין יותר טוב ממנו, ועדיף ללמוד בו.

בכל דור נותנים מן השמים ספרי מוסר כפי הצורך לאותו הדור, ואם בתחילה הספיק ספר חובות הלבבות, בהמשך נתמעטו הדורות וצריכים גם ראשית חכמה שכולל ומביא מהחובות הלבבות בתוספת דברים, וכן בדורות מאוחרים יותר נתחברו עוד ספרי מוסר חדשים, הפותחים את העיניים לראות דברים שלא חשבו עליהם.

דברי אמת

גו. היה אצלי תלמיד צעיר שביקש חיזוק, והשאלתי לו את הספר 'דברי אמת', מהגאון רבי אלכסנדר משה לפידות זצ"ל, שהיה תלמיד של רבי ישראל סלנטר ומגאון הדור באותו הזמן, והוא צוואה שכתב לבניו בהיותו בן שמונים שנה, ומסרה לאיש סוד שיפרסם אותה בעילום שם, וכתובים בה הרבה מהנהגותיו בתורה ובמידות טובות, דברי חיזוק המשפיעים מאד! וסיפר לי אותו תלמיד שקיבל מזה תועלת רבה.

פלא יועץ

גז. יש גם ספר 'פלא יועץ' להצדיק רבי אליעזר פאפו, שיש בו הרבה עצות מועילות לחיזוק ברוחניות, על כל מיני עניינים ושטחים, ומסודר לפי סדר האל"ף ב"ית, וכשמו כן הוא ממש 'פלא יועץ', שיועץ עצות רוחניות מצוינות, והוא ספר נפלא ומחיה נפש, שמחיה את הנפש הנצחית, לחיי נצח.

ספרי החפץ חיים

גח. החפץ חיים היה גדול הדור, וכתב במשך חייו הרבה ספרים לזכות את הרבים, ובראש ספריו הדפיס הסכמות שקיבל מחכמי דורו, והחזון איש אמר כי החפץ חיים היה גדול יותר מהמסכימים עליו, ואף על פי כן בגודל ענוותנותו לקח מהם הסכמה.

ומסתבר כי טעם הדבר שלקח הסכמות רבות, הוא מפני שכל תכלית כתיבת ספריו היה לזיכוי הרבים, ובתחילה הוציא את 'החפץ חיים' ו'שמירת הלשון' על הלכות לשון הרע, כי הבין שבדורנו עיקר העבודה היא שמירת הפה אשר בגללו חרב בית המקדש, וכן ספר 'תורת הבה' לחיזוק לימוד התורה, וספר 'מחנה ישראל' שנכתב לתועלת היהודים שנלקחו לצבא, כיצד יסתדרו עם כשרות המאכלות ושאר הלכות איך להתנהג, וגם ספר 'ישם עולם', עבור אלו שאין להם ילדים, באיזה מעשים טובים יהיה להם שם ושארית, ועוד ספרים רבים וספרי מוסר שחיבר, הכל לשם זיכוי הרבים.

ולכן לקח הסכמות מכל חכמי דורו, כדי שיתקבלו ספריו, והציבור ישתמשו בהם, ועל ידי זה יתרבה ויתפשט זיכוי הרבים ביותר.

גט. החפץ חיים רצה לתקן את חטא החורבן כדי לקרב את הגאולה, וחיבר את ספר 'חפץ חיים' חלק ראשון, שיש בו הלכות מסודרות כמו שולחן ערוך, עם כל פרטי הדינים של

לשון הרע, ואחרי כמה שנים ראה שאין זה מספיק, וחיבר חלק נוסף של 'שמירת הלשון', שבו יש דברי מוסר נפלאים בענייני לשון הרע, כדי להקל את הלימוד בספר חפץ חיים.

וידוע שהחפץ חיים התאכזב אחר כך, כי הדברים לא השפיעו כל כך כמו שחשב, ובהקדמה לספרו כבדו שמים כתב "סבור הייתי בימי נעורי שכאשר יחבר איזה חיבור ויבואר בו כללי ופרטי והלכותיו השייכים לענין איסור לשון הרע, יועיל בענין זה, ועורני השם ית' ועשיתיו והדפסתיו, וברוך השם החיבור מצא חן בעיני ישראל ושמו נקרא חפץ חיים, ומכל מקום למעשה עוד לא זכיתי שיועילו דברי הרבה", והיינו שלא השפיע כל כך הרבה כמו שחשב מתחילה, אבל בודאי שהשפיע על הרבה מן הציבור.

והאדמו"ר מגור בעל 'אמרי אמת' זצ"ל כשראה את הספר חפץ חיים, כתב מכתב לכל חסידיו להתחזק מאד בלימוד הספר הזה, כי הרגיש עד כמה הדברים משפיעים, אבל בכל זאת, זה עדיין לא הועיל לגמרי להביא את הגאולה, ולכן חיבר החפץ חיים עוד ועוד ספרים לחיזוק הדור, בעיקר בענייני המידות הטובות שבהם הוא מאריך הרבה, כמו בספר 'אהבת חסד' שיש בו הלכות ודברי מוסר בענייני החסד.

ס. בספר אפיקי ים (חלק שני בתחילת הספר) מביא מאחד הרבנים בדור הקודם, שמי שילמד בספרי החפץ חיים, זה ישפיע עליו מאד ויקבל השפעה עצומה.

וזה לשונו שם: ללמוד בכל יום ספרי מוסר, ובפרט בספרי חפץ חיים ושמירת הלשון, והלומדים עם חבורה יקבעו לפחות איזו פעמים בשבוע ללמוד בהם, כי אין קץ להתועלת היוצא מזה כאשר ראינו בחוש, ע"כ.

סא. ספרי החפץ חיים משפיעים מאד על מי שקורא בהם, כל ספרי החפץ חיים משפיעים, בכוח קדושתו, שהם דברים היוצאים מן הלב, עם הקדושה של החפץ חיים, וידוע שהדיבור אמר על החפץ חיים שהוא נחשב בשמים כמו תנא, לכן ספריו משפיעים מאד.

והנה החפץ חיים (בסוף הפתיחה להלכות איסורי לשון הרע) כתב על דברי הראשונים "אשר דבריהם קדושים וטהורים, בוערות כמראה הלפידים, ובודאי שמרו את עצמם ממידה גרועה הזו עד תכליתה, על כן דבריהם פועלים מאד בלב קוראיהם", וכל זה ניתן לומר גם על החפץ חיים בעצמו.

סב. ספרי החפץ חיים הם ספרים השווים לכל נפש, ומתאימים במיוחד לדור שלנו.

סג. כדאי ללמוד את ספרי החפץ חיים שיש בהם דברי אמונה פשוטים ואמיתיים, שהחפץ חיים מתוך הקדושה שלו משפיע, וכמו שהחפץ חיים עומד ומדבר את הדברים.

סד. ספרי החפץ חיים הם ספרים שמרגיעים, ויש בהם דברים נפלאים, שמשכנעים ומשפיעים מאד.

סה. שמעתי מכמה שאמרו לי כי כשהם לומדים בספרי המוסר של החפץ חיים, זה נותן להם הרגשה נעימה מאד, והם מאד מאושרים מזה.

סו. מי שלומד כל יום בספר שמירת הלשון, חוץ מהחפץ חיים שהוא ספר הלכות, גם קביעות בספר שמירת הלשון, אפילו כמה שורות בכל יום, זה בדוק ומנוסה, שעל ידי הלימוד הזה, נהפך לאדם אחר לגמרי.

סז. החפץ חיים היה בדור האחרון, ומן השמים נשלח אדם כזה, עם כוח השפעה כזו, עם ספרים כאלו, שמי שיש

ארחות יושר

עג. ספרי המוסר נותנים הדרכה ומגלים את האמת, וכמו שכתב המסילת ישרים בהקדמתו שיש דברים ידועים שאנשים שוכחים אותם, כך הטבע ששוכחים את הדברים הנוגעים לחיי נצח, תורה ומצוות ומעשים טובים, כי הנשמה נמצאת בתוך גוף, הגוף דורש את מה שמתחשק לגוף והנשמה רוצה את שלה, והיצר הרע של טבע הגוף הוא חזק ומושך מאד, ולזה צריכים את הקביעות בספרי המוסר. וספר 'ארחות יושר' הוא בדיוק ספר המתאים לפי צרכי הדור, דברים שהדור צריך חיזוק בהם, וכמו שכתב מרן הגר"ח (שליט"א) זצ"ל בהקדמתו. (מתוך דברים במעמד סיום מחזור לימוד בספר ארחות יושר)

מעשי הגדולים

עד. צריכים לחיות כל הזמן במחשבה ובהתבוננות מה אנו חייבים לעשות, ואמנם אין זו עבודה קלה כל כך, והדרך לזה היא רק אם לומדים בכל יום ספרי מוסר, או ששומעים דברי מוסר, וכן אם קוראים סיפורי צדיקים ממעשי הגדולים, ואין הכוונה למופתים ומעשים נפלאים שהם דרגות גבוהות ואינם בשבילנו, אלא הדברים הפשוטים, כיצד הם חיו בחיי היום יום שלהם, על מה חשבו ומה היה מונח להם בראש, האמונה הפשוטה!

הקדמות האחרונות

עה. אני זוכר בחור אחד שלמד בישיבה שהיה אוהב לעיין ולקרוא בהקדמות של ספרים מגדולי האחרונים, שהם כמו ספר מוסר, איך שכותבים על עצמם בענוה ומבקשים שלא לסמוך עליהם להלכה, ומודים להקב"ה על כל העבר. ובאמת אותו בחור עלה ונתעלה וזכה להיות מזכה הרבים מאד.

מוסר על מידות טובות

עו. בטבע האדם יש מידות רעות, כגון קנאה תאוה וכבוד, המוציאים את האדם מן העולם (אבות ד, כא), והדרך להינצל מכל המידות הרעות היא על ידי לימוד המוסר, כגון מסילת ישרים, שמייצג כיצד להתגבר על הקנאה והתאוה והכבוד, וגם בשערי תשובה כתב בהרבה מקומות על כבוד ועל תאוה, וכן שאר ספרי המוסר.

עז. בספרי המוסר האריכו הרבה בענייני המידות, בפרט בספר ארחות צדיקים שהאריך וכתב פרקים רבים על מידות טובות, וכן בחובות הלבבות האריך בדבריו בכמה מקומות כיצד צריך להתייחס לשאר בני אדם.

עה. יש ספרי מוסר שמדברים בפרט על ענייני בין אדם לחברו, כגון ספר 'תומר דבורה', שמדבר הרבה על מידות טובות, ומאריך לבאר את השלוש-עשרה מידות של רחמים, מי קל כמון וגוי, שהאדם צריך להידמות בהם לבוראו, ומבאר מה הדרך, כיצד ובאיזו צורה יכול אדם לקיים זאת, שיהיה 'מה הוא אף אתה', לזולתו, שאחרים ייהנו ממנו.

חכמת הנפש שבספרי המוסר

עט. כל הפסיכולוגיה נמצאת בספרי המוסר, וכגון בחובות הלבבות, שמסביר באריכות איך היצר הרע מפתה, ונוגע בכל כוחות הנפש, מה מושך ומה מעניין, מה שאוהבים ומה ששונאים, אחרי מה הנפש נמשכת ואחרי מה אינה נמשכת, וזוהי חכמה שאין לשער, חכמת הנפש שיש בספרי המוסר, גם במסילת ישרים, ובכל ספרי המוסר.

לו קביעות ללמוד בהם זה מוכרח להשפיע עליו, והוא מוכרח להיות אדם אחר!

סח. נכנס אלי אחד וסיפר שלמד הלכות לשון הרע בספר חפץ חיים והוא יודע את כל ההלכות, אבל לא היה לומד את דברי המוסר שבספר שמירת הלשון, מפני שהיה סבור כי די בזה שהוא יודע שאסור לדבר לשון הרע ולא צריך יותר מזה, אבל לאחרונה שמע כי כדאי מאד ללמוד גם את דברי המוסר שבספר שמירת הלשון, ואכן התחיל ללמוד את זה ומאז השתנה לגמרי, הלימוד בספר שמירת הלשון שינה את כל ההשקפות שלו, והוא מרגיש שנהפך לאדם אחר וחי חיים מאושרים, כי דברי המוסר נותנים לאדם חיים מאושרים.

סט. כל ספרי המוסר, כמו ספרי החפץ חיים למשל, אמנם לא לומדים אותם בסדר המוסר הקבוע בישיבה, אבל הם משפיעים מאד, ומי שלומד איזה קביעות בכל יום בספר שמירת הלשון, וכן בספר חפץ חיים את ההלכות, שזה גם כן חשוב מאד, אפילו דקה אחת או שתי דקות בכל יום, רק להיזכר ולראות מה שכתוב שם, זה משפיע מאד.

ואפילו אם רק קוראים, קריאה, לדעת מה החפץ חיים מדבר, מה זה תורה ומה זה מידות טובות, וספר שמירת הלשון יש בו שלושה שערים: שער הזכירה, שער התבונה, ושער התורה, וכן כל ספרי החפץ חיים.

ע. ספרי החפץ חיים' הם ספרים נפלאים, ושמעתי מעשה שהיה בבחור שיצא לתרבות רעה עד שנעשה מחלל שבת רחמנא ליצלו, ומישהו השפיע עליו שיתחיל ללמוד בקביעות בכל יום שתי הלכות בספר חפץ חיים ושמירת הלשון, והוא אכן התחיל ללמוד חפץ חיים ושמירת הלשון, ועל ידי זה התהפך לגמרי וחזר למוטב, והיום הוא מרביץ תורה בחוץ לארץ. כזו תועלת יש בלימוד ספרי החפץ חיים.

עא. כידוע, המשנה ברורה, מלבד שהוא ספר הלכה, יש בו גם הרבה דברי מוסר ויראת שמים, המובלעים בתוך דבריו, ולמשל בסימן ה' מביא בשם ספר חסידים כי אדם שמברך סתם בלי כוונה, ואינו חושב על המילים שהוא מוציא מפיו, זה דבר חמור מאד, ועל דבר זה חרה אף השם בעמו רח"ל.

וכתב שם כי כשאדם מברך צריך להרגיש את חיוב ההודאה להקב"ה שנתן לו האוכל ליהנות ממנו, וכן בברכת המצות צריך להרגיש את חשיבות המצוה, ולשמוח בקיומה, ולהרגיש חיוב הודאה על מה שהוא מצווה לעשות, וגם על מה שיכול לקיים את המצוה. אמנם אלו הן מדרגות שלא פשוט לקיים אותם, אבל כך צריך להיות!

ספרים נוספים

עב. גם בדורות האחרונים נתחברו ספרי מוסר, ארחות צדיקים, מסילת ישרים, אור ישראל ועוד ספרים, עד לדורנו אנו שנחברו ספרי מוסר מגדולי הדור.

וכגון ספר 'אור יחזקאל' ממרן המשגיח זצ"ל, שיש בו הרבה שיחות ומכתבים עם דברי חיזוק והדרכה כיצד אדם יכול להתגבר על היצר הרע ולחיות חיים ישרים בשמחה.

וכן בספר 'נפש החיים' יש הרבה דברי מוסר, ובשער ד' מאריך על תורה, והוא קצת יותר קשה משאר הספרים.

יש גם ספר 'מנורת המאור', שמחולק לשבעה נרות, ומסודר לפי עניינים, על שבת ועל יום טוב, על תורה ועל תפילה, ומביא הרבה גמרות ומאמרי חז"ל.

וכן ספר 'יערות דבש', וכל ספרי דברי אגדה של גדולי ישראל, הם ספרי מוסר ומשפיעים מאד.

לא מספיק ללמוד על כוחות הנפש

פא. כל אחד יכול לבחור ספר מוסר שהוא מרגיש שמעורר אותו, אך לא ללמוד רק באופן כללי על כוחות הנפש, כיצד היצר הרע משפיע וכדומה, כי בינתיים עובר הזמן והיצר הרע שולט עליו! אלא ללמוד בעיקר מה שנוגע למעשה, לידע את העבודה המוטלת עליו כעת, וכיצד להתחזק למעשה באהבה וביראה.

פב. יש ספרים שמבארים את חכמת הנפש, אבל היצר הרע יותר חזק מחכמת הנפש, וצריכים יראת שמים כדי להתגבר עליו, ורק מי שכבר הגיע לדרגה של עבודה מאהבה, ומבקש לדעת כיצד מתקדמים הלאה, לזה יש ספרים שנותנים דרך להתקדם הלאה מתוך אהבה, אבל אנחנו צריכים בעיקר ספרי מוסר של יראה, כמו מסילת ישרים, חובות הלבבות, שערי תשובה, ארחות צדיקים, נפש החיים, ושאר ספרי היראה.

פ. החובות הלבבות בשער ייחוד המעשה מבאר כל מיני פיתויים וחשבוניות שהיצר הרע מפתה בהם את הצדיקים, בדברים שהם עלולים להיכשל בהם מחמת צדקותם. ויש שם הרבה חשבוניות ופיתויים פסיכולוגיים על פי חכמת הנפש, שהפסיכולוגים הגדולים בעולם בודאי היו מתפעלים אם היו יודעים מזה, וכמו שידוע כי פסיכולוגים רבים התפעלו מפיקחותו של הסבא מסלבדוקא, איך שהוא מבין דברים יותר ממה שהם מבינים.

והדרך להשיג את כל זה היא מהתורה ומאמרי חז"ל שיש בהם חכמת הנפש שאין לתאר, והחובות הלבבות בעצמו מביא פסוקים ומאמרי חז"ל כמקורות לדבריו. וכן אמר מו"ר הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל כי בדברי חז"ל ובראשונים רואים חכמת הנפש עמוקה מאד שגם הפסיכולוגים הגדולים ביותר אינם יודעים עד כדי כך.

פרק ה' ♦ חובת המוסר

ה. סדר המוסר בישיבות אינו מידת חסידות, אלא חיוב דאורייתא, לחזק את האמונה, וכמו שהביא הביאור הלכה בסמין א' מספר החינוך שש מצוות תמידיות שחיובן בכל רגע, ואחת מהן "אנכי השם אלוהיך", לזכור תמיד את האמונה, ולחיות לפי האמונה, ובכל יום חייבים להוסיף חיזוק באמונה, שאין גבול למדרגות בזה.

החיוב מפורש במשניות

ו. באמת חיוב לימוד המוסר כבר מפורש במשניות, שאמרו חז"ל בפרקי אבות (ב, א) הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה. ואמרו שם הסתכל בשלושה דברים ואי אתה בא לידי עבירה דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין. ועוד אמרו (שם ג, א) הסתכל בשלושה דברים ואי אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון.

וכן אמרו (שם ב, ח) צאו וראו איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם, והיינו מה הם המידות הטובות שצריך להידבק בהם, ולהידבק פירושו לפעול ולהתעסק בזה שהמידות הטובות יהיו דבוקות בו, ולכן חייבים ללמוד מוסר.

פיקוח נפש ורוחני!

ז. לימוד המוסר אינו מידת חסידות או חומרא יתירה, אלא הוא חיוב ופיקוח נפש רוחני, שבלי זה מוכרחים להיכשל ח"ו, כי אם אין חשבון הנפש ואין ביקורת עצמית - האדם נכשל! וצריכים ביקורת עצמית, וזה שייך רק אם יש קביעות יום יומית בזה. וכן כתב המסילת ישרים מיד בהתחלה, שבלי ביקורת עצמית האדם מוכרח להיכשל. כך המציאות וכך טבע האדם, וצריכים שיהיה זמן קבוע להתבוננות ביישוב הדעת, כי בלי יישוב הדעת לא שייך להתבונן, ולצורך זה נועד סדר המוסר, לדעת מה חובתו בעולמו, ומה הם הדברים שאני צריך לתקן, וכיצד לתקן אותם.

ח. בלי מוסר יש יצר הרע ומוכרחים להיכשל, כי היצר הרע חזק מאד, והעצה היחידה היא חיזוק היראה, ובכל יום

הפוסקים הסכימו פה אחד

א. כתב במשנה ברורה (א, יב) "וצריך האדם לקבוע לו עת ללמוד ספרי מוסר בכל יום ויום אם מעט ואם הרבה כי הגדול מחברו יצרו גדול הימנו, ותבלין היצר הרע הוא תוכחת מאמרי חז"ל". ושם בשער הציון (אות כ"ו) הביא מדברי החיי אדם שכתב שהוא יותר חיוב מכל לימודו, ואפילו אם יתבטל על ידי זה מלימוד פרק משניות או משאר לימוד.

ב. סדר המוסר אינו המצאה חדשה של בעלי מוסר, אלא זה חיוב שכתוב במשנה ברורה!

ג. הפוסקים הסכימו פה אחד (עין מש"ב סימן א' וסימן תר"ג) שיש צורך בקביעות יומית ללימוד המוסר, כי בלי זה הטבע הוא ששוכחים, וספרי המוסר מזכירים לאדם את האמונה.

לימוד המוסר חיוב דאורייתא

ד. לימוד המוסר אינו מידת חסידות אלא חיוב גמור מדאורייתא, מצד כמה דברים, ראשית מפני שיש מצות עשה של יראת שמים, ויראת שמים זה לא דבר שאדם נולד עמו, אלא הוא מקבל יראת שמים על ידי חינוך, שרואה את הבית, ורואה את המקום שהוא נמצא, ורואה את המחנכים, שיש להם יראת שמים, ומושפע מזה.

אבל בדרך הטבע בלי עבודה והשתדלות תמידית לחיזוק היראה, היא נחלשת ונחלשת, ולכן מצד המצוה של יראת שמים חייבים לעסוק תמיד ביראת שמים, והדרך לזה היא על ידי עסק קבוע בספרי המוסר שמזכירים ומבארים את כל ענייני היראה, ומביאים הרבה מאמרי חז"ל המחזקים את היראה.

ומלבד היראה, יש גם הרבה מצוות שבלב, חובות הלבבות, שהם גם כן שייכות ליראת שמים, ושייכות לעוד מצוות, ומי שלא רגיל בספרי מוסר אינו יודע כלל מהמצוות האלו, וחושב שהם רק מידת חסידות, ואפילו חושב שהם דברים לא נכונים, והם באמת מצוות חמורות וחלק מחלקי התורה שמי שאינו לומד מוסר לא יודע אותם.

ספרי המוסר הם דברי תורה

יג. יש כאלה שחושבים כי ספרי המוסר אינם תורה, ומעשה שהיה בבחור שאמר לי שהוא לומד ספרי מוסר ואינו מרגיש שום תועלת בזה, וחשש שזה ביטול תורה ללמוד בכל יום חצי שעה דברים שאינם מועילים, ואמרתי לו שלא יחשוש בזה מביטול תורה, כי כל ספרי המוסר הם דברי תורה, ומביאים הרבה פסוקים ומאמרי חז"ל.

חיוב יותר מכל לימוד אחר

יד. באמת מוסר זה גם תורה, והעסק בספרי המוסר הוא ככל עסק בתלמוד תורה, כי כל ספרי המוסר הם דברי תורה על הרבה מצוות, מצוות כלליות ומצוות פרטיות, וגם על מצוות התלויות בלב, שאם לא לומדים אותם חסר ידיעת התורה, ומלבד עצם מצוות תלמוד תורה שמקיימים בזה, זו גם תורה שמוסיפה חיזוק לכל המצוות, ומוסיפה הרבה ידיעות בענייני אמונה, ויש על זה חיוב מיוחד יותר מכל לימוד אחר (עיין שעה"צ סימן א').

לימוד הנוגע למעשה

טו. מלבד עצם הדבר שספרי המוסר הם תורה ממש, יש בהם עוד מעלה, שהם דברי תורה הנוגעים למעשה, ויש צורך מיוחד לדעת את ההלכות הנוגעות למעשה, וכפי שכבר הפליגו חז"ל (אבות ד, ה) במעלת הלומד על מנת לעשות, וספרי המוסר נוגעים למעשים שבכל יום ויום.

הלכות היראה

טז. עסק המוסר הוא תורה, כי מה כתוב בספרי המוסר? הכל זה מהתורה! דברי תורה ממה שכתוב בתורה, והם דברי תורה של 'הלכות היראה', שיש בהם הרבה ידיעות חשובות, שאם אדם יודע אותם הוא חי חיים אחרים, ומקבל השקפה אחרת על כל העולם, על ידי הידיעות הגדולות, שהם כולם ידיעות אמיתיות מפסוקים ומדרשים וגמרות ומשניות, ידיעות חשובות ששייכות ליראת שמים.

ביטולה זהו קיומה

יז. החפץ חיים כבר כותב (בית ישראל פ"ט) שבזמננו יש צורך והכרח בקביעות יומית של מוסר להוסיף יראת שמים, ואין זה ביטול תורה אלא חיזוק התורה, וביטולה זהו קיומה!

חיזוק על כל התורה

יח. כדאי מאוד לעשות חיזוק על סדר המוסר, להתחיל את הסדר מיד בשעה הקבועה, ואף אם אוחזים באמצע הלימוד זה לא ביטול תורה אלא חיזוק התורה, וכמו שאמר רבי ישראל סלנטר שמי שלימד מוסר ימצא שיש לו עוד זמן לתורה, וכשסוגרים את הגמרא והולכים ללמוד מוסר זה לא ביטול תורה אלא חיזוק על כל התורה!

ביטול המוסר הוא ביטול 'תורה'

יט. לימוד המוסר הוא גם כן תורה, וכשלא לומדים מוסר זה לא רק ביטול 'מוסר', אלא ביטול 'תורה'! אם בזמן הקבוע ללימוד המוסר לא לומדים את המוסר, זה ביטול תורה. כי המוסר הוא תורה הכרחית וחיונית מאד.

ויום צריך לחזק את היראה, ואם לא מחזקים את היראה היא נחלשת, כי יראת שמים אינה דבר טבעי, ואינה קיימת ממילא בטבע, אלא צריכים לעסוק להכניס את היראת שמים, להוסיף ולחזק את היראה. ולכן נועד סדר המוסר שבישיבות, שהוא ממש חיי נפש, החיים הרוחניים, פיקוח נפש רוחני!

ט. לימוד המוסר אינו מידת חסידות אלא חיוב גמור, והוא צורך גדול ופיקוח נפש רוחני, כי היצר הרע חזק מאד כמו שכתוב בכל ספרי המוסר, ומפתה כל הזמן בלי הפסק, ולאדם נדמה כאילו הוא בעצמו רוצה את פיתויי היצר, אבל האמת היא שזה לא הוא בעצמו, אלא היצר הרע זה מלאך חיזוני שמפתה אותו, כמו שאמרו (ב"ב טז, א) הוא יצר הרע הוא שטן הוא מלאך המוות, והנשמה אינה רוצה את פיתויי היצר, רק הגוף נמשך ומתפתה לזה. וכדי להכיר את היצר ולדעת את הדרכים להתגבר עליו, מוכרחים לקביעות זמן בכל יום ללימוד המוסר.

י. סדר המוסר בישיבה הוא חיוב, אך לא כולם מבינים שלא רק שזה חיוב גמור מאד, אלא זה ממש הצלה רוחנית! כי בלי זה האדם מסיח דעת מכל ענייני האמונה וחי בלי אמונה.

וזה נוגע למשל על בטלה, שאם יש אמונה הרי נופל פחד, ומפחדים מביטול תורה, פחד! כי יש גיהנום, ויש גן עדן ופירותיהן בעולם הזה, כמו שאמרו תלמוד תורה כנגד כולם, וכל זה תלוי באמונה, ולכן צריכים חיזוק האמונה כל הזמן, ובלי לחזק את האמונה היא נחלשת, כי האמונה אינה בחוש, אלא הבנה, וצריכים זכירה, לזכור את האמונה, והעצה היחידה לזה היא לעסוק בספרי מוסר.

יא. צריכים לשמור על סדר המוסר מתוך הבנה שהוא חיי נפש, ואינו מידת חסידות או חומרא יתירה, אלא ממש פיקוח נפש רוחני וגם גשמי, ויש בו צורך לכל אחד ואחד, וכל מי שישתדל בזה ויקיים את זה יהיו לו חיים טובים ומאושרים.

לימוד המוסר הוא ההשתדלות

יב. אמרו חז"ל (קידושין ל, ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום וכו', ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, ואימתי הקב"ה עוזר לאדם? כתוב במסילת ישרים (פרק ב') וכן מובא בשם הגאון (קול אליהו סוכה), כי זהו רק בזמן שהאדם בעצמו עשה כל מה שהוא יכול, והוא מצד עצמו עשה את כל ההשתדלות נגד היצר הרע, וכבר הגיע למצב ש"אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו", אז הקב"ה עוזר לו להתגבר על היצר.

ומה היא ההשתדלות? לימוד המוסר! בסדרי המוסר שבישיבה, חצי שעה לפני מעריב, ובאלול מוסיפים עוד רבע שעה לפני מנחה, סדר מוסר הוא ההשתדלות נגד היצר הרע! ואז, כשהאדם בעצמו עשה כל מה שהוא יכול, השם לא יעזובו בידו ויש סייעתא דשמיא, אבל מי שאינו עושה מה שהוא יכול מדוע שיעזרו לו, ואין סייעתא דשמיא.

ועוד אמרו בגמרא (יומא לה, ב) הבא ליטהר מסייעין אותו, ומבואר בזה גם כן, כי אימתי יש סייעתא דשמיא? עם הזכות של 'בא ליטהר'! והאיך באים ליטהר? עם סדר המוסר, שלומדים ספרים של יראת שמים: שערי תשובה, חובות הלבבות, מסילת ישרים, וכל הספרים המוסיפים יראת שמים. וכשאדם עוסק בזה הוא בא ליטהר, ומן השמים מסייעין אותו בסיעתא דשמיא. כך המציאות.

על מי החיוב

כל הצדיקים צריכים חיזוק

ב. כל הצדיקים גם כן צריכים לעסוק בחיזוק, כי תמיד יש מלחמת היצר, כמו שאמרו חז"ל (סוכה נב, א) כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו, ואין זמן בלי מלחמת היצר, אבל זה נעים! והוא כמו איש מלחמה שאוהב את המלחמה, כי הוא יכול ויודע את הדרך איך לנצח, ואם כן אדרבה, יש דרך לנצח, יש איש מסכן וחכם, כנגד מלך גדול וכסיל (ענין נדרים לב), והאיש המסכן והחכם מציל וממלט את העיר בחכמתו.

בא. כל הגדולים תמיד מתחזקים ועוסקים בחיזוק, ולא כמו שיש החושבים שהגדולים יש להם חיים קלים, זה לא נכון, ואדרבה אמרו חז"ל כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו, ואין חיים קלים, אין זמן שאפשר כבר לנוח, שמגיע 'בין הזמנים' ופטורים מהחיזוק... אין דבר כזה.

גם יהושע הוצרך לחיזוק

בב. אמרו חז"ל (ברכות לב, ב) ארבעה צריכין חיזוק, ופירש רש"י שיתחזק אדם בהם תמיד ובכל כוחו, והביאו בגמרא שם ראיה שצריכים חיזוק, מיהושע בן נון שהקב"ה אמר לו (יהושע א, ז) רק חזק ואמץ מאד, חזק בתורה ואמץ במעשים טובים, והיינו שאפילו יהושע עם כל גדלותו, פני יהושע כפני לבנה (ב"ב עה, א), שהיה תלמידו המובהק ביותר של משה רבינו, שמסר לו את התורה כדאיתא בריש פרקי אבות ומסרה ליהושע, גם הוא היה צריך חיזוק תמיד! כי כך הטבע, שאפילו אדם כזה, ובכל דרגה שהיא, צריך חיזוק תמיד.

בג. מכאן נלמד שלא לחשוב שהגדולים שרואים אותם תמיד מחזקים, שהם מעצמם כך, אלא מפני שמעוררים את עצמם כל הזמן. ובלי התעוררות כל הזמן, אין גדלות!

גם גדולי עולם

כד. אפילו גדולי עולם היו זקוקים לחיזוק תמיד, כמו שמובא בגמרא (סנהדרין ז, ב) על רב שהיו מלווים אותו לביתו ציבור גדול, והיה חושש פן תזוז דעתו, והיינו לא גאוה ממש אלא זחיחות הדעת, שהדעת תזוז משהו, ואמר פסוקים של ענווה כדי שלא יושפע מזה, וכן מובא שם על מר זוטרא חסידא שהיו נושאים אותו על כתפיים בשבת הרגל, ואמר פסוקים של חיזוק כדי שלא תזוז דעתו.

וגם בדורות האחרונים, למשל הבית יוסף, כיצד זכה להיות בית יוסף ולחבר שולחן ערוך שנתקבל בכל העולם! מפני שהיה שומע בקביעות דברי תוכחה וחיזוק, וזכה שמן השמים שלחו לו מלאך מגיד שאמר לו דברי תוכחה, והמגיד אמר לו שלמד כל יום בספר חובות הלבבות, כדי להכניע את היצר הרע ולהשפילו מתוקפו. אפילו הבית יוסף בדרגתו היה צריך את זה. וכן ידוע על הגר"א מוילנא שביקש מהמגיד מדובנא שיאמר לו תוכחה, והיינו בנוסף למה שלמד מוסר בעצמו, ביקש גם שיוכיחו אותו על הדברים שאינו מרגיש בהם.

הקבלה של רבי חיים עוזר

כה. ראיתי בספר הזיכרון 'בית מדרש' שיצא לאור אחרי פטירתו של מרן הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל, שמובא שם מקבלותיו, קבלה שרשם לעצמו בכתב ידו 'לענין בכל יום לכל הפחות שעה קלה בספרי מוסר כמו שערי תשובה ומסילות ישרים וספרים הדומים להם, ולחשוב בכל יום חשבון הנפש'.

והרי כידוע רבי חיים עוזר היה עסוק ועמוס מאד בצרכי הכלל, וכל כלל ישראל היה תלוי בו, כל אלמנה וכל בחור ישיבה, כולם היו באים אליו, וביתו היה פתוח בלי הפסק, והיה מסור עם כל כוחותיו לענייני הכלל והפרט, ועם כל זה הוא גם קבע זמן בכל יום ללימוד המוסר.

לימוד המוסר גם לאברכים

כו. מרן הגר"א"מ שך זצ"ל הנהיג גם בכוללים שילמדו מוסר בכל יום, ואם בחור צעיר זקוק לזה, כל שכן אברך שיש לו עול של משפחה, ודאי שהוא חייב יותר לעסוק בדברי מוסר שלא לשכוח את חובתו בעולמו, ויש בזה תועלת גדולה ברוחניות וגם בגשמיות.

כז. שמעתי מכמה אברכים שיש להם קביעות יומית של רבע שעה ללימוד מוסר בביתם, לא מתוך מתח אלא בצורה רגועה, ומקבלים בזה השפעה גדולה מאד.

אמנם ההשפעה אינה דווקא בלימוד של רבע שעה, אלא אפילו חמישה רגעים, כל אחד כמה שהוא יכול.

כח. בישיבות יש סדר קבוע ללימוד המוסר, אך גם מי שאינו בישיבה, גם בבית יכול להיות 'סדר מוסר', וידוע כי אלו שעוסקים בספרי מוסר בבית, בכל יום משהו, ואין שיעור זמן לזה, אלא אפילו משהו, כל קביעות של מוסר, זה משפיע מאד לעשות מעשים טובים, וגם משפיע על כל האווירה בבית, להיות אווירה נעימה וחיים מאושרים.

כט. כאשר מתכנסים בוגרי הישיבה, חשוב מאד להתחזק להמשיך את מה שהיה בישיבה, בקביעות של סדר מוסר קבוע, לתוספת יראת שמים ולחיזוק האמונה יום יום, כל אחד במקומות שהוא נמצא, ובאיזה תנאים שהוא נמצא, להמשיך בקביעות של ספרי מוסר, ועל ידי זה בטוח שיזכה להצלחה ולחיים טובים ומאושרים.

(מתוך דברים בכנס בוגרי ישיבת ארחות תורה)

ל. בישיבות יש סדר מוסר קבוע לבחורים, אבל גם אלו שאינם לומדים בישיבות, אברכים ובעלי בתים, כל אחד צריך למצוא לעצמו איזה זמן בכל יום, כמו שכתב החפץ חיים (בית ישראל פ"ט) "הן בני הישיבות, והן סתם בעלי בתים, צריכים לקבוע איזה זמן בכל יום ללימוד ספרי יראה", כדי להזכיר לעצמו, שלא לשכוח את האמונה.

אפילו מי שדבוק בתורה

לא. אפילו מי שהוא דבוק בלימוד התורה, שיש לו יראת שמים מכוח התורה בזמן שהוא עוסק בה, הרי כשמפסיק לרגע אחד מן התורה ומסיח דעתו ממנה, אם אינו עוסק בתוספת יראת שמים, מיד קדושת התורה נמחקת, וברוך השם יש כאלה שאינם מסיחים דעתם מהתורה, וגם בשעות בין הסדרים וכשהולכים לאכול מדברים בדברי תורה, אך לא כולם עושים כך, ולכן צריכים לעסוק בתוספת יראת שמים.

גם מי שאין תורתו אומנותו

לב. למעשה החיזוק הוא על ידי קביעות יום יומית בספרי המוסר, וכל אחד ואחד חייב בזה! לא משנה אם הוא עסוק בפרנסה או שתורתו אומנותו, לימוד המוסר זה דבר מצוין, ואין עצה אחרת, לכל הציבור ממש, הדרך היא רק על ידי לימוד המוסר, שמוסיפים יראת שמים.

ומן השמים ירחמו שזכה כולנו להתחזק על ידי לימוד המוסר, כל אחד ואחד, וכל כלל ישראל, לאו דווקא בני תורה, כל אחד

והיראה הזו היא הנותנת לו כוח לעמוד בניסיונות. זהו מה שמשפיע המחנך במדרגתו, מה שרואים על המחנך משפיע על התלמידים.

ולכן חשוב מאד שכל משפיע ומחנך יהיה בעל מדרגה, וזה תלוי בו, על ידי שילמד ספרי מוסר בקביעות, ואם לומדים מוסר בכל יום משהו, לא משנה כמה, אם זה קבוע בכל יום זה נותן השקפה אחרת לגמרי! ומקבלים בזה כוחות מיוחדים. לימוד מוסר בכל יום משפיע שהאדם מתעלה, ואם הוא מתעלה אז הוא יכול להשפיע.

(מתוך דברים בכנס ראשי ישיבות לצעירים)

לימוד המוסר לילדים

לט. שמעתי ממחנך אחד שהיה לומד עם ילדים קטנים בספר ארחות צדיקים, והם נהנו מאד מהלימוד בזה. ארחות צדיקים הוא ספר השווה לכל נפש, וכתוב בלשון קלה ומובנת מאד, ואפילו ילדים שאינם ברי דעת ללמוד מסילת ישרים וספרי מוסר אחרים, יכולים להבין את הארחות צדיקים, וזה מאד מעניין אותם ומשפיע עליהם.

מ. **שאלה:** רבינו שליט"א מדבר תמיד על לימוד המוסר, ויש ילדים יותר בגורים שטוענים שלימוד המוסר מדכא אותם...

תשובה: אם זה מדכא אסור. מוסר שמדכא לא כדאי. אבל אפשר ללמוד למשל ספר ארחות צדיקים, שזה מאד מעניין, וזה קל מאד, ארחות צדיקים מתאים גם לילדים, ואינו מפחיד.

שאלה: כלומר יש ספרים שבאמת לא מתאימים לילדים?

תשובה: שערי תשובה למשל לא מתאים. אבל בחובות הלבבות יכול להיות שיש פרקים שמתאימים, שער הביטחון בחובות הלבבות אפשר.

(מתוך שו"ת לוועידת תורה ומוסר ב"ה)

מא. **שאלה:** כל ילד רוצה להיות מתמיד וגדול בתורה, אבל היצר הרע מפריע ויש קשיים, מה הצעה להתמודד?

תשובה: שילמדו ארחות צדיקים, ילדים שלומדים את הספר 'ארחות צדיקים' מקבלים חשק ללמוד!

שאלה: כלומר שהילדים ילמדו מוסר?

תשובה: כן. אבל לא לבד, אלא עם האבא. או שהמלמד בחיידר יאמר להם דברי מוסר, ואמנם זה כבר תלוי במלמד... ידוע שגם החתם סופר היה מתחיל כל שיעור בדברי מוסר מהספר 'חובות הלבבות'.

שאלה: מאיזה גיל אפשר ללמוד מוסר?

תשובה: כשמתחילים את החיידר, בגיל שש כבר אפשר, אבל לא לבד, אלא לשמוע, שיאמרו להם דברי מוסר.

(תשובות לרבני ארגון 'אנחנו וצאצאינו')

להחזיר לילדים מוסר ויראת שמים

מב. גם ילדים בחיידר צריכים לשמוע דברי מוסר, ועל ההורים והמחנכים לחנכם ליראת שמים, שיידעו שיש גן עדן ויש גיהנום. ושמעתי מאממו"ר זצ"ל כי בזמנו הילדים בחיידר היו מבקשים מחילה אחד מהשני אם הייתה פגיעה, כך הייתה ההנהגה של ילדים פחות מגיל בר מצוה, כיו הנהגה של יראת שמים, מידות טובות עם יראת שמים.

מג. חשוב מאד שגם המנהלים וכל המלמדים מזכי הרבים ישתדלו להחזיר לילדים יראת שמים, ובטוחני שכבר עושים זאת, כמו שהיה מקובל תמיד בכל הדורות, לחנך כבר מגיל צעיר ליראת שמים, שיידעו שיש דין ויש דיין, ויש שכר

ואחד חייב בכל המצוות, וחייב ביראת שמים וחייב להוסיף יראת שמים, כל אחד ואחד לא משנה מה הוא, בין אם תורתו אומנותו או שאין תורתו אומנותו, ובין אם הוא גר בארץ או שגר בחוץ לארץ, כל אחד ואחד מכלל ישראל חייב להוסיף יראת שמים, וזו גזירת הכתוב (דברים י, כ) את השם אלוהיך תירא.

החייב גם לנשים

לג. יראת שמים אינה מצות עשה שהזמן גרמא, וגם נשים חייבות בזה, להוסיף יראת שמים, ולמשל יש ספר 'צאינה וראינה' שנתחבר באידיש, וכהיום כבר יש גם מתורגם ללשון הקודש, והוא ספר מצוין לנשים, שמי שחיברו זכה לזיכוי הרבים.

עצה לחתן וכלה

לד. אני מייצג לחתן ולכלה שיתחילו מהיום והלאה ללמוד בכל יום איזה ספר מוסר, יש הרבה ספרי מוסר, ובפרט מסילת ישרים, כמו שאמר רבי חיים מוואלוז'ין 'מסילת ישרים יהיה מנהלך', ויש גם ספרי מוסר יותר קלים, כגון ארחות צדיקים, שהוא ספר שמושך ומשפיע, וכן ספרי החפץ חיים, זה בדוק ומונסה, ואני יודע מהרבה שלמדו בקביעות בספרים של החפץ חיים ונהיו מאושרים, אדם ישר הוא מאושר! ישרות זה אושר.

וכדאי להתחיל בזה מיד, כבר מעכשיו, לפני החתונה, כל אחד לבד, ואחרי החתונה יהיה עם חברותא, איזה קביעות שהיא, ביישוב הדעת, זה ישפיע השפעה של שמחה על כל החיים.

(מתוך דרשה בשמחת אירוסין)

לה. בס"ד, לכבוד ידידי הנעלה שלשלת היוחסין החתן כמר וכי' ברכת מזל טוב לקשרי השידוכין... עצה טובה מאד לקבוע כל יום לימוד בספרי מוסר. העושה כך חי חיים טובים ומאושרים, כן ידוע לי, וברור.

(מתוך מכתב לתלמיד לרגל אירוסין)

לו. להחתן היקר והנעלה וכי' לעת כלולותיו וכי' עצה טובה לחיים טובים ומאושרים קביעות יום יומית בספר מוסר שמעניין.

(מתוך מכתב לתלמיד לרגל נישואין)

לנצל את ספרי המוסר שבבית

לז. צריך שגם בבית יראו יראת שמים, שגם בבית יהיה יראת שמים, שההורים יפחדו! וכיצד עושים זאת? על ידי לימוד ספרי מוסר, כמה דקות בכל יום, האשה והבעל, האבא והאמא, ללמוד ספרי מוסר.

וזה דבר שאינו קשה כל כך, כי בכל בית יש ספרי מוסר, וכי אין ספרי מוסר בבית? בכל בית יש ספרי מוסר, ורק צריכים לנצל את ספרי המוסר שבבית ללמוד בהם.

חשיבות לימוד המוסר למחנכים

לח. באמת כל השפעה על אחרים תלויה במשפיע, מה היא הדרגה שלו, מה הדרגה והאיכות שלו, וכל אחד לפי מה שהוא בעצמו כפי דרגתו כך הוא משפיע על אחרים.

ושמעתי מאחד שיש לו תפקיד ציבורי קשה שיש עליו לחצים מהרבה צדדים לעשות שלא כדין, וזה ניסיון גדול מאד לעמוד בלחצים, אך הוא עומד בניסיון, מפני שהוא למד בשיבה וראה את הרב מפניבז' ואת המשגיח רבי יחזקאל לוויןשטיין זיע"א, וראה אצלם מה היא יראת שמים, וקיבל מזה יראת שמים,

ועונש בעולם הבא, וגם בעולם הזה יש מידה כנגד מידה, ומן השמים גומלים בעולם הזה עבור דברים שבין אדם לחברו, וכן להיזהר מאד מביטול תורה, ולקיים כל המצוות מתוך יראת שמים, שהיראה היא יסוד החינוך, ויסוד כל התורה כולה!

מז. צריכים לחנך את הילדים שיידעו שיש גיהנום ויש גן עדן, על חטא יש גיהנום ועל מצוה יש גן עדן, ואין לחשוש שזה יזיק משהו לבריאות, כי יראת שמים לא מזיקה! ואדרבה כתוב (משלי י, כז) יראת השם תוסיף ימים. ושמעתי מאחד שמכיר את חכמת הגרפולוגיה, שרואים טבעים של אדם על כתב ידו ומכירים גם האם יש לו טבע של פחדן, אבל יראת שמים לא ניכרת בזה, כי היראה היא למעלה מהטבע, ואינה שייכת לטבע הגוף.

גם בענין מורא מקדש, צריכים לדבר עם הילדים על הזכות הגדולה שיש למי שנוהר בזה, וחומר החטא למי שמזלזל. לדבר גם על הזכות וגם על החטא. אפשר לעתים קרובות לדבר על זה, שהמלמדים וגם המנהלים ידברו על זה.

שאלה: לדבר על החטא פירושו להפחיד עם הגיהנום?

תשובה: כן, שזה זלזול בקדושת בית הכנסת, ויש הלכות בשולחן ערוך ובמשנה ברורה.

שאלה: וכשאומרים לילדים דבר כזה שיש גיהנום, האם זה לא יכול לגרום להם לסייטים וכדומה?

תשובה: לא! החששות האלו הם דברים חדשים... יראת שמים לא מזיקה! (מתוך דברים בכינוסי מנהלי התני"ס)

לילדים עם קשיי למידה

מז. **שאלה:** בישיבות של החינוך המיוחד אין סדר קבוע ללימוד המוסר, ואנו מחפשים אולי יש איזה ספר מוסר שיכול להתאים להם שילמדו בו כמה דקות בכל יום?

תשובה: השאלה היא אם הם יכולים ללמוד לבד, והאם שייך לחייב אותם, בתור חיוב. בישיבה רגילה ודאי שכך צריך להיות,

אבל בחורים כאלה (של החינוך המיוחד) מה יעשו בסדר מוסר, וכי לא ישתעממו?

הרבנים: מסתבר שישתעממו. לכן אנו מחפשים ספר מוסר שיכול להתאים לרמתם...

תשובה: העיקר שלא יהיה משעמם, אלא מה שמעניין, שימשוך אותם. יש לראות לפי הרמה שלהם מה יכול להתאים להם, אולי אפשר להדפיס באותיות גדולות פתגמי מוסר, מה שמעניין אותם, שיהנו מזה, ושיידעו לקרוא את זה...

שאלה: ואלו שכבר יודעים לקרוא, איזה ספר מוסר הכי מומלץ ללמד אותם?

תשובה: אם יש מי שמלמד אותם ומסביר להם - זה לא משנה באיזה ספר שיהיה, רק כפי ראות עיני המלמד, מה שהוא רואה ומרגיש שהם מבינים. ואם הם לומדים לבד, אני חושב שספר ארחות צדיקים הוא הספר הכי קל, שיכולים להבינו בקלות. וכן הספרים של החפץ חיים, כל הספרים, כמו תורת הבית, אהבת חסד, ושמירת הלשון, דברי המוסר ולא ההלכות. החפץ חיים מדבר בצורה מאד פשוטה ומובנת, עם הרבה מאמרי חז"ל.

לעסקני הציבור

מז. על עסקני הציבור לקבוע זמן ללימוד תורה ומוסר. קביעות העתים לתורה של עסקני הציבור הוא גם סגולה להצלחה בצרכי הציבור. מלבד חשיבות הענין של לימוד התורה מצד עצמו, יש בזה גם תועלת לעסק צרכי הציבור. וצריכים גם ללמוד משהו מוסר, חמש דקות מוסר, וכפי שאמר פעם מרן הגרא"ל זצ"ל שאם לומדים חמש דקות מסילת ישרים בכל יום זה משפיע. זו גם 'סגולה', וגם דבר חשוב בפני עצמו, שכל אחד צריך את זה!

מז. צריכים שתהיה קביעות יום יומית של כמה דקות, זמן קצר, ללמוד בספרי מוסר, וספרי המוסר נותנים לאדם את הזכות וגם את השכל איך להתנהג בכל הנהגת החיים. (מתוך דברים בכינוס ארצי לנציגי דגל התורה)

פרק ו' ♦ אהבת התוכחות

והנה יש תוכחה שאדם שומע דברי תוכחה מאחרים, וגם יש עצה אחרת, ללמוד ספרי מוסר, שהם גם כן תוכחה, ומי שהוא איש אמת, שרוצה את האמת ורוצה לתקן את עצמו ולמצוא מה שצריך לתקן, בספרי המוסר יוכל למצוא את זה.

הדרך הישרה שיבור לו האדם

ב. איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם יאהב את התוכחות. יש חיוב להיות ישר, ועשית הישר והטוב (דברים י, יח), והדרך הישרה היא לאהוב את התוכחות, שלא יהיה אכפת לו למה אומרים לו תוכחה, וכיצד פוגעים בכבודו שמוכיחים אותו... יש כאלה שנפגעים מאד מתוכחה, אבל המצוה היא לאהוב את התוכחה! וגם לבקש לשמוע תוכחה, כמו שידוע שהגר"א ביקש מהמגיד מדובנא שיוכיח אותו. וזהו החיוב.

מעלת אוהב את התוכחות

א. אמרו חז"ל באבות פרק ששי שהתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים, ואחד מהם הוא 'אוהב את התוכחות', כי האדם מעצמו בלי תוכחה אינו מרגיש חסרונותיו, ועם תוכחות הוא שומע מה החסרונות שיש לו, ואם הוא אדם אמיתי, הוא מודה על האמת ומתקן.

ומצינו במסכת תמיד (נח, א) "אמר רבי איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם יאהב את התוכחות", והיינו שמלבד מה שזה אחד מקנייני התורה, זה גם בבחינת 'דרך ישרה שיבור לו האדם', והמשך רבי ואמר שם "שכל זמן שתוכחות בעולם נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באים לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם". עד כדי כך אהבת התוכחות משפיע ומשנה את כל העולם, וזה דבר טוב לעצמו וטוב לכל העולם, שכל העולם נהנה מזה!

אהבת ושנאת התוכחה – בטבע האדם

1. יש מעלה של אהבת התוכחות, והאדם מטבעו שונא את התוכחה, ולא רוצה לשמוע ביקורת על עצמו, ואפילו דברים שאם ישמע אותם על אחרים הוא יקבל ויבין זאת, אבל כשזה בנוגע אליו הוא לא רוצה לשמוע, ואם יאמרו לו שזה שייך אליו הוא לא ירצה לשמוע, ולא יקבל את זה. כך הטבע.

אבל כנגד זה יש מידה של אהבת התוכחות, שהיא גם כן בטבע האדם, כי האלוקים עשה את האדם ישר (קהל ז, כט), ומצד הישרות של האדם הוא אוהב תוכחה, ובאמת יש כאלה שאוהבים תוכחות, ורוצים לשמוע ביקורת, ואוהבים לדעת את החסרונות כדי לתקן אותם, וזהו הטבע הישר של האדם, שנברא בישרות, ורק יש חשבונות רבים מהיצר הרע, לא רק חשבון אחד, אלא יחשבונות רבים, שהיצר הרע מפתה נגד הישרות.

הגאון ביקש לשמוע תוכחה

2. ידוע על הגר"א שביקש מהמגיד מדובנא שיאמר לו תוכחה, והיינו בנוסף למה שלמד מוסר בעצמו, ביקש גם שיוכיח אותו על הדברים שאינו מרגיש בהם, כי האדם אינו רואה נגעי עצמו, ואינו חושד בעצמו שיש לו חסרונות, וצריך שאחרים יכירו עליו ויאמרו לו במה הוא צריך תיקון.

ומסופר כי המגיד פתח בתוכחתו ואמר לו: "סי איז א קונצ זיין אזוי וי דער גאון?" – וכי חכמה היא להיות גאון באופן כזה שהוא יושב ועוסק בתורה ועושה מעשים טובים עטור בטלית ובתפילין כל היום ומנותק מן העולם: הלא החכמה היא להיות בשוק מעורב עם הבריות ואז להתגבר ולעמוד כנגד הניסיונות, והשיבו הגאון ואמר לו "איך בין ניט קין קונצן מאכער, דאס איז מיין מצב" – אינני מחפש לעשות 'קונצנים' אלא זהו המצב שלי, כלומר, אני נזהר ומפחד מהיצר הרע, ואיני רוצה להכניס את עצמי למצב שיש בו ניסיונות.

תוכחה עצמית

להיות המוכיח של עצמו

3. הנה אהבת התוכחות היא מהדברים שהתורה נקנית בהם, אך מצד שני אמר (ערכין טו, ב) שאין בדור הזה מי שידוע להוכיח, וידוע מה שכתב בספר מנחת שמואל בשם הגר"ח מוואלוז'ין "שבזמן הזה קשות אינם נשמעים, ומי שאין טבעו לדבר רכות, וממהר לבעוס על עושי עוול, ובפרט כשלא ישמע לו – פטור ממצות תוכחה", ואם כן זהו דבר נדיר מאד שיהיה בימינו אדם שיכול להוכיח בתורת תוכחה.

והעצה היא שאדם יוכיח את עצמו, על ידי הלימוד בספרי המוסר, כי גם מי שמקפיד על אדם שמוכיחו בדברים כיצד הוא מחשיב את עצמו לומר לו דעה, זה לא שייך בספרי המוסר שלא נכתבו בפרטות אליו, ועל ידי הלימוד בספרי המוסר יקיים אהבת התוכחות, לחיות כל הזמן עם חשבונות ותוכחת עצמית.

תוכחה לעצמו אפילו מאה פעמים

4. הנה יש מצות תוכחה כמו שכתוב (ויקרא יט, יז) "הוכח תוכיח את עמיתך", שכאשר אדם רואה את חברו שעושה דברים אסורים, צריך לעורר אותו על כך ולהסביר לו שיחזור בתשובה.

וכתוב בשערי תשובה (ב, כז) שכל אדם צריך להיות המוכיח של עצמו: "ישוב היפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדה, ותוכחתו לבקרים ולרגלים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר", והיינו כשם שאין

וזו הדרך הישרה להצלחה בכל הרוחניות, לאהוב את התוכחות, ומי שאינו אוהב תוכחות הוא לא בדרך ישרה, אלא בדרך עקומה, ובדרך עקומה נכשלים, ועלולים להגיע לידי הרבה דברים מאד רעים, ח"ו.

מצוה דאורייתא לאהוב תוכחות

5. ראיתי בסמ"ק (לרבינו יצחק מקורביל, שהיה מהראשונים, וגם התוספות מביאים מדבריו) שכתב בסימן ט' על הפסוק (דברים י, טו) ומלתם את ערלת לבבכם: "פירוש, לאהוב את התוכחות ולאהוב מי שיוכיחנו. וגם שלמה המלך עליו השלום כתב בספרו (משלי ט, ח) הוכח לחכם ויאהבך. ובמצוה זו יש לאו שנאמר וערפכם לא תקשו עוד".

והיינו שיש מצות עשה לאהוב תוכחה: ואם מישוהו אומר לאדם תוכחה, צריך שיאהב לשמוע תוכחה, ויאהב את המוכיח, ואפשר גם לראות תוכחה, בספרי מוסר, שהם גם כן מוכיחים, וצריך לאהוב ולקבל את התוכחה, ויש על זה מצות עשה מיוחדת 'ומלתם את ערלת לבבכם', וגם לאו 'וערפכם לא תקשו עוד'.

שנאת התוכחות – קשיות עורף

6. יש מידה של שונא תוכחת, שאדם שונא לשמוע תוכחה, כיון שזה נגד הטבע שלו ונגד כל ההתנהגות שלו, והוא שונא ולא רוצה לשמוע, או שחושב שבין כך זה לא יעזור לו, ומתייאש לפעמים. אבל זה לא נכון, כי בדוק ומנוסה שמי שעוסק בספרי המוסר בקביעות, אפילו משהו, במשך הזמן הוא משתנה.

וענין לימוד המוסר הוא ידיעת והכרת האמת, מה המציאות האמיתית, מה האמת ומה השקר, והאדם מעצמו אינו רואה את האמת, כי הוא משוחד, והשוחד יעורר עיני פקחים, ואינו רואה מעצמו את החסרונות שיש לו, ומי שחושב שהוא מתוקן ולא חסר לו שלמות, הוא בעל החיסרון הגדול ביותר שיכול להיות.

ולכן צריך לשמוע תוכחה וללמוד ספרי מוסר שמראים לאדם את האמת, והסמ"ק בסימן ט' (הובא לעיל) כתב שיש על זה מצות עשה, ומלתם את ערלת לבבכם, שעניינה הוא לאהוב את התוכחות, ומוסיף שיש על זה גם לאו: וערפכם לא תקשו עוד, שמי שאינו שומע תוכחה זה קשיות עורף!

שונא תוכחת אין לו תקוה

7. באמת אהבת התוכחות היא דרגה גבוהה מאד, ומצינו בגמרא (ערכין טו, ב) שרבי טרפון כבר אמר: תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה, כי הטבע הוא ששונאים את התוכחה.

אבל כתוב (משלי טו, ז) שונא תוכחת ימות, כי מי ששונא את התוכחות אין לו תקוה, וצריך לאהוב את התוכחה, להתעורר מאחרים, או לכל הפחות שיעורר את עצמו, שיפתח ספרי מוסר ויראה מה כתוב שם ומה איתו, וכשיראה את ההבדל בינו ובין מה שכתוב בספרי המוסר, זה גם כן נקרא 'תוכחה'.

ומי שהוא חכם בעיניו וחושב שהוא כבר יודע את כל מה שכתוב בספרי המוסר ולמה לו לשמוע תוכחה, על זה נאמר (משלי כא, א) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו? כי הכסיל, שהוא אדם שאינו חכם, אמנם עכשיו הוא רחוק מהחכמה, אבל אם הוא לא יחכם בעיניו יש תקוה שבמשך הזמן הוא ישמע תוכחה ועל ידי זה לבסוף יהיה חכם, אבל מי שהוא חכם בעיניו יישאר במצב שלו ואין לו שום תקוה.

גבול לתוכחה שצריך להוכיח את חברו, וכמאמרם (בי"מ לא, א) "הוכח תוכיח אפילו מאה פעמים", כך אין גבול לתוכחה שצריך להוכיח את עצמו, לבקרים ולרגעים, עד שיחזור בתשובה. וסדר לימוד המוסר הקבוע בישיבות, זהו מה שכתוב בשערי תשובה "ישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו".

ויתכן גם שלא מספיק סדר המוסר שהוא חצי שעה ביום, אלא צריך גם בזמנים אחרים במשך היום להתבונן ולחשוב מחשבות לבדוק את עצמו האם הוא נוהג כשורה, או שמא יש אצלו איזה חטאים במעשים, בדיבורים, או אפילו במחשבות, כי החיוב של תוכחה עצמית אפילו מאה פעמים, אין זה רק במספר הפעמים, אלא גם בכמות הזמן, שאין גבול ושיעור לכמות הזמן כמה שצריך להתבונן ולחשוב עד שיחזור בתשובה, וכמו שכתב רבינו יונה בלשונו "עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר".

שבעה שלבים בתוכחה עצמית

י. בשערי תשובה לרבינו יונה (ב, כו) כתב שבעה עניינים, כיצד צריכה להיות התוכחה שאדם מוכיח את עצמו: לעורר נפשו, ולשום הדברים על לבו, ולחשוב בהם תמיד, וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר, ועד אשר תטהר.

הדבר הראשון הוא 'לעורר נפשו', להתעורר! כשהוא שומע או רואה דברי מוסר, שיתעורר מזה, וירגיש איזה הרגשים, שזה יעשה עליו רוע. אבל זה לא מספיק, כי יתכן שזה יעשה רועם ואחר כך הרושם עובר, כי כך הטבע שכל רועם והתפעלות במשך הזמן נחלשים ועוברים, ולכן צריך גם 'לשום הדברים על לבו', להכניס את זה ללב, ולחזק את ההרגשה הזו עד שתיכנס ללב. וגם אחרי זה, לא מספיק מה שנכנס ללב, כי זה יכול גם לצאת מהלב, ולכן צריך גם 'לחשוב בהם תמיד', תמיד לחשוב ולהתבונן בזה, שלא יצא מן הלב, ויישאר בלב.

ועדיין אין זה מספיק, וצריך גם ש'ישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו', להוסיף עוד תוכחה! חוץ ממה שהוא שמע והתעורר וחשב, צריך גם לחדש עוד דברים, ולהוסיף תוכחות. 'ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה', שהתוכחה החדשה גם כן תהיה לבקרים ולרגעים, כל הזמן בלי הפסק, תוכחה ותוכחה. 'עד אשר תקבל נפשו המוסר', שזה ייכנס בעומק הנפש, שהנפש תבין ותרגיש את זה, 'ועד אשר תטהר', שזה ישנה את הנפש, וכבר תהיה טהרת הנפש בשלמות.

יא. רבינו יונה כותב שאדם ששומע מוסר צריך 'לעורר נפשו', אחרי שהוא כבר שומע, ומאמין במה שהוא שומע ויודע, צריך לעורר את עצמו, ולשום הדברים על לבו - להכניסם ללב, לשכנע את עצמו ולא לשכוח את זה, 'ולחשוב בהם תמיד', עד כדי כך החיוב, לחשוב תמיד בלי היסח הדעת, וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו, להוכיח את עצמו, בלשון תוכחה! למה אני כך, ולמה אני לא אחרת, הרי אני צריך להיות אחרת.

יב. עד אשר תקבל נפשו המוסר! כלומר שזה יהיה 'מקובל' אצלו, שברור לו שכך צריך להיות, יעד אשר תטהר' היינו דרגה יותר גבוהה, שהטהרה כבר תהיה בלב, וישתנה טבעו, שזה כבר ימשוך אותו ולא יהיה קשה לו.

החפץ חיים מוכיח את עצמו

יב. ידוע שהחפץ חיים היה מוכיח את עצמו, והיה עולה לעלייה ומתבודד במקום שאין אדם רואה אותו, ועושה חשבון הנפש עם עצמו ואומר: ישראל מאיר, ישראל מאיר, אתה כך וכך, ויש לך חטא ועוד חטא ועוד חטא, ואתה צריך לחזור בתשובה, ומה יהיה איתך. ככה הוכיח את עצמו כל הזמן תוכחה ותוכחה.

ובאמת ענין זה מפורש בשערי תשובה לרבינו יונה שכתב (ב, ט) "והנה אנשים צדיקים וישרים בלבבותם, שאגה להם כלביא תמיד במחשבותם, וינהמו על חטאיהם כנהמת ים, ועל אשר קצור קצרה ידם בעבודת השם, כי על זה יפגע גבר והרבה אשמה כמו על העבירות החמורות", והיינו שהצדיקים מרגישים תמיד שאינם בשלמות, וחוששים שאינם עושים כל מה שהם יכולים, וידוע על רב סעדיה גאון שבכל יום היה עושה תשובה ומתוודה על היום שעבר, מפני שאתמול לא היה באותה המדרגה שהוא עומד היום.

המחשבה שואגת על חסרון שלמות

יג. רבינו יונה מדבר על אלו שהם צדיקים וישרים 'בלבבותם', לא רק במעשים אלא גם בלב, שהלב הוא ישר, 'שאגה להם כלביא תמיד במחשבותם', היינו שהמחשבה תמיד שואגת ואינה רגועה, והם מודאגים, 'וינהמו על חטאיהם כנהמת ים', כי אף על פי שהם צדיקים וישרים, מכל מקום יתכן שחסר איזה שלמות, וכל חסרון שלמות נחשב חטא, ועל זה הם מודאגים וחוששים, שמא יש בהם איזה חסרון שלמות, וכפי שממשיך שם 'ועל אשר קצור קצרה ידם בעבודת השם', היינו שמא אינם ממלאים בשלמות את העבודה, שהיה אפשר יותר, ואין זה בשלמות עם כל הכוחות.

ואם יש איזה קיצור וחסרון שלמות, 'על זה יפגע גבר והרבה אשמה כמו על העבירות החמורות! גם חסרון שלמות נחשב לעבירה חמורה, וכפי שמביא שם מדברי חז"ל (ירושלמי חגיגה א, ז) ויתר הקב"ה על שלוש עבירות החמורות ולא ויתר לעונן ביטול תורה, והיינו למרות שביטול תורה הוא רק 'קיצור' וחסרון בשב ואל תעשה, ואינו מעשה אסור בדידים, אבל זה יותר חמור מהעבירות החמורות. וסתם אנשים לא מבינים את זה, אבל 'אנשים צדיקים וישרים בלבבותם', מי שהוא צדיק וישר בלב, יודע את חומרת הדברים, ודואג מכך.

דאגה מחטאים בשב ואל תעשה

יד. רבינו יונה לא מדבר באנשים שניכר עליהם הנהגה מיוחדת של צדיקים, אלא אפילו אנשים פשוטים, שרק בלבבותם הם צדיקים וישרים, אבל כיון שיש ישרות זה מביא להכרת האמת, שיודעים את חומר החטא, מה חשיבותה של מצוה ומה חומרתה של עבירה, וממילא המחשבה תמיד שואגת ואינה רגועה, והם דואגים ומפחדים על חטאיהם.

ורבינו יונה מזכיר בלשונו 'חטאיהם', כי דאגתם הגדולה של אותם אנשים היא גם על 'חטאיהם' שבשוגג, שעל ידי עיסוקם בספרי המוסר מתברר להם עתה על דברים שלא ידעו קודם שזה חטא, והרי גם על שוגג צריכים תשובה, כמו שאמרו (אבות ד, יג) ששגגת תלמוד עולה זדון, כי השגגה היא מפני שהיה לו ללמוד ולא למד, ולכן שואגים הם במחשבותם, ונוהגים על חטאיהם כנהמת ים, מתוך צער על מה שחטאו בשגגה.

ועוד הוסיף רבינו יונה שם, כי לא רק על חטאים ושגגות בקום ועשה הם מצטערים, אלא גם 'על אשר קצור קצרה ידם בעבודת השם', דהיינו על חטאים בשב ואל תעשה, שלא עשו את מה שצריך לעשות, והם מרגישים את חומרת החטא גם בזה, ואנשים כאלה הם פשוטים בהנהגה אבל הם גדולים בלב, בפנימיותם הם גדולים מאד, כי בזה שהם ישרים בלבבותם הם יודעים את האמת מה זה חומר החטא.

ומפני שהם מודאגים מזה, הם משתדלים יותר לעשות כפי יכולתם, ובאופן כזה אדם חי חיים מאושרים, שידע מה שחסר לו, ומשתדל ועושה מה שצריך לעשות כפי יכולתו.

פרק ז' ♦ מחשבה של מוסר

רק ביישוב הדעת, בלי בהלה ובלי מתח, אדם יכול להתקדם ולהתקדם, להתקדש ולהתקדש, הרבה-הרבה מאד.

חיזוק האמונה על כל צעד ושעל

ז. לימוד ספרי המוסר מועיל בעיקר בשעת הלימוד, אבל אם אחרי הלימוד מסיחים דעת, שוב נחלשת האמונה; ולכן צריכים לעסוק תמיד בחיזוק האמונה בלא היסח הדעת, וכפי שהביא בביאור הלכה סימן א' מדברי החינוך שש מצוות תמידיות התלויות בלב, ובהם מצות האמונה, שאדם חייב לחשוב עליהם בכל רגע, ועל ידי זה זוכה לשכר גדול מאד, וככל שחושב על זה יותר, הוא מתקדש יותר ויותר.

וצריך חיזוק האמונה על כל צעד ושעל, להתבונן ולראות שהכל מן השמים, כל מה שקורה בעולם, וכל מה שקורה איתי באופן פרטי, מה שאני מצליח, ומה שאיני מצליח, הכל מן השמים.

מחשבה אחת של מוסר

ח. מחשבה של יראת שמים מקדשת את האדם, וכפי שביקש מרן הגרא"מ שך זצ"ל בצוואתו שיחשבו מחשבה אחת של מוסר לעילוי נשמתו, ומהו מוסר? ביקורת עצמית, מה אני יכול עוד לקיים שאיני מקיים, איזה מעשה או איזה מחשבה, שאני יכול להוסיף עוד משהו יותר ממה שאני עושה וממה שאני רגיל.

אמנם זה לא פשוט, אבל זה שייך, וזה דבר גדול מאד, להתבונן ולחשוב כיצד אני יכול עוד להתקדש, להתעלות במעלות הקדושה, אין שיעור למדרגות הקדושה עד כמה אפשר להתקדש.

ט. כל מעשים ומחשבות של חיזוק משפיעים על האדם, וכפי שביקש מרן הגרא"מ שך זצ"ל בצוואתו, להתחזק במחשבה אחת של מוסר לעילוי נשמתו, מפני שגם מחשבה אחת משפיעה הרבה, ולהיפך מחשבה שאינה טובה משפיעה לצד השני, ויותר קשה להתעלות בדרגה מאשר לרדת בדרגה, וכתוב בחובות הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ה) כי לא יקטן בעיני האדם שום מאמץ שהוא עושה בעבודת השם, וכל מאמץ הקטן ביותר ברוחניות זה דבר גדול מאד ומוסיף קדושה ושלמות, ולהיפך כל ירידה ברוחניות זהו טומאה והיפך הקדושה.

שלוש מחשבות כל יום

י. סיפר לי אברך שהתחיל לחשוב בכל יום שלוש מחשבות של מוסר, ואינו מתוח מזה, אלא בצורה רגועה, ביישוב הדעת, בלי מתח, הוא חושב שלוש מחשבות, על תורה ועל תפילה ועל מידות טובות, מה מצבו בתורה, ומה מצבו בתפילה, ומה מצבו במידות טובות, שלוש מחשבות קצרות מאוד, שלוש פעמים ביום, ומאז שהתחיל לחשוב כך, הוא מאושר ומרגיש כאדם אחר, ויש לו קשר איתי, והוא בא עם שאלות וספיקות וחקירות בדברים דקים השייכים לחובות הלבבות, בדרגות גבוהות מאד, וקיבל דרגה של הבנה במידות טובות, וגם בתורה, מהו 'לשם שמים'.

לחשוב גם במשך היום

א. כתב באיגרת הגר"א: גם כמה בני אדם קורין בספרי מוסר ואינם מתפעלים וכו', והמשל, הזורע בלא חרישה, שיחטוף הרוח וישביע העופות וכו', עיין שם. והיינו שיש בני אדם שלומדים ספרי מוסר ואחר כך מסיחים דעת וכל ההשפעה יורדת, ולכן צריכים גם במשך היום להתבונן ולחשוב על מה שלמדו.

וכן כתב רבינו יונה בשערי תשובה (ג, כו) "אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים על לבו ולחשוב בהם תמיד וכו' וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו וכו' עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר", והיינו שגם לאחר שכבר שמע דברי תוכחה, צריך להמשיך לחשוב על זה, כי בלי זה יש היסח הדעת, וצריך שלא להסיח דעת מענייני האמונה, ואמנם זה לא פשוט אבל כך צריך להיות.

וכאשר תקום מן הספר...

ב. כתב באיגרת הרמב"ן "וכאשר תקום מן הספר תחפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקיימו", אחרי הלימוד צריכים לחשוב ולראות מה אפשר לקיים מזה, וזהו ענין הלומד על מנת לעשות.

ג. מלבד הזמן הקבוע ללימוד המוסר, צריכים גם אחר כך, להתבונן ולחשוב על מה שכתוב בספרי המוסר, מה מחדש המסילת ישרים, ומה כתוב בכל העשרים וששה פרקים, האם יודעים מה שהוא אומר, והאם מקיימים את זה. מי שיעיין במסילת ישרים יראה מיד את החידושים, כבר בפרק הראשון, איזה חידושים שהוא אומר! איזו מטרה צריכה להיות ובאיזו הנהגה יש להתנהג, הנהגה כזו שהאדם יהיה מאושר בה.

מחשבה מתוך התעניינות

ד. צריכים גם במשך היום לחשוב על מה שלמדו בסדר המוסר, אבל אי אפשר לחשוב בכפייה, ואי אפשר להכריח את המחשבה, כי אדם חושב על מה שמעניין אותו, ורק מה שחושבים מתוך התעניינות משפיע.

מחשבות של יראה – בלי מתח

ה. הזמן הקבוע בישיבות למוסר הוא חצי שעה ביום, אבל אפשר גם במשך היום לחשוב מחשבות של מוסר, וכפי שאמר מו"ר הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל כי אדם יכול להתהלך כל היום עם 'מחשבות של יראת שמים', ולחשוב על עצמו, מה איתי, ומהו מצבי ברוחניות.

אמנם יש כאלה שזה לא מתאים להם, מפני שהם דורשים מעצמם יותר מכוחותיהם, ואם יחשבו יותר מדי על מצבם, הם עלולים להיכנס מזה למתח.

ו. כשלומדים מוסר ולאחר הלימוד מתבוננים וחושבים על מה שנוגע לעצמו, זה מביא לחיזוק האמונה, אך כמוכן אין להיכנס למתח, שאם אדם נכנס למתח לא יצליח כלל,

יא. יש את סדרי המוסר הקבועים בישיבות חצי שעה בכל יום שזה דבר הכרחי, אך בנוסף לזה כדאי במשך היום לחשוב מחשבה אחת של מוסר, ולעשות חשבון הנפש אפילו דקה אחת בכל יום, וכשעושים כן זה משפיע מאד ונהפכים לאדם אחר! והכרתי אברך שהתחיל לחשוב בכל יום שלוש מחשבות של מוסר, מחשבות על עצמו ועל דרגתו ברוחניות, מה הדרגה שלו בתורה, ביראת שמים ובמידות טובות, כמה הוא דבוק בתורה, כמה היראת שמים שולטת עליו, וכמה מידות טובות יש לו, ומאז שהתחיל לעשות ככה התעלה והתעלה באופן מיוחד מאד.

מחשבה של הכרת האמת

יב. מחשבה אחת של מוסר, זה לא דבר קטן כל כך כמו שזה נראה, אלא דבר גדול מאד-מאד! לחשוב מחשבה אחת רצינית ביישוב הדעת עם מנוחת הנפש, להרגיש את האמת! זה לא מחשבות שצריכים שכנוע והשפעה, אלא ידיעת והכרת האמת, לפקוח את העיניים ולראות מה כדאי לי ומה לא כדאי לי.

גם בחצי שנייה אפשר לחשוב

יג. מחשבה של מוסר, גם בחצי שנייה אפשר לחשוב מחשבה של אמונה, והמחשבה משפיעה בפנימיות, אדם מושפע ממה שהוא חושב, ואין לשער הזכות והמדרגה שאפשר לזכות בזה, מדרגות גדולות מאד שאדם יכול להגיע, אין סוף למדרגות ואין סוף לחיוב להשתדל בזה, כל אחד לפי כוחו.

המחשבה – פנימיות הנפש

יד. מרן הגרא"מ שך זצ"ל ביקש בצוואתו מחשבה אחת של מוסר לעילוי נשמתו, ואין לשער את ההשפעה של הדבר הקטן, מחשבה אחת! כי המחשבה היא בפנימיות, וזה משפיע יותר מדיבורים וממעשים, וכל מהות האדם משתנה בזה, כי זו עבודת הנפש, והעבודה היא עם מחשבות, ולא עם הגוף, וכדי להתעלות במעלות צריך מחשבות.

טו. מחשבה אחת של מוסר, מחשבה היא יותר ממעשים, כי זה בפנימיות הלב, ואין לשער את הערך כמה שזה מוסיף לאדם, מחשבה רצינית של יראת שמים ומוסר, שאדם מייסר את עצמו בתוכחה עצמית, ומרן זצ"ל ביקש על זה בצוואתו כפי שהוא בעצמו נהג כל החיים, שהיה עם ביקורת עצמית, כמו שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (ב, כו) "ישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו", הוא קיים את זה והחשיב את זה, ואף אם איננו יודעים עד כמה שזה חשוב, אבל אנו חייבים ומוכרחים להאמין, שאם הוא כל כך החשיב את זה, ודאי שזה חשוב מאד!

גם בימי מחלתו הוא עבד עבודה קשה, בתפילה ובמחשבה, ומי שהיה בבית ראה את זה, איך שהיה עסוק כל הזמן בעבודת השם, וראשו לא נח ממחשבות של קדושה, שהוא החשיבם מאד, וגם ביקש על זה בצוואתו, לחשוב מחשבות של מוסר, והחשיב מאד את לימוד המוסר, שמפורש בפוסקים שזה חיוב גמור, ולא שייך לצאת ידי חובת יראת שמים וכל התורה כולה בלי התבוננות ולימוד ספרי המוסר שחיברו כל גדולי הדורות. (מתוך ההספדים על מרן הגרא"מ שך זצ"ל)

המהות משתנית לפי המחשבות

טז. כל משהו חיזוק ברוחניות זה זכויות שאין לשער! וגם מרן הגרא"מ שך זצ"ל ביקש בצוואתו שיחשבו לזכותו 'מחשבה אחת של מוסר', מחשבה של תוכחה וביקורת עצמית, שאדם מוכיח את עצמו, והמחשבות משפיעות על מהות האדם, שמהותו משתנית לפי מחשבותיו, וככל שהוא חושב יותר זה משפיע עליו יותר.

מי שיש לו כוח מחשבה

יז. אמנם קשה לחשוב מחשבות ולשלוט על המחשבה כי המחשבות רצות והולכות, אבל מי שיש לו כוח מחשבה מסוגל לזה, ועל ידי זה מתקדשים ומתעלים מאד.

חיזוק על ידי פסוקים

יח. צריכים גם במשך היום להתבונן ולעסוק בחיזוק, שלא יהיה היסח הדעת מיראת שמים, וכן אפשר להגיד פסוקים של אמונה ויראת שמים, ויש בעלי מדרגה שעושים ככה.

יט. בגמרא מובא (סנהדרין ז, ב) על רב, שכשהיה רואה ציבור הולכים אחריו ומלווים אותו כדי לכבדו, היה אומר פסוקים של ענווה, מפני שחשש פן יושפע מהכבוד שמכבדים אותו, והיה אומר פסוקים, שלא די במחשבה, אלא צריך בדיבור, לומר פסוקים של ענווה להשריש בלבו מי אתה ומה אתה, ולא המתין לפעם אחרת, אלא מיד בשעת מעשה! למד מוסר והוכיח את עצמו, שידע ויזכור לאן אתה הולך, למקום עפר רימה ותולעה. וכן מובא בגמרא שם על מר זוטרא חסידא, שהיה אומר פסוקים של ענווה כדי שלא תזוז דעתו מהכבוד שקיבל.

והנה בגמרא זה מובא על רב ומר זוטרא חסידא, ולא מוזכר על עוד תנאים ואמוראים שעשו כן, אבל מסתבר שגם שאר תנאים ואמוראים עשו כן, כי כל גדולי הדורות נזהרו שלא להרגיש חשיבות, ורק על רב ומר זוטרא ראו את זה, ואילו אחרים אמרו בשקט ולא שמעו מה שהם אומרים, או שהספיק להם במחשבה לחשוב על זה.

פרק ח' ♦ הזכות והשכר

'בא ליטרה' זכות לסייעתא דשמיא

הנהגה של טהרה, ובזכות זה מסייעין אותו, וזה דבר שרואים במציאות, שאלו שלומדים מוסר יש להם סייעתא דשמיא.

ונספר, מעשה שהיה בבחור צעיר בגיל ישיבה קטנה, שהיה אנוס ומוכרח לעבוד מחמת איזה סיבות מצד המשפחה, אבל בסוף היום הוא היה בא לישיבה לפוניבז' ללמוד מוסר חצי

א. אמרו חז"ל (יומא לה, ב) הבא ליטרה מסייעין אותו, והדרך להיות בא ליטרה היא על ידי לימוד המוסר, כי למה לומדים ספרי מוסר? מפני שרוצים להיות טהורים, נשמה טהורה, עם

השם ארחותיו זוכה לישועת הקב"ה

ו. אמרו חז"ל (סוטה ה, ב) כל השם ארחותיו בעולם הזה זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה שנאמר ושמ דרך ארנאו בישע אלוקים אל תקרי ושמ אלא ושמ, היינו שאם אדם עושה שומה על הדרכים שלו ובדק את ההנהגה שלו, מה הם המעשים והדיבורים והמחשבות שלו, זוכה בזה לישועת הקב"ה.

ומה היא העצה לזה? סדר המוסר שבישיבה, זהו שם ארחותיו. החצי שעה של לימוד המוסר זהו הזמן של התבוננות, לשום ארחותיו ולראות מה הם המעשים והדיבורים והמחשבות שלו, ומה הוא יכול עוד.

הלומד מזכה את הרבים, והנמנע להיפך

ז. כל מי שלומד מוסר, מלבד החיזוק שיש בזה לעצמו, הוא גם משפיע על אחרים. ראשית, מצד מה שרואים אותו, שהוא לומד מוסר ונהנה, והמוסר משמח אותו, ורוצים גם כן לעשות כמוהו. וגם מצד מה שהוא מתעלה ומתקדש, שממילא זה משפיע גם על אחרים, כי אדם בעל מדרגה משפיע, עצם מציאותו משפיעה! ואילו מי שאינו לומד מוסר, חוץ ממה שחסר לו החיזוק, הרי זה גם גורם רפיון לאחרים.

וצריכים לדעת כי סדר המוסר הוא מסדרי הישיבה, וגם מי שאין לו טעם בזה, חייב לנהוג בזה מצד סדרי הישיבה, ומי שמתרשל בזה הרי הוא גם משפיע על אחרים וגורם רפיון לאחרים. ואילו מי שמתחזק בלימוד המוסר, הוא מזכה את הרבים, ויש בזה זיכוי הרבים או להיפך ח"ו. וזיכוי הרבים הוא דבר שזוכים בו הרבה מאד, מידה כנגד מידה, על ידי זיכוי הרבים ברוחניות זוכים להצלחה ברוחניות.

השפעת לומד המוסר על סביבתו

ח. החזון איש כותב באיגרת (ח"י סו) כי "בסביבות בעל תורה אמיתי, הדבר ניכר לעינינו השפעה מרובה על אנשים הרבה, מה שכל השתדלות מעשית לא תשיגנה, וכמו כן יש רשמים על הרחוקים שאין עין הרואה מרגשת בהם לדקותם", והיינו שאפילו אדם שאינו משפיע בדברי חיזוק לרבים, ואינו מדבר ואינו כותב דברי חיזוק, מכל מקום אם הוא עושה מה שבעל תורה אמיתי עושה - שעוסק בתורה ותפילה בכוונה עם הנהגה במידות טובות, הוא משפיע השפעה ניכרת על הסביבה בעצם מציאותו, ולא זו בלבד שמשפיע בסביבתו הקרובה, אלא גם במקומות הרחוקים, שאין השפעתו ניכרת שם, אבל יש השפעה נסתרת, שגם הרחוקים מושפעים ממנו בפנימיותם.

נמצא שכל אחד יכול להשפיע, וכל מי שעוסק בהתעלות ולומד ספרי מוסר, ממילא זה משפיע, ואם לומד חמש דקות בכל יום בספר מסילת ישרים, הרי הוא מתקדש ומתעלה בזה, ומקבל מדרגה, בכל פעם משהו, וזה משפיע גם על הסביבה שלו, ואם ישנם רבים כאלה, הרי זה משפיע הרבה, וכל אחד כזה נחשב למזכה הרבים!

ומי שמזכה את הרבים זוכה במידה כנגד מידה לסייעתא דשמיא והצלחה במה שהוא מזכה, כגון מי שמזכה בתורה זוכה לסייעתא דשמיא לתורה, ומי שמזכה במידות טובות זוכה לסייעתא דשמיא לקבל מידות טובות ולהתנהג במידות טובות, ומי שמשפיע יראת שמים זוכה לסייעתא דשמיא ליראת שמים, וכל אחד כפי מה שהוא מחוזה בעצמו הרי זה גם משפיע על אחרים, ועל ידי כך זוכה לסייעתא דשמיא מידה נגד מידה.

שעה בסדר המוסר שלפני מעריב, ושאלתי אותו למה הוא לומד דווקא מוסר ולא גמרא, ואמר כי הוא מרגיש שלימוד המוסר מחיה ומחזק אותו.

ומה היה הסוף? הוא זכה לסייעתא דשמיא, וזה היה נראה כמו בדרך הטבע, אבל זה נס נסתר, שעל ידי השתדלויות נפסקו ההפרעות, והפסיק לעבוד, ונכנס ללימוד בישיבה קטנה ואחר כך בישיבה גדולה, וזכה לשידוך טוב, והמשיך גם אחר כך ללימוד, וכיום הוא מזכה הרבים בתורה וביראת שמים, כל זה בזכות חצי שעה של לימוד המוסר! וזהו 'שכר מצוה בהאי עלמא' בזכות המוסר שלמד.

יש לנו הבטחה מגמרא מפורשת, שהבא ליטרה מסייעין אותו, וסדר המוסר הוא סדר של 'בא ליטרה', ובה זוכים לסייעתא דשמיא להתעלות ולקבל שלמות.

ב. הנה אדם שבא ליטרה זה תלוי באיזה דרגה, מה היא הכוונה ובאיזה איכות, מהו הלב ועד כמה הלב רוצה ליטרה, וככל שהוא בא ליטרה יותר באיכות ובשלמות - כך מן השמים יותר מסייעים אותו.

וצריך להיות בא ליטרה כמה שיכול, וכמו מקוה שמתהר את האדם רק אם נמצא עם כל גופו בתוך המקוה, שאין אפילו שיערה אחת שיוצאת מחוץ למים, כך גם בא ליטרה צריך להיות בשלמות, ולנצל את כל הזמן הפנוי שיש לו להיות בא ליטרה, בתורה ויראת שמים ומידות טובות עם ספרי מוסר, כל אחד לפי כוחו ולפי האפשרויות שלו.

נחשב לומד על מנת לעשות

ט. שנינו באבות (ד, ה) הלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות, היינו שאם אדם לומד כדי לקיים את מה שהוא לומד, מפני שיש תרי"ג מצוות שצריך לקיים אותם, ולומד כדי לדעת את מה שצריך לקיים, מן השמים מסייעין אותו ומספיקין בידו ארבעה דברים: ללמוד וללמד לשמור ולעשות, 'ללמוד' בעצמו, 'וללמד' לאחרים, 'לשמור' מצוות לא תעשה, 'ולעשות' מצוות עשה, כל תרי"ג מצוות!

וכך עסק ספרי המוסר, נקרא 'לומד על מנת לעשות', כי זה נוגע למעשים שבכל יום ויום, ובה זוכים להבטחת המשנה שמספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

לפי גודל הקשיים גודל השכר

י. יש כאלו שלימוד המוסר קשה להם, וכגון מי שלא היה רגיל בלימוד המוסר, שלא ידע את החשיבות בזה, ועכשיו אם יתחיל ללמוד, הוא מתבייש שישאלוהו מה קרה ומה נשתנה אצלו, וזה ניסיון עברו. וצריך לדעת שאם זה קשה אדרבה לפוס צערא אגרא (אבות ה, כג), והעמידה בניסיון נותנת את המדרגה, וזה מה שהקב"ה דורש מהאדם, לעמוד בניסיון, וכמו שכתב המסילת ישרים בפרק א' שלכם נברא האדם, וכפי גודל הקשיים והניסיון כך גודל השכר!

זכות לסייעתא דשמיא למעלה מהטבע

יא. בישיבות יש סדר קבוע ללימוד המוסר חצי שעה לפני מעריב, ומי שיתחזק בזה למרות שזה נגד הטבע וקשה לעשות כן, בזכות החיזוק נגד הטבע יזכה מידה כנגד מידה לסייעתא דשמיא למעלה מן הטבע!

האחריות על אחרים

ט. יש פסוק ביחזקאל (ג, יח) "באמרי לרשע מות מות תמות ולא הזהרתו ולא דיברת להזהיר רשע מדרכו הרשעה לחיותו הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקשי", היינו שאם יש רשע שיכולים להשפיע עליו ולהחזירו בתשובה ולא משפיעים עליו אזי 'דמו מידך אבקשי', כלומר שהרשע נענש בגיהנום, ומי שהיה יכול להשפיע על אחרים ולא החזירו בתשובה הרי הוא אשם בגיהנום שלו, ונתבע על דמו, שהרג אותם, וגרם לו גיהנום.

והנה אדם שיכול להיות יותר בשלמות בעצמו, אם הוא היה יותר בשלמות הרי היה משפיע בזה גם על אחרים, ונמצא כי מלבד החטא שהוא בעצמו לא בשלמות, תובעים ממנו גם על מה שהיה יכול להשפיע על אחרים ולא השפיע! שהם יש להם חטא ונענשים בידי שמים, והוא אשם במה שהם נענשים.

לכן זו אחריות גדולה מאד על כל אחד ואחד להיות עם הנהגה מושלמת, ומי שיכול ואינו עושה זאת הרי הוא אחראי גם על התוצאות, כי זה גורם שאינו משפיע על אחרים, והוא אשם בתוצאות, והעצה לזה למעשה היא קביעות לימוד המוסר: כי לימוד המוסר נותן שלמות לאדם, ונותן לו ביקורת עצמית, לבדוק את עצמו ולתקן את מה שצריך תיקון, וכשיהיה מושלם בעצמו ממילא גם ישפיע על אחרים.

שכר על כל המצוות העתידיות

י. רבינו יונה בשערי תשובה (ג, ז) כותב בדרך השלישית מהדרכים המעוררות לתשובה: "כאשר ישמע מוסר החכמים והמוכיחים, יקשיב וישמע וייכנע ויחזור בתשובה, ויקבל בלבו כל דברי התוכחות ושלא יגרע דבר מדבריהם, והנה האיש הזה ברגע קטן יצא מאפלה לאור גדול, כי עת אשר יאזין ויסכיף ולבבו יבין ושב, ויקבל ביום שמעו דברי המוכיח, ויקיים עליו להיות עושה ככל אשר יורוהו תופשי התורה מן היום הזה ומעלה, ולהיזהר באשר יזהירוהו יודעי בינה לעתים, עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר!"

והיינו שאם אדם מקבל עליו לשמוע דברי מוסר בקביעות, ולקיים את כל מה שיאמרו לו החכמים והמוכיחים, הוא נעשה בזה בעל תשובה גמור כבר מעכשיו, ונהפך לאיש אחר. ומוסיף רבינו יונה שם "ומעת אשר קיבל כזאת במחשבתו וגמר עליו ככה בלבבו, קנה לנפשו זכות ושכר על כל המצוות והמוסרים, ואשריו כי צדק נפשו בשעה קלה", היינו שעל ידי קבלה כזו לשמוע ולקיים דברי מוסר, הוא זוכה כבר מעכשיו בשכר של

כל המצוות שהוא עתיד לעשות, כאילו עשאן כבר עכשיו, מפני שהוא נמצא בדרך הטובה המביאה לזה.

והנה רבינו יונה כתב זאת לגבי שמיעת דברי מוסר, ובזמנו היו מגידים ומוכיחים בכל עיר ובכל מקום לעורר את הציבור בדברי תוכחה ומוסר, והיו משפיעים מאד, אבל בזמננו אין כל כך משפיעים כמו שהיו אז, אבל יש לנו ספרי מוסר, ואם אדם מקבל עליו לעסוק בקביעות בספרי מוסר ולקיים את כל מה שילמד, הוא זוכה בזה כבר מעכשיו לשכר הגדול של כל המעשים הטובים שיעשה בעתיד מכוח לימודו, ואשריו כי צדק נפשו בשעה קלה!

יא. אבל רבינו יונה שם מוסיף תנאי לזה "ואחרי זאת, יום יום ידרוש וישקוד על דלתות מוכיחו, וישכיל מכל מלמדיו", והיינו שצריך להמשיך בזה בקביעות, לשמוע תוכחה ולעסוק בדברי מוסר, כי אם רק יום אחד יעסוק בזה, אזי למחר הוא ישכח את מה שלמד, וצריך שכל הזמן יהיה המשיך של קבלת דברי מוסר, שלא לשכוח מה חובתו בעולמו, ואם זה נמשך בקביעות יום יום, במשך הזמן זה מוכרח להשפיע, שכל האופי והמעשים ישתנו.

עצם השאיפה נותנת זכויות

יב. על ידי שמקבל על עצמו לשמוע מוסר החכמים יש לו כבר מעכשיו את כל הזכויות. כמובן שצריך לומר בלי נדר, אבל גם בלי קבלה, עצם השאיפה ששואף בלבו הלוואי שאזכה לכך זה כבר נותן זכויות שאין לשער.

ואמרו חז"ל (קידושין מ, א) אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, והטעם בזה כמו שכתב בחובות הלבבות (שער הביטחון פ"ד) כי שכר המצוות אינו על קיום המצוה בפועל, כי הקיום בפועל אינו תלוי ביד האדם אלא בידי שמים, וכל השכר הוא עבור הבחירה וההשתדלות, והיינו עבור השאיפה הטובה והרצון לקיים את המצוה, וגם עבור מה שמשתדל בכל כוחו לקיימה, אבל אם לבסוף נאנס ולא קיים את המצוה, אינו מפסיד כלום משכרו, מפני שהשכר מגיע לו על הבחירה וההשתדלות, ולא על התוצאה בפועל שאינה תלויה בידו.

ונמצא כי השכר תלוי בשאיפות שבלב האדם, וכדי לקבל שאיפות טובות צריך להתבונן ולחשוב עליהם, שהאדם בטבעו מושפע מכל מה שהוא חושב ורואה, וכשלומד ספרי מוסר הוא מקבל בזה אהבת האמת ואהבת העולם הבא, ומבין כמה שזה כדאי וכמה שזה טוב, וממילא יש לו רצון וחשק לזה, וכל השאיפות משתנות.

פרק ט' ♦ תורה מוסר ותפילה

ולא לומדים מוסר, זה גם לא טוב. וצריכים ומוכרחים את שני הדברים האלה, גם עסק התורה וגם לימוד המוסר.

אם אין יראה אין חכמה

ב. שנינו באבות (ג, יז) "אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה", ולעיל במשנה שם "אם אין קמח אין תורה, ואם אין תורה אין קמח", וביאר הגר"ח מוואלוז'ין ברוח חיים

תורה ומוסר

תורה ומוסר תלויים זה בזה

א. עסק התורה ולימוד המוסר הם דבר אחד. בלי מוסר אין תורה, ובלי תורה אין מוסר. ושניהם תלויים זה בזה. אם לא עוסקים בתורה, המוסר לא יעזור, ואם עוסקים בתורה

למה אין גדולי תורה כמו פעם

ז. הנה בימינו לא רואים גדולי תורה כמו שהיו פעם, ואף על פי שיש בעלי כישרונות גדולים, והכשרונות אינם פחות ממה שהיה פעם, כי הכשרונות עוברים בתורשה וכמו מידות שעוברות בירושה, בכל זאת אין הרבה גדולי תורה כמו בדורות הקודמים, והסיבה לזה מפני שחסר היראת שמים שהייתה פעם, וממילא יש פחות סייעתא דשמיא להצלחה בתורה, וכמו שאמרו (אבות ג, יז) אם אין יראה אין חכמה.

ח. שמעתי ממורי הגה"צ ראי"א דסלר זצ"ל שאמר כי מלפנים היראת שמים הייתה ניכרת ומורגשת ברחוב, ואפילו האנשים הפשוטים היו בעלי אמונה ויראת שמים, כי היו הרבה גדולים יראי שמים ובעלי מדרגה, וגדולי הדור השפיעו יראת שמים על כלל הציבור, אבל התורה הייתה בצנעה בתוך בית המדרש, וכמו שכתוב (משלי יא, ב) "ואת צנועים חכמה", ולא היה ניכר ברחוב מיהו בן תורה.

ועכשיו זה להיפך, שהתורה ניכרת ומורגשת ברחוב, וניכר על בן ישיבה שהוא לבוש כבן תורה, אך אי אפשר לדעת באמת כמה הוא דבוק בתורה, כי היראת שמים אינה כמו שהייתה פעם, ולא רואים יראת שמים ברחוב כמו פעם, וכבר כתב רבי ישראל סלנטר (אור ישראל מכתב י"ד) שיש ירידת הדורות ביראת שמים, והעצה היא קביעות לימוד המוסר להוסיף יראת שמים.

התורה נקנית באימה וביראה

ט. שנינו באבות (ו, ה) שהתורה נקנית באימה וביראה, והם שתי מדרגות של יראת שמים, ולכאורה הרי אדם שלומד מתוך אימה ויראה אינו מרוכז כל כך, וכיצד יוכל להבין את מה שהוא לומד?

אבל הביאור הוא, כי ההצלחה בתורה אינה בדרך הטבע, אלא תלויה בזכויות, וכפי שכתב בספר יערות דבש לבעל התומים (ח"א דרוש ד') "אל תאמרו הא דעדיף זה מחברו לרוב שכלו ועוצם חכמתו ובינתו. לא כן הוא, שקר נחלתם, רק מתת השם הוא כאשר נוחל טובו וחסדו הגדול ברוב תפילה ותחנונים", היינו שההצלחה בתורה אינה בדרך הטבע, ואינה תלויה בכשרונות וכדומה, אלא בסייעתא דשמיא לפי הזכויות. ולכן התורה נקנית באימה וביראה, כי יראת שמים היא היזכות לסייעתא דשמיא להבין את מה שהוא לומד.

יראת חטא קודמת לחכמה

י. שנינו באבות (ג, ט) "כל שיראת חטא קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטא אין חכמתו מתקיימת", היינו שהיראה קודמת לחכמה, ואי אפשר להתחיל עם חכמה בלי יראה.

וכשהיראה קודמת לחכמה ממילא גם אין ביטול תורה, כי יראים ומפחדים מאיסור ביטול תורה, ומצד היראת שמים לא שייך שיהיה ביטול תורה, ואז התורה היא בשלמות. אבל אם חסר יראה חסר בשלמות התורה, ולא יצליח בתורה כמו שצריך. וזה דבר דקוק ומנוסה: שמי שחסר לו ביראת שמים, תורתו אינה בשלמות!

וזה גם מה שאמרו באבות שם "כל שמעשיו מרובים מחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת", וענין חכמתו מרובה ממעשיו היינו שאינו מקיים את התורה בשלמות, וכן נכלל בזה אם יש לו זמן שיכול ללמוד ומתבטל ואינו לומד, שהרי לימוד התורה הוא גם כן מעשה מצוה שצריך לקיימו, ואם יש בטלה זהו חיסרון בקיום

שם כי זה פשוט שתורה היא העיקר, והקמח הוא רק אמצעי לתורה, ומה שאמרו יא"ם אין קמח אין תורה היינו שהקמח נצרך בשביל התורה, כדי שיוכלו להתקיים ולעסוק בתורה, יואם אין תורה אין קמח היינו שבלי תורה הקמח מיותר, כי למה לו חיים.

ומבואר כי סדר המשנה הוא שתחילה נזכר האמצעי ואחר כך המטרה, וכפי שפתח התנא ואמר יא"ם אין קמח אין תורה שהקמח הוא אמצעי לתורה. ועל דרך זה יש לפרש את המשך המשנה יא"ם אין חכמה אין יראה, שהתורה היא היקמח המביא ליראת שמים, יואם אין יראה אין חכמה היינו שבלי יראת שמים גם התורה אינה תורה, וכפי שהביא בנפש החיים בשם הזוהר (ראה להלן) שתורה בלי יראה לא פרחא לעילא.

בלי יראה אין זכות לתורה

ובפעם אחרת אמר רבינו שליט"א בסגנון נוסף:

ג. ברוח חיים פירש מה שאמרו אם אין קמח אין תורה וכו', שהקמח הוא האמצעי והתורה היא העיקר, ומה שאמרו יא"ם אין קמח אין תורה היינו שלא שייך במציאות ללמוד תורה אם אין קמח להתקיים, אבל יא"ם אין תורה אין קמח פירושו שאם אדם אינו לומד תורה לא מגיע לו קמח, שכל הזכות לקמח הוא רק בזכות התורה.

ועל פי זה יש לפרש ההמשך יא"ם אין חכמה אין יראה שבלי חכמה לא שייך שתהיה יראה, שאי אפשר להשיג יראת שמים בלי תורה, ואם אין יראה אין חכמה היינו, שמי שאין לו יראת שמים אין לו זכות לתורה, כמו שכתוב (משלי יז, טז) "למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב איין", והיינו מפני שהוא לומד ואינו מקיים, ואינו צריך את החכמה.

תורה ויראה כל אחד מוסיף לשני

ד. אם אין חכמה אין יראה, חכמה מביאה ליראה, וצריכים שהתורה תביא לידי יראה. אכן יש הרבה דרגות ביראה, ומתחילים עם קצת יראה, ועל ידי זה משיגים עוד חכמה, והחכמה מוסיפה עוד דרגה ביראה, ועל ידי זה זוכים שוב לתוספת חכמה, וכן הלאה מוסיף והולך. ועוד אמרו (אבות ג, ט) כל שיראת חטא קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, היינו שהיראה קודמת לחכמה, ואי אפשר להתחיל עם חכמה בלי יראה, וכן אמרו (שם ו, ה) שהתורה נקנית באימה וביראה, וזה מהדברים הראשונים במ"ח דברים שהתורה נקנית בהם.

ה. אנו מבקשים בקדושה דסדרא "הוא יפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו אהבתו ויראתו", והיינו כי אחרי שהתורה פותחת את הלב, אז שייך לבקש גם על אהבה ויראה.

ואמנם מצינו בגמרא (שבת לא, א) שהיראה היא אוצר שהתורה משתמרת בתוכו, ואם כן צריכים להקדים את היראה לתורה, אבל באמת שניהם צריכים זה לזה, התורה צריכה ליראה והיראה צריכה לתורה, וכל אחד מוסיף לשני, כמאמרם (אבות ג, יז) אם אין חכמה אין יראה, ואם אין יראה אין חכמה.

תורה בלי יראה אינה בשלמות

ו. בנפש החיים (שער א"י ב"ה ב"ה) הביא מדברי הזוהר "אורייתא בלא דחילו לא פרחא לעילא", והיינו שתורה בלי יראת שמים אינה עולה למעלה, וחסר בשלמות התורה, כי מדרגת התורה תלויה לפי היראה, ואם אדם עוסק בתורה שלא מתוך יראת שמים, חסר בשלמות ואיכות התורה. וכן האריך בדרך השם להרמח"ל (ח"ד פ"ב) שאם אדם עוסק בתורה בלא יראת שמים, חסר בסגולת התורה, ואינה תכלין ליצר הרע.

ראים את הגמרא עם ריבוננו של עולם

טז. מרן הרב מפוניבז' זצ"ל אמר לנו פעם כי "רואים את הגמרא עם ריבוננו של עולם", יושבים ליד הגמרא וזוכרים את הריבוננו של עולם, זה הולך ביחד, אמונה עם תורה ביחד, והוא אמר כך מפני שזו הייתה מדרגתו.

יז. זכורני שישבנו פעם בביתו של מרן הגאון רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל ודיברו בלימוד, ובאמצע דבריו הוא הפסיק ואמר "הרי אנחנו עוסקים בתורת השם!" כך הייתה התפעלותו וזה היה אופן לימודו. וכאשר לומדים בצורה כזו עם הרגשים כאלה אין זה פלא איך זוכים לדברים הרבה כפי שזכה הוא זצ"ל.

יח. שמעתי מאחד שראה את מרן הגרי"ז זצ"ל שהיה מבקש בשעת הלימוד "לשועתך קיוויתי השם", כי צריך סייעתא דשמיא. ומסתמא היו עוד גדולים שאמרו או חשוב כך, אלא שעליהם לא ראו את זה.

מי שדבוק בתורה צריך פחות זמן למוסר

יט. בנפש החיים (ד, כז) כתב כי הדבקות בתורה מקדשת את האדם יותר מכל המחשבות של דבקות, והראיה לזה כי במקומות המטונפים אסור להרהר בדברי תורה, אבל מותר להרהר שם מחשבות של דבקות בשכינה, לחשוב שהכל בהשגחה ולהתפעל ממה שיש בשמים, מחשבות כאלה מותר לחשוב אפילו במקומות המטונפים, כי האיסור הוא רק להרהר בדברי תורה, שהתורה היא הקדושה הגדולה ביותר.

ולכן מי שהוא דבוק בתורה אינו צריך להשפעה של דברי מוסר הרבה זמן כמו מי שאינו דבוק בתורה, כי התורה מקדשת אותו יותר מכל המחשבות של דבקות בשכינה, אבל זה תלוי אצל כל אחד לפי דרגתו.

תורה מביאה לידי זהירות

כ. המסילת ישרים מבאר את כל המעלות לפי סדר הברייתא של רבי פינחס בן יאיר, והדבר הראשון שם הוא תורה, שזה ההתחלה, ובלי תורה לא שייך, כי אם יש ביטול תורה כבר חסר השלמות, וחסר בשוית"י, וצריך שיהיה תורה כהלכות תלמוד תורה, בלי ביטול תורה, כל אחד לפי כוחו, ורק אז שייכים כל הפרקים של המסילת ישרים.

כא. עסק התורה זה הדבר הראשון והיסוד לכל המעלות, כי התורה היא התבלין ליצר הרע, ובלי תורה היצר הרע שולט, ורק אם עוסקים בתורה אפשר מכוח זה להתקדם אחר כך ולהשיג עוד מעלות ומדרגות יחד עם התורה.

בלי תורה לא יועיל המוסר

כב. פשוט שיחד עם המוסר צריכים שגם עסק התורה יהיה בשלמות, כי היצר הרע חזק מאד והתורה היא התבלין, ובלי תורה חסר התבלין וצריך מעשה ניסים להיות מחוזק, וכדי לזכות לניסים כאלה למעלה מן הטבע צריך זכויות, והרי למי עושים ניסים? למי שהוא בשלמות! ואם יש קצת ביטול תורה כבר חסר השלמות ואין זכויות, שהרי אינו עושה את מה שהוא צריך, כי צריך את התורה שהיא התבלין ליצר הרע והוא אינו עושה זאת, ומדוע יזכה לניסים. לכן יחד עם המוסר מוכרחים גם להתחזק בעסק התורה שיהיה בשלמות.

כג. אם עוסקים בתורה יש יראה, שהתורה נותנת יראה שמים, וככל שיש יותר תורה יש גם יותר יראה, אבל בלי תורה אפילו אם עוסקים הרבה בעבודה ובענייני בין אדם

המעשים! ונקרא בזה גם כן חכמתו מרובה ממעשיו, שאין חכמתו מתקיימת.

אוצר המשמר את התורה

יא. בשביל תורה צריכים גם יראת שמים, כמו שאמרו חז"ל (שבת לא, א) על הפסוק והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת וגו' שהוא כנגד ששה סדרי משנה, וממשך הפסוק שם "יראת השם היא אוצר", היינו יראת שמים היא האוצר המקיים את כל התורה, ובלי יראת שמים אין התורה מתקיימת. והדרך ליראת שמים היא לעסוק בספרי מוסר.

יב. היצר הרע גם מפריע ללימוד התורה, ומונע את האדם מללמוד, והעצה לזה היא לימוד ספרי היראה, שהיראה היא האוצר המחזיק את התורה, ובלי יראת שמים אין התורה משתמרת באדם. אבל יחד עם זה צריכים גם למלא את האוצר בתורה, שלא יהיה אוצר ריק, וכל האוצר של יראת שמים הוא בשביל התורה.

חיוזק קודם הלימוד

יג. ידוע מהחתם סופר ועוד גדולים, שהיו אומרים לפני השיעור דברי מוסר, מהספרים חובות הלבבות וראשית חכמה, וכן כתב בנפש החיים (ד, י) "לזאת האמת שזוהי הדרך האמיתי אשר בזה בחר הוא יתברך שמו, שבכל עת שיכין האדם עצמו ללמוד, ראוי לו להתיישב קודם שיתחיל, על כל פנים זמן מועט, ביראת השם טהורה בטהרת הלב, להתוודות על חטאתו מעומקא דליבא, כדי שתהא תורתו קדושה וטהורה".

ואמנם מרן הרב מפוניבז' זצ"ל כשהיה אומר שיעור פתיחה בשיבה, היה אומר תחילה דברי תורה על המסכת הנלמדת, ורק בסוף השיעור אמר את דברי החיוזק, מפני שהתורה עצמה היא החיוזק הכי גדול, ובפרט בתחילת הזמן שבאים מחוזקים. אבל לפעמים יש צורך מיוחד להתחיל את השיעור עם דברי חיוזק.

יד. סיפר לי אחד שיש לו חברותא שלומד איתו, ולפני שמתחילים ללמוד בבוקר הם לומדים מסילת ישרים קצת, כמה דקות, והוא מרגיש שזה מוסיף לו הרבה, כל יום כמה דקות מסילת ישרים, וכבר גמרו את המסילת ישרים ועכשיו מתחילים שוב מתחילת הספר, כי זה מחזק ומשפיע הרבה.

הפסקה להתבונן ביראת שמים

טז. בדרך כלל בשעת הלימוד לא שייך לחשוב מחשבות של יראה, מפני שאז הראש תפוס להבין את מה שלומדים, ובפרט כי התורה עצמה מוסיפה יראה, וכמו שהאריך בנפש החיים (שם י) כי התורה היא הדבקות הגדולה ביותר, ומקדשת יותר מכל הדברים האחרים, שעל ידי התורה הנשמה מתקדשת ושולטת על הגוף, ונעשה בזה דבוק בהקב"ה כמאמרם קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הוא - שהתורה היא המקשרת בין כלל ישראל והקב"ה, אבל לפני הלימוד צריך להכין את עצמו ביראת שמים, ולעסוק בתורה מתוך אימה ויראה.

ואמנם לפעמים יש צורך גם באמצע הלימוד להפסיק מעט להתבונן ביראת שמים, וכן כתב בנפש החיים (שם י) כי "הרשות נתונה לאדם להפסיק זמן מועט, טרם יכבה מלבו יראתו ית"ש שקיבל עליו קודם התחלת הלימוד, להתבונן מחדש עוד מעט ביראת השם", וזהו ה'קב חומטין' (ענין שבת לא, א) הנצרך לשמר את התורה.

מה לעשות בכל רגע ורגע, מפני שיש לו הרבה דברים לחשוב עליהם, וכגון מה עם ביטול תורה, שלא להסיח דעת מדברי תורה, ולהתבונן מה מצבו בתפילה, ובמידות טובות, וכן להתבונן בפירוש המילות בתפילה, שיש הרבה פירושים נפלאים על כל מילה ומילה, והם גם כן דברי אמונה שנותנים חיזוק.

משפיע פחד מביטול תורה

כט. סיפר לי תלמיד שהתחיל ללמוד מוסר בספר שמושך אותו, ומיד בפעם הראשונה לאחר שלמד בזה, הוא התחיל לפחד מביטול תורה, וקודם הוא לא היה מפחד כל כך, למרות שהוא ממשפחה חשובה מאד, לא היה אצלו פחד כזה, ופתאום כבר יש לו פחד, והוא רוצה להמשיך את הפחד, ואינו רוצה להפסיק את זה, כי הפחד משמח אותו, יראת שמים משמחת אותו, כי יראת שמים אינה עצבות, אלא שמחה!

ספרי מוסר על תורה

ל. יש ספרים מיוחדים לחיזוק בתורה. כגון ספר 'יוסן יהושע' לרבי יהושע הלר, שמאריך בדרכי ההצלחה בתורה, כל אחד לפי מצבו איך ובאיזה צורה הוא יכול להצליח בתורה, ויש בו הדרכה כיצד דרך הלימוד לבני תורה שעוסקים בתורה כל היום, וגם מה הדרך לבעלי בתים העוסקים בפרנסה, שאינם יכולים ללמוד כל היום אבל הם קובעים עתים לתורה, מה היא דרך הלימוד המתאימה להם, ובאיזה צורה ילמדו כדי שיצליחו בתורה.

וכן יש ספר 'תורת הבית' ממרן החפץ חיים שמאריך בדרכים ועצות האיד לעסוק בתורה, וכיצד לנצל את הזמן באופן שלא יהיה ביטול תורה.

לא. יש ספר 'בנין עולם', שהוא ספר נפלא שקיבל הסכמה ממרן המשגיח האור יחזקאל זצ"ל, ורוב הדברים שם אינם מהמחבר, אלא מביא מדברי הראשונים והאחרונים במעלת לימוד התורה, ונקרא 'בנין עולם' על פי מה שאמרו (ברכות סד, א) "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך לימודי השם ורב שלום בניך אל תיקר בניך אל בוניך", תלמידי החכמים שעוסקים בתורה הם בוני העולם.

עם חיזוק התורה צריך גם לחזק המוסר

לב. עכשיו (טבת תש"פ) יש סיום הש"ס בדף היומי, ועושים מזה שמחה גדולה שיש הרבה שסיימו את הש"ס, ומתחזקים בזה עוד יותר, עם הרבה שיעורים חדשים שמתרבים ללמוד את הדף היומי, ברוך השם יש הרבה שהתרבו ובעזרת השם יתרבו עוד, וזהו עסק התורה ממש, אבל היתורה-תבלין של לימוד המוסר עדיין אינו בשלמות, וצריכים להתעורר להוסיף גם לימודים בספרי המוסר, שזהו העיקר שמועיל ישר נגד היצר הרע.

לג. עסק התורה זה הדבר החשוב ביותר, ועכשיו שעסקו בתורה לעילוי נשמת רבינו הרב שטינמן, הוא בודאי יהיה מליץ יושר על כל אלו שמזכים אותו. אכן מלבד עסק התורה, צריכים גם את תורת היראה שבספרי המוסר, שזה התבלין הכי חזק נגד היצר הרע כמו שכתב במשנה ברורה סימן א'. וזהו דבר הצריך חיזוק, לעסוק גם בספרי מוסר. והציבור לא כולם יודעים את התועלת והחשיבות הגדולה שיש בזה. ואם לעילוי נשמתו של רבינו יתחזקו גם בלימוד המוסר, זה גם כן יהיה דבר גדול מאד, והוא יהיה מליץ יושר עבור כל אלו שילמדו מוסר בעזרת השם. (מתוך דברים ללומדי 'ישיבה על קבריו')

לחברו, היראה יותר חלשה, כי התורה היא התבלין היחיד כנגד היצר הרע, וכמו שאמרו (קידושין ל, ב) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, ובאר במסילת ישרים פרק ה' שאין עצה אחרת להינצל מיצר הרע אלא על ידי התורה.

ואמנם במשנה ברורה (סימן א' ס"ק יב) כתב שתבלין היצר הרע הוא תורת היראה שבספרי המוסר, אבל יחד עם זה צריכים גם תורה ממש, ובלי תורה לא יועיל המוסר.

כד. לימוד המוסר לא יועיל לאדם שאינו לומד תורה, כי היצר הרע חזק יותר מכל המוסר שלמד, ואמנם גם מוסר הוא תורה ואינו ביטול תורה, אך יחד עם זה צריך להתחזק בהתמדת התורה, שבזמן שאינו לומד מוסר ילמד גמרא, ואם אינו לומד גמרא ילמד מוסר, וכל דברי התורה, מקרא משנה ותלמוד הלכות ואגדות, הם תבלין המועיל נגד היצר הרע.

וצריך לדעת כי אם מסיחים את הדעת רגע אחד מהתורה, מיד היצר הרע מתגבר ושולט, וכמו שאמרו (ירושלמי סוף ברכות) אם תעזובי יום יומיים אעזובך, כי היצר הרע אינו מפסיק אף רגע, והוא כל הזמן עובד ואינו מתייאש, כמו שהאריך בזה בחובות הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ה) שאפילו אם אדם מנצח את היצר מאה פעמים, עדיין היצר הרע מחכה להזדמנות שיוכל לפתותו, ועל ידי התורה מחלישים את כוח היצר.

לימוד המוסר 'מחייב' להתמדה בתורה

כה. כדי שתהיה התמדה בתורה צריכים למצוא דבר שמחייב, וכגון ללמוד עם חברותא זה דבר המחייב, וכך גם אם לומדים ספרי מוסר זה מחייב, שמקבלים יראת שמים המחייבת ללמוד.

מוסר מביא לניצול הזמן

כו. שמעתי בילדוטי ששאלו את רבי ישראל סלנטר זצ"ל, מה יעשה אדם שיש לו רק חצי שעה פנויה ביום, האם ילמד בה מוסר או גמרא? והשיב רבי ישראל שילמד מוסר, כי אז יגלה וימצא שיש לו הרבה יותר מחצי שעה, וכל מה שהוא סבור שאין לו אלא חצי שעה פנויה, זהו מפני שאינו לומד מוסר, אבל כשילמד מוסר תיפקחנה עיניו, ויראה שיש עוד הרבה זמן שהוא יכול לנצל ואינו מנצל.

ומעשה שהיה באדם גדול שביקש פעם מאחד שילמד חברותא עם מישוהו, והלה השיב שאין לו זמן, ואמר לו אותו גדול, הבה נעשה חשבון, באיזה שעה אתה קם, כמה זמן אתה מתפלל, וכמה זמן אתה אוכל, ומצא שאכן יש לו חצי שעה פנויה בכל יום ללמוד איתו. אם מתעמקים ועושים חשבון, מוצאים שיש זמן די והותר, וספרי המוסר הם חשבון הנפש, לחשוב מחשבות על מצבו, וכמו שאמרו (בי"ב ע"ב, ב) בואו ונחשוב חשבוננו של עולם.

כז. היה מעשה בתלמיד חכם חשוב, שפעם רצה לבדוק את עצמו עד כמה הוא מתמיד, והתחיל לרשום את כל הזמנים של היום, מה הוא עושה במשך כל היום, ונדחה לראות שיש הרבה זמנים של בטלה, ולא תיאר לעצמו עד כמה שהוא בטלן, שיש פה בטלה ופה בטלה, וביחד זה מצטבר לשעות שלמות. הוא חשב שהוא מתמיד, והוא אכן לומד הרבה, אבל יש זמנים שמתבזבזים על שום דבר, על כלום! ולא מרגישים בזה כלל. ולכן צריכים שיהיה סדר קבוע לחשבון הנפש, עם ביקורת עצמית על מצבו, וזה דבר הכרחי לכל אחד ואחד.

כח. בדרך כלל, מי שאינו לומד מוסר, יכול להיות שחלק מהיום יעבור אצלו בבטלה, אבל מי שלומד מוסר יש לו

תפילה ומוסר

אצל הראשונים התפילה הייתה כמו מוסר

לד. שמעתי מהגה"צ רבי אבא גרוסברד זצ"ל בשם הסבא מקלם שאמר מדוע לא מצינו אצל הראשונים שהיה להם זמן קבוע ללימוד המוסר, ואמנם עצם החיוב לעסוק בחשבון הנפש ולהוסיף יראת שמים בכל יום כבר מבואר בראשונים, ובשערי תשובה לרבינו יונה (נ, טו) גם כן כתב שצריך בכל יום לעסוק בחשבון הנפש, ויש הרבה ספרי מוסר מרבותינו הראשונים, אבל לא היה קביעות לזה בציבור כפי שנהוג בימינו.

ואמר הסבא מקלם, כי אצל הראשונים התפילה הייתה במדרגה שהשפיעה חיזוק כמו לימוד המוסר, וכמו שכתב בשולחן ערוך (או"ח צח, א) שחסידים הראשונים היו מגיעים בתפילותם להתפשטות הגשמיות, וכשתתפללים באופן כזה אזי התפילה היא לימוד המוסר הטוב ביותר, שמביא לחיזוק האמונה, כמו סדר מוסר שלוש פעמים ביום! אבל אנחנו שאיננו במדרגה כזו של תפילה, צריכים גם ללימוד המוסר.

לה. אדם שמתפלל בכוונה וחושב על מה שהוא מוציא מפיו, וכשאומר 'ברוך אתה' מרגיש שעומד לפני המלך ומדבר אליו, כמו שכתב המסילת ישרים בפרק י"ט כי מי שהוא בעל שכל נכון במעט התבוננות ושימת לב יוכל להרגיש זאת, תפילה כזו היא עצמה כמו לימוד מוסר, שבו מרגישים את האמונה ומקבלים יראת שמים. ויש הרבה ענייני אמונה ויראת שמים בנוסח התפילה, שגם לאחר התפילה אפשר לחשוב עליהם, ולהתעורר ולהתחזק מזה.

לו. בדורות הראשונים היו מתפללים בכוונה ובהרגשת הלב, ומילות התפילה שימשו להם כלימוד המוסר הטוב ביותר שיכול להיות, בפרט שחזרו על זה שלוש פעמים ביום, כמה חיזוק שזה עושה! אבל בדורות האחרונים שהתפילה אינה כך, מוכרחים שיהיה זמן קבוע בכל יום ללימוד המוסר.

לקבל חיזוק ממילות התפילה

לז. מלבד סדר המוסר, יש גם זמנים אחרים לחיזוק, כגון בשעת התפילה, שאפשר לקבל חיזוק ממילות התפילה, ואם באים לתפילה בזמן, ומתפללים במתינות וביישוב הדעת, מרגישים טעם בתפילה ומקבלים חיזוק מזה.

לח. יש להתבונן בפירושי התפילה, בכל השמונה עשרה ובכל הברכות, מה הפשט ומה פירוש המילים, ויש הרבה מפרשים על זה, בסידור אוצר התפילות ובעוד ספרים, על כל מילה ומילה בתפילה, יש פירושים נפלאים, ממש בפשט המילים, ויש גם פירושים בדרך רמז, שהם כולם דברי אמונה שמחזקים מאד.

כל מילה בתפילה היא מוסר

לט. התפילה היא גם כן ספר מוסר, וכל מילה בסידור היא מוסר, כל מילה בתפילה היא אמונה וחיזוק נגד היצר הרע ונגד אהבת הגשמיות, ורק צריכים לשים לב לפירוש המילים הפשוט, מה שאנו אומרים בתפילה, ויש הרבה פירושים על התפילה, בפרט שיח יצחק בסידור הגרי"א, שמי שקורא בו מקבל חיזוקים שאין לשער.

בשבת שאין סדר מוסר מתחזקים מהתפילות

מ. הנה בשבת אין סדרי מוסר קבועים בישיבות, אבל יש חיזוק אחר, מהתפילות של שבת, שמתפללים הרבה

תפילות מיוחדות על רוחניות: אתה קידשת, קדשנו במצוותיך ותן חלקנו בתורתך, וטהר לבנו לעבדך באמת, וכן כל המזמורים שמוסיפים בתפילה, מזמור שיר ליום השבת, ולכה דודי, וכל ה'לכו נרננה', הם כולם דברי חיזוק ואמונה, וכל נוסח התפילות של שבת, מעריב ושחרית, מוסף ומנחה, הכל משפיע ונותן חיזוק.

וגם במוצאי שבת יש תפילה מיוחדת שמוסיפים בשמונה עשרה 'אתה חוננתנו', ומבקשים בה הרבה בקשות על רוחניות, ומסיימים בבקשה מיוחדת, שנוכה להיות 'מדובקים ביראתך', והיינו תפילה על יראת שמים, שנהיה מדובקים, יראת שמים עם דבקות! ו'דבקות' פירושה שהיראה דבוקה באדם כל רגע בלי הפסק, דבקות ביראת שמים, על זה התפילה במוצאי שבת, והתפילה עצמה משפיעה ונותנת חיזוק. וכן כל המזמורים משפיעים.

אך כמובן זהו רק אם חושבים על מה שאומרים, ומבינים את פירוש המילים הפשוט, אז זה משפיע ונותן חיזוק.

התפילות – 'עתים מזומנים' ליראת שמים

מא. רבינו יונה כותב בשערי תשובה (נ, ט) "אף כי מלאו רע האנשים אשר עיקר מעשיהם ומחשבותיהם על חפצי גופם וחבלי זמנם, ובסוד היראה אל תבוא נפשם, ולהשתנות כליותם עליה אל תחד כבודם במשכיות לבבם וחדרם ומשכיותם לעתים מזומנים", היינו שיש אנשים שעסוקים בגשמיות, ואינם מחפשים להתעלות ולהוסיף יראת שמים, ואין להם 'עתים מזומנים' להוסיף יראת שמים, כי אינם מחשיבים את היראה, ומחשבתם תפוסה בענייני העולם הזה, ואנשים כאלה נקראים 'מלאים רע', ורבינו יונה ממשיך שם 'וכמה הם במדרגה התחתונה'!

והנה מלבד העסק בספרי המוסר, יש עוד 'עתים מזומנים' ליראת שמים, בתפילות שאנו מתפללים שלוש פעמים ביום, וכמו שכתב בספר הכוזרי (ה, ה) שהתפילה היא מזון הנפש, וכל תפילה מטהרת את הנפש עד לתפילה הבאה, ומי שמתפלל במדרגה של תפילה, וכמו שכתב בשולחן ערוך שחסידי הראשונים היו מתפללים בהתפשטות הגשמיות, תפילה כזו היא המוסר הכי טוב! וזהו 'העתים מזומנים' הכי טובים להוסיף יראת שמים, שלוש פעמים ביום, על ידי התפילות. אמנם אנחנו איננו בדרגה כזו, ולכן אנו מוכרחים גם לעסוק בספרי מוסר.

המוסר מביא למדרגה בתפילה

מב. הנה מרן הגרי"א זצ"ל למד מוסר בכל יום, וכפי שספיר באי ביתו שראוהו לומד בכל יום פרק בספר מסילת ישרים, ואף על פי שגם תפילתו הייתה בהתפשטות הגשמיות, וכמו שמסופר שהוא היה מתפלל שמונה עשרה בקול רם, בשביל הכוונה, ופעם אחת בראש חודש או בחול המועד שמעו ששכח לומר יעלה ויבוא, וניסו להזכיר לו ואמרו לו 'יעלה ויבוא', אבל הוא לא שמע! כי חוש השמיעה היה בטל מרוב הריכוז בתפילתו.

ואף על פי שהייתה תפילה במדרגה כזו, הוא גם למד מוסר, ומדוע! יתכן שלמד המוסר גופא הוא שהביא למדרגת תפילה כזו, ובגלל שלמד מוסר בכל יום, לכן זכה שהתפילה הייתה תפילה כזו, בהתפשטות הגשמיות.

מג. המוסר הוא הנותן את הכוח שהתפילה תהיה תפילה כזו, בהתפשטות הגשמיות, עם לימוד המוסר ומכוח לימוד המוסר מגיעים לזה! ואחרי שלומדים בכל יום במסילת ישרים, אז התפילה היא תפילה אחרת, ולכן גם בעלי מדרגה כאלה

זכויות, אמנם אם אדם כבר עוסק במוסר הרי הוא כבר יגע ביראת שמים, ואם כן לכאורה מגיע לו בדין, ומדוע זה לא מספיק כדי לזכות לסייעתא דשמיא?

והטעם בזה, מפני שאם אדם לא מבקש, זה סימן שהוא חושב שהוא יכול בכוחות עצמו, ובזה שהוא מוסיף בעצמו יראת שמים ומרגיל את עצמו למידות טובות, על ידי זה כבר יוכל ביכולתו ועוצם ידיו להתגבר על היצר הרע, ומי שחושב כך לא יצליח להתגבר! מפני שצריך סייעתא דשמיא, וכפי שבגשמיות אין לסמוך על כוחי ועוצם ידי, רק על סייעתא דשמיא ורחמי שמים, כך גם ברוחניות צריך סייעתא דשמיא ורחמי שמים.

ומי שלא מבקש, למה הוא לא מבקש? מפני שחושב שהוא יכול בעצמו ואינו צריך סייעתא דשמיא, וכיון שחושב כך למה שיתנו לו סייעתא דשמיא, הרי הוא לא מבקש, ואינו מרגיש שהוא זקוק לזה, ומי שלא מבקש לא נותנים לו! וכיון שחושב שהוא יכול בעצמו, מן השמים מניחים אותו שינסה לבד כמו שחשב שהוא יכול... ולכן צריך את התפילה, לבקש רחמי שמים ולא לסמוך על כוחי ועוצם ידי, ובלי תפילה אין סייעתא דשמיא.

תפילה בלי מוסר לא תעזור

מז. כדי להתעלות ברוחניות צריכים סייעתא דשמיא, וצריכים להתפלל על זה, אבל תפילה לבד אינה מספקת, וצריכים גם ללמוד ספרי מוסר לידע את הדרכים כיצד עושים זאת למעשה.

וכבר כתב רבי ישראל סלנטר (באור ישראל מכתב י"ד) שמי שיתפלל ויבקש הצלחה ברוחניות בלי לדעת את הדרכים לכך הרי זה כמו שיתפלל לראות בלי עיניים, שאין זה שייך בדרך הטבע אלא רק על ידי ניסים גלויים, ואין עושים מן השמים סתם ניסים גלויים, ולכן צריכים גם לדעת את הדרכים - על ידי לימוד המוסר.

מח. צריכים את חכמת הנפש של ספרי המוסר, לדעת את הדרכים כיצד להתגבר על היצר הרע, כי כל יצר הרע יש לו סיבה ושורש, וצריכים חכמה מיוחדת כיצד לעקור את השורש של היצר ההוא, ומי שאינו עוסק בספרי המוסר לדעת את החכמה בזה, לא תועיל לו אפילו תפילה להתגבר על היצר, כי הוא דומה למי שמתפלל לראות בלי עיניים.

והתפילה רק יכולה לעזור שיבין שצריך ללמוד מוסר, שעל ידי זה יחד עם התפילה יוכל להתעלות.

שלושה דברים - תורה, תפילה, ומוסר!

מט. ואמנם גם תפילה ומוסר לא מספיקים, כי היצר הרע חזק מאד, וכדי להתגבר על היצר הרע צריכים גם לעסוק בתורה, כמו שאמרו (קידושין ל, א) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, וכתב המסילת ישרים בפרק ה' כי מאחר שהבורא יתברך שברא את היצר הרע - גילה לנו שהתבלין לו הוא לימוד התורה, פשוט שלא יעזור שום תבלין אחר, ובלי תורה לא יועילו התפילה והמוסר, וראשית לכל צריכים דבקות בתורה, כי אם אין רציפות של תורה, אין באדם קדושת התורה, ואין היצר הרע יותר חזק, ומתגבר על התפילה ועל המוסר, לכן מוכרחים לצרף לזה גם תורה.

ונמצא שישנם שלושה דברים עיקריים: תורה, ותפילה, עם לימוד המוסר, וכל דבר בפני עצמו צריך חיזוק, ואינו קל כל כך, יש קשיים בתורה, ויש קשיים בתפילה, ויש קשיים

שהיו מתפללים בהתפשטות הגשמיות, למדו בקביעות יומית בספר מסילת ישרים.

לימוד המוסר מוסיף בכוחות התפילה

מד. בישיבות קבעו את סדר המוסר חצי שעה לפני תפילת מערב, שעל ידי זה גם התפילה תהיה יותר בכוחה.

מוסר לא מספיק בלי תפילה

מה. כתב רבי ישראל סלנטר (באור ישראל מכתב י"ד) שלימוד המוסר לבד אינו מספיק, כי "מה לעשות לכוותל ברזל המפסיק, היא רוח הטומאה המלפפת ומעכרת רוח האדם, לבלי תעשינה ידיו תושייה, לתת פרי מלימוד המוסר, להיטיב דרכי האדם לקרבו לעבודתו יתברך שמו", והיינו שגם אחרי לימוד המוסר, יש כותל ברזל שמפסיק בין הקב"ה לאדם, והוא רוח הטומאה שבאדם.

וכמו שביאר רבי ישראל באיגרת המוסר כי מלבד היצר הרע של טבע הגוף הנמשך להנאות העולם הזה, יש עוד יצר הרע של רוח הטומאה, ורוח הטומאה מלפפת ומעכרת את רוח האדם לבלי תעשינה ידיו תושייה, שאינו יכול להתגבר על רוח הטומאה, ואף שהוא לומד מוסר, אבל שיתן 'פרי מלימוד המוסר' להיטיב דרכי האדם לקרבו לעבודתו יתברך שמו, זה לא יעזור, כי היצר הרע של רוח הטומאה הוא יותר חזק!

וכתב באור ישראל שם כי העצה לזה "אחת היא, אשר גם הניסיון יורנו, לשפוך הנפש אל השם יתברך שמו בעשרה", והיינו שהעצה היא תפילה, והניסיון יורנו - זה בדוק ומנוסה, שתפילה על רוחניות עוזרת. ורבי ישראל מוסיף בדבריו שצריך תפילה בעשרה, מפני שתפילה בציבור היא מעלה ודרגה אחרת של תפילה, ותפילה כזו משפיעה ומקרבת יותר, ונותנת יותר סייעתא דשמיא להתגברות על היצר הרע.

ובאמת אנו מתפללים הרבה תפילות על רוחניות, ורבי ישראל סלנטר גם היה עושה מנין מיוחד להתאסף בעשרה לתפילות ופרקי תהלים מיוחדים על רוחניות, אבל גם בתפילות הקבועות שמתפללים בציבור, בשמונה עשרה ובכל התפילות, יש הרבה בקשות על רוחניות, כגון אלוני נצור לשוני מרע, וכן על תורה מבקשים בברכות התורה ובאהבה רבה, ובעוד הרבה מקומות בתפילה מבקשים על רוחניות, ואם אדם מכוון עם יישוב הדעת בכל הלב על הבקשות האלה בעת שהוא מתפלל בציבור, זה בדוק ומנוסה שיש סייעתא דשמיא.

וכתב רבי ישראל שם כי "דבר קטן ונקלה הוא ופריז רב", זה דבר קטן, שפריז רב, וזוהים בו להצלחה גדולה.

הצורך בתפילה לסייעתא דשמיא

מו. באור ישראל כתב שלימוד המוסר לבד אינו מספיק, וצריך גם תפילה לסייעתא דשמיא, והנה עם לימוד המוסר אדם כבר יודע את האמת, מה הם מידות טובות ומה הם מידות רעות, ויודע את היראת שמים, עד כמה שזה חמור, ואף על פי כן המציאות היא שזה לא מספיק, וצריך גם תפילה, ויש להבין באמת למה זה כך, ומדוע לא מספיק הידיעה ודברי החיזוק, ולשם מה צריכים עוד תפילה לסייעתא דשמיא.

והענין בזה מפני שהיצר הרע חזק מאד, כמו שאמרו חז"ל (קידושין ל, א) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, בלי סייעתא דשמיא אי אפשר להתגבר על היצר, וכדי לזכות לסייעתא דשמיא צריך

ומתיקות, ושהתפילה תהיה מתוך שמחה ודבקות, וגם לימוד המוסר הוא דבר שמשמח, כידוע שלימוד המוסר אינו עצבות, ומי שלומד מוסר שמתאים לפי טבעו זה נותן הרגשה טובה מאד, והרבה טועים בזה וחושבים שמוסר גורם עצבות, אבל זה לא כך, ובעלי מוסר אמיתיים – שמחים!

אפילו בלימוד המוסר, אבל הקשיים הם רק למי שלא יודע איך לעסוק בזה, שאינו יודע את צורת הלימוד וצורת התפילה וצורת לימוד המוסר.

ולכל הדברים האלו צריכים לימוד והדרכה מבעלי ניסיון שיודעים להדריך איך שהתורה תהיה בשמחה עם הנאה

פרק י' ♦ הדרכה למשפיעים / שיחות מוסר

בלבו, הרי הוא מצער אותי וגורם לי קשיים, וכיצד יתכן שאני אוהב אותו.

אבל אם חיים עם אמונה זה לא קשה, מפני שיודעים שהכל בידי שמים, וכל דעביד רחמנא לטב עביד, וכל מה שקורה לאדם הוא מן השמים, ולטובתו, וגם אם אינו רואה שזו טובה, האמת היא שזו טובה עבורו, וממילא אין סיבה לכעוס על המצער, כי הצער היה גם בלעדיו, שכן גזרו מן השמים, והכל לטובה, ואדרבה צריך להכיר לו טובה, שעשה לו טובה בזה שצער אותו, כי הצער הזה לטובתו, ואמנם זה נגד הטבע לחשוב ולהרגיש כך, וזה קשה מאד, אבל כך האמת, ומי שהוא בעל שכל עם התבוננות יוכל להבין את זה.

לעורר בשיחות על לימוד המוסר

הרבה פעמים עוררנו על חשיבות לימוד המוסר, וצריכים תמיד לחזור ולעורר על זה, מפני שזה דבר הכרחי וחיוני ביותר, כי בדרך הטבע החיזוק נחלש, ומוכרחים לעסוק בספרי מוסר בקביעות כדי להמשיך את החיזוק.

חיזוק האמונה הוא דבר שאינו פשוט כל כך, והאמונה נחלשת מאד, כי העולם חי בלי אמונה, והאדם מושפע מהעולם, כל אחד מושפע ממה שהוא רואה וממה שהוא שומע, ומחמת זה האמונה נחלשת, והעצה היחידה היא קביעות בספרי המוסר. אני חוזר על זה תמיד, מפני שזוהי העצה היחידה ואין בלתה! לימוד קבוע בספרי יראה ומוסר.

ארבעה צריכים חיזוק (ברכות לב, ב), פירש רש"י שיתחזק בהם תמיד בכל כוחו, וזה שייך רק על ידי לימוד המוסר. כבר דיברתי על זה פעמים רבות ועדיין אני רואה שצריך שוב לעורר על זה, שלא כל הציבור מקיימים את זה. ויש לקוות שבכל פעם שמדברים יהיו עוד כמה שיושפעו מזה.

זיכוי הרבים במוסר – חסד גדול

רבי ישראל סלנטר כותב באגירת המוסר שהחסד הכי גדול הוא לחוסף יראת שמים לאחרים, וכתב שם "לזאת ישים האדם אל לבו לזכות את הרבים לעוררם להתבוננות היראה והמוסר, כי עיני האדם פקוחות על אחרים לדעת ולהכיר את חסרונותיהם וכי נצרכים המה למוסר למרבה, כן יחזיק בכל עוז בלימוד המוסרי למען ישוטטו בו רבים ותרבה יראת השם וזכות הרבים תהיה תלויה בו".

הדרכת הגר"א להמגיד מדובנא

בספר אהל יעקב להמגיד מדובנא (פרשת תזריע) כתב "ואני בהיותי בוויילנא אצל מורי רבינו הקדוש הגאון החסיד רבינו אליהו מוויילנא זי"ע שאלתי את פיו לאמר איזה דרך יבוא

בשיחות יש לחזק את האמונה הפשוטה

א. המשגיחים בישיבות צריכים לדבר בשיחות על אמונה, במקום לומר פשט באגדות חז"ל צריכים לדבר אמונה למעשה, על מידות טובות, ויראת שמים, ופחד מביטול תורה, ותפילה בכוונה. המשגיח בכל ישיבה צריך לדבר על זה. וצריכים להשפיע על המשגיח שידבר, במקום לומר בשיחה פשט בדברי אגדה, צריך שתהיה מטרה בכל שיחה, והמטרה היא אמונה ויראת שמים. לדבר על אמונה פשוטה!

ב. בישיבות יש שיחות מוסר להשפיע יראת שמים, וההשפעה תלויה על מה מדברים בשיחה, האם השיחה מוסיפה יראת שמים, או שהיא סתם שיחת מוסר בדברים אחרים, פשט בדברי אגדה, שאינו שייך ליראת שמים, והחיוב הוא להוסיף יראת שמים, שיהיו שיחות עם יראת שמים.

ג. צריכים לדבר בשיחות על כל ענייני האמונה, ולתת חיזוק ביראת שמים, שיש גיהינום, לחזק את האמונה הפשוטה שיש גן עדן וגיהינום, ולדבר על זה, שיש גיהינום ויש גן עדן, שיש שכר ועונש, וכל השלוש עשרה עיקרים של הרמב"ם.

לדבר בשיחות על מידות טובות

ד. החפץ חיים רצה לתקן את חטא החורבן, שהמשיח כבר יבוא, ולכן עשה כל מיני פעולות כדי שיחזרו בתשובה על שנאת חינם, לחזק את המידות הטובות אצל כלל הציבור.

ולכן כתב את חיבורו ספר חפץ חיים על הלכות לשון הרע ורכילות, והוא שולחן ערוך חדש, על כל פרט ופרט בלשון הרע ורכילות, שהם שני איסורים: לשון הרע, ורכילות, ובאר היטב את כל ההלכות בזה, וגם כתב עוד ספר שמירת הלשון, ובו דברי חיזוק על מידות טובות ועל תורה, כל זה כדי לתקן את חטא החורבן.

אם כן לכאורה, אלו שמדברים דברי חיזוק לציבור, אפילו בחדרים, ובישיבות קטנות, ובישיבות גדולות, כל דברי חיזוק שמדברים לציבור, כדאי לדבר על אהבת הבריות, ואהבת לרעך כמוך, שזה כלל גדול בתורה כמו שאמר רבי עקיבא בירושלמי (נדרים ט, ד).

כל מי שמדבר דברי חיזוק בציבור, טוב לדבר על מידות טובות, שזה הזכויות הגדולות ביותר, וכשמדברים זה משפיע: כל אחד שיכול, לדבר חיזוק על מידות טובות, ואהבת לרעך כמוך, והכלת בדרכי.

ה. אם מדברים שיחות מוסר בפני הציבור, כדאי לדבר על אהבת הבריות, שלא תהיה שנאת חינם! אבל צריכים לדעת איך להסביר את זה, כי זה נגד הטבע, ובדרך כלל נדמה שיש סיבה לשנאה, וכשהשני פוגע בו ומצער אותו, המצטער חושב

זכות להיות מושפע, כמו שאמרו (יומא לה, ב) הבא ליטרה מסייעין אותו, ואם בבא ליטרה' על עצמו מסייעין אותו, ודאי שגם מי שבא ליטרה' ולהשפיע על אחרים מסייעין אותו, ובזכות זה יקבל סייעתא דשמיא להתחזק בעצמו.

ואחרי שהוא יתחזק בעצמו כבר יוכל גם להשפיע על אחרים, כמו שאמר הגאון להגיד מדובנא.

י"ד. ידוע מרבי ישראל סלנטר שאמר שכדאי לומר דברי חיזוק לאלף איש, אפילו אם הדברים ישפיעו רק על אדם אחד והוא המדבר בעצמו, והיינו גם אם השומעים אינם מתעוררים מדבריו, מכל מקום אם יש תועלת בדבריו שהוא בעצמו מתעורר ממה שהוא מדבר, כדאי בשביל זה לומר את דברי החיזוק.

וכן כתב בחובות הלבבות סוף שער התשובה כי דבריו אינם מכוונים אל הקורא, אלא כתב אותם לעצמו, כדי להתעורר ולהתחזק מהם, ואם גם הקורא יקבל תועלת ויקיים אותם - מה טוב, אבל אין כוונתו לומר תוכחה לרבים, אלא להתעורר בעצמו. וזהו ההיתר לומר דברי חיזוק למי שאינו בעל מדרגה בעניינים שהוא מדבר עליהם.

ט"ז. לפעמים על ידי שמדבר דברים היוצאים מן הלב, זה מעורר אותו ומשפיע עליו להתחזק באותם הדברים, וכשמוציא בפיו את המחשבות האמתיות שהוא חושב, זה מביא גם לחיזוק הלב.

דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב

י"ז. הזכרנו מרבי ישראל סלנטר שאמר, שכדאי לדבר דברי חיזוק בפני ציבור גדול של אלף איש, גם אם ישפיעו הדברים רק על אדם אחד והוא המדבר בעצמו...

ולכאורה הרי כדי שישפיעו דברי החיזוק, צריך שיהיו דברים היוצאים מן הלב, ורק אז שייך שישפיעו על אחרים או על עצמו, אבל דברים שאינם יוצאים מן הלב אינם משפיעים, ואפילו אם ידבר דברי חיזוק נפלאים, כל שאין הדברים יוצאים מן הלב, ומדבר רק מפני שיש איזו סיבה שצריך לדבר, אינו משפיע לא על אחרים ולא על עצמו.

ואם כן כשדברי החיזוק משפיעים על עצמו, בהכרח שהם יצאו מן הלב, ומדוע אינם משפיעים גם על אחרים, הלא דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב, וכשם שהשפיעו על עצמו הרי הם ראוים גם להשפיע על אחרים.

ויתכן שגם בדברים היוצאים מן הלב, יתכן שלא ישפיעו על השומעים, באופן שהשומעים כבר מחוזקים באותן המעלות, ואין מה להוסיף להם בדברים אלו, אבל המדבר בעצמו צריך חיזוק בזה, ולכן יש תועלת שישפיע לכל הפחות על עצמו.

(נאמר בפתחא לשיחת חיזוק בהיכל כולל בית הלל')

סדרי זמן קיץ' הבעל"ט לעת עתה כפי שנקבעו ע"י רבותינו

ט. יש להקפיד על זמן ללימוד ספרי מוסר כל יום, ואפשר גם ללמוד בשבועות אלו של ימי הספירה טוסכת אבות ואבות דרבי נתן, ויש עצה מועילה ללמוד בעת ספר 'הפץ חיים'.

מתוך סדרי זמן קיץ שתיקן רבינו שליט"א ללימוד בני הישיבות בביתם בתקופת הקורונה

השפע ובאיזה אופן ישפיע הצדיק מיראתו גם לבני דורו. השיב לי משל לכלי גדול אשר כלים קטנים סובבים אותו מכל צד ואתה תעמוד ותשפוך אל הכלי הגדול בלי הפסק, בעל כרחך כאשר הכלי הגדול נתמלא על כל גדותיו אז כל מה שתשפוך עוד יגיע אל הקטנים אשר אצלה, אבל כל עוד אשר היא בעצמה לא נתמלאה כל שכן שלא יגיע אל הסמוכים כל מאומה".

והיינו שכדי להשפיע יראת שמים, צריך קודם שהמשפיע עצמו יהיה מלא ביראה, ואז יוכל להשפיע על אחרים, אבל אם אינו מלא הוא לא יכול להשפיע, והוא יכול לומר דברי חיזוק עצומים - אבל זה לא ישפיע על אחרים.

צריך זכויות כדי להשפיע

י"א. כדי להשפיע על אחרים צריך זכויות, וכמו שאמרו חז"ל (אבות ה, יח) משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו, והיינו שמשה רבינו קודם 'זכה' בעצמו עם זכויות קודמות שהיו לו, ורק אחר כך 'זיכה' את הרבים, ומי שיש לו זכויות בעצמו, מן השמים נותנים לו אפשרויות גם לזכות את הרבים, אבל מי שאין לו זכויות בעצמו, אפילו אם יגיד דרשות של דברי חיזוק עצומים, לא ישפיע בזה.

ולכן כשבאים להשפיע בשיחות מוסר, צריך שהמשפיע בעצמו יהיה עם יראת שמים, כי אם הוא אינו ירא שמים אין לו זכות להשפיע, והוא יכול להגיד שיחות מוסר עצומות, אבל אם זה לא מה שהוא בעצמו - זה לא משפיע.

שהמשפיע יהיה מושלם בעצמו

י"ב. באמת היו מגדולי ישראל כאלה שהיו משפיעים במוסר, אבל בענין שהרגישו שהם בעצמם לא בשלמות לא היו מדברים לציבור, ורק אחרי שהרגישו שהם מושלמים בזה, אז היו מדברים.

וכן שמעתי שאמרו על מרן המשיגי בעל אור יחזקאל זצ"ל שלא היה מדבר לאחרים על דבר שלא היה מושלם בעצמו, וכל מה שדיבר לאחרים היה אחרי שהשלים את עצמו באותו ענין, וכמו שאמרו חז"ל (סנהדרין יח, א) קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים. אבל זוהי מדרגה גדולה, וקשה מאד לזכות לזה, להיות מושלם כל כך בעצמו.

בתורת עצה ולא תוכחה

י"ג. יש אנשי אמת הנוהרים שלא לדבר על שום מעלה שהם בעצמם אינם בשלמות, וכמאמרם (סנהדרין יח, א) קשט עצמך תחילה ואחר כך קשט אחרים, וכיצד אפשר לדבר לאחרים אם הוא בעצמו אינו באותה המדרגה, וההיתר הוא כשמדבר רק בתורת עצה, ולא בתורת תוכחה, שבא לומר שיש דבר שגם אני בעצמי רוצה ושואף לזה, והנני מספר לאחרים שיידעו גם הם שיש מעלה כזו, ואם ישתדלו ויכלו להתקדם בזה.

לדבר לאחרים כדי להתעורר בעצמו

י"ד. אבל ידוע שרבי ישראל סלנטר אמר פעם, שכדאי לומר שיחת מוסר גם לאלף איש, ואפילו שזה לא ישפיע על אף אחד מהשומעים, אם זה ישפיע על האומר בעצמו, שבזה שהוא אומר לאחרים זה משפיע על עצמו, זה גם כדאי!

ולפעמים אדם רוצה להשפיע אך אינו משפיע, אבל כיון שהוא עוסק בזה שהוא רוצה להשפיע, הוא בעצמו יהיה מושפע, וזו

מעמד חיזוק ללימוד המוסר

במסגרת תכנית 'קנין חכמה' שעל ידי "דרשו"

החזק במוסף אל תרף: במעמד רווי הוד שנערך במעונו ובראשותו של רשכבה"ג רבינו מרן ראש הישיבה שליט"א ובהשתתפות מרן המשגיח הגאון הצדיק רבי דן סגל שליט"א ומרן ראש ישיבת חברון הגאון רבי דוד כהן שליט"א, התכנסו יחד גאוני התורה והיראה מרנן המשגיחים שליט"א על מנת לחזק את לימוד המוסר במסגרת סדר הלימוד המיוחד 'קנין חכמה' שנתקן על ידי ארגון "דרשו".

במעמד השתתפו הגה"צ רבי זאב כהן שליט"א מראשי ישיבת מאור התלמוד, הגה"צ רבי אברהם פולק שליט"א משגיח ישיבת סלבודקא, הגה"צ רבי יצחק פנחס גולדווסר שליט"א משגיח ישיבת אור ישראל, הגה"צ רבי חזקיהו מישקובסקי שליט"א משגיח ישיבת ארחות תורה, הגה"צ רבי שמואל שולמן שליט"א משגיח ישיבת בית מדרש עליון, הגה"צ רבי בנימין פינקל שליט"א משגיח ישיבת מיר, הגה"צ רבי דוד גולד שליט"א משגיח ישיבת מגדל עוז, הגה"צ רבי יוסף דייוויס שליט"א משגיח ישיבת עטרת שלמה, הגה"צ רבי נח פאלי שליט"א משגיח ישיבת תורה בתפארתה, הגה"צ רבי עזרא רוטשילד שליט"א משגיח ישיבת פוניבז', הגה"צ רבי נחמיה פרידלנדר שליט"א משגיח ישיבת גרודנא ותפארת ישראל.

משא מרן המשגיח הגה"צ רבי דן סגל שליט"א

"החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך". לימוד המוסר זה לא רק 'ידיעות', ללמוד ולהוסיף ידיעות חדשות, אלא 'מוסר' כשמו כן הוא, מייסר ומחנך, ולכן צריך להחזיק במוסר עד כדי כך שלא להרפות ממנו כלל, 'כי היא חייך' - לימוד המוסר נותן את החיים האמיתיים. ועוד יש לבאר, 'כי היא חייך' - לימוד המוסר נותן את החיות ואת ההרגשים של לימוד התורה וקיום המצוות, וכמו שאומר השל"ה הק' שלימוד התורה וקיום המצוות צריך להיות בבחינת 'וחי בהם'.

מורנו המשגיח רבי יחזקאל לווינשטיין זצ"ל אמר

שיכולים לעמוד שני תלמידי חכמים אחד ליד השני, שניהם לומדים בהתמדה רבה, שניהם מתפללים, ואף על פי כן 'לא קרב זה אל זה', ואין להשוות ביניהם כלל. ואיך יתכן כדבר הזה, ובמה זה בא לידי ביטוי? בהרגשים! האחד מתפלל ותפלתו היא עם כל ההרגש והחיות, בבחינת 'מתרפקת על דודה', 'אשפוף נפשי לפני השם', והשני, למרות שגם הוא מקיים את הדברים, אבל חסר לו את ההרגש, את הלב והחיות.

לימוד המוסר נוגע לכל אחד ואחד, גם לאנשים גדולים, וביותר צריך לעורר את תלמידי הישיבות הקד', שידעו שהחיים של האדם תלויים בזה, כי כל החיות של התורה והתפלה ועבודת השם מונח בזה.

מור"ר מרן הגרא"מ שך זצ"ל כותב במכתב לכולל בחו"ל ששאלו אותו בענין התפילה של חברי הכולל, אם לקבוע זמן לתפילה בכולל, כדי להתפלל באופן הראוי לבן ישיבה, עונה להם הרב שך זצ"ל: 'כל ימי גדלתי בישיבות, זקנתי ושבתתי, ולא ראיתי תלמיד חכם בלי יראת שמים', והוא מוסיף:

'ואפילו אם הוא אומר 'תורה', הרי זה מן השפה ולחוץ'. לא 'משגיח' אמר את זה, הראש ישיבה הרב שך זצ"ל אמר כך. והניסיון מורה, שהסיבה שיש הרבה שנופלים, הרי זה בגלל שאין להם את ההרגש, את ה'ברען' ואת ה'זחי בהם', כי לימוד המוסר מחיה את הכל, ונותן כוחות.

המשגיח רבי ירוחם ממיר זצ"ל נכנס לישיבה וראה שלא לומדים כראוי ב'סדר מוסר', שאל רבי ירוחם, למה בשאר הסדרים בית המדרש 'בוער' א מחיה, ואילו בסדר מוסר זה נראה אחרת. וענה רבי ירוחם כי כשבחור לומד טוב, הוא יודע שבגלל זה הוא יהיה ראש ישיבה או דיין, או שהוא יעשה שידוך טוב, אבל 'מוסר' לומדים לשם שמים, לכן כך זה נראה. אם

כן, מהו ה'שלא לשם שמים' שיכולים להכניס בלימוד ה'מוסר'? יתכן שדבר זה עצמו, שעל ידי לימוד המוסר מגיעים להרגשים האמיתיים, להתענג על החכמה ועל המעלות, זה יכול להיות כביכול ה'שלא לשם שמים' של לימוד המוסר, ולימוד המוסר בדרך החכמה, מלבד לימוד המוסר בשפתיים דולקות, יכול להועיל לזה, ולחזק את לימוד המוסר שהוא נצרך מאוד, ובפרט בדורנו שמוכרחים את לימוד המוסר עוד יותר, כי זהו התריס המגן כנגד כל מה שקורה מסביב, ופשוט הוא שצריך לחזק את לימוד המוסר, ולרומם את הענין החשוב הזה, והשי"ת יעזור שנצליח בזה, בסייעתא דשמיא.

משא מרן הגאון רבי דוד כהן שליט"א

ברשות רבינו מרן ראש הישיבה שליט"א, מרן המשגיח שליט"א, מרנן ורבותי, משפיעי התורה והיראה. לא נאריך בדברים במעמד כזה, רק כמה מילים.

ושמעותי שיחות ממרן ראש הישיבה הגר"י סרנא זצוק"ל וממרן המשגיח הגר"מ חדש זצוק"ל, והדבר שחזר בדבריהם עשרות ואולי מאות פעמים, מה שהיו משרשיים תמיד, זה דברי הרבינו יונה בתחילת שער השלישי: "ונאמר על האנשים שאינם עורכים מחשבות להתבונן תמיד ביראת השם ותהי יראתם אותי מצות אנשי מלומדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא", כך לשונו של רבינו יונה.

שמים ושטייגען בתורה.

זוהי ההרגשה שחשבת עכשיו כשבאה הבשורה הזו, שהרב ר' דוד הופשטטר שליט"א לקח על עצמו את החלק של 'קנין חכמה', לבוא ולחבר את ציבור האברכים יותר ללימוד המוסר, וזה יקר אצלו מאד ומשקיע בזה הרבה, להביא את הידיעה בלבות בני האדם, עצם הדבר שיידעו ויביחנו ויקנו קנין ביסודות החכמה זה גם חלק מיסודות המוסר, וזה גם נותן את הכוח להתבונן ביראת השם, כי כשאדם יש לו יותר את הידיעה הוא נמצא במושג יותר גבוה להתבונן ביראת השם, וזו זכות גדולה שיכולה להביא בשורה לציבור שלנו.

אם לא מתבוננים 'תמיד' ביראת השם, זה מצות אנשים מלומדה, וכשהיראה היא 'מלומדה' על זה כתוב הדבר הנורא ביותר, הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, רח"ל. אם אדם חי בלי התבוננות ביראת השם, הפשט הוא שכל מערכת החיים שלו זה 'מלומדה'! יש חיים של מלומדה, כמו שמביאים בשם האלטער מסלבודקא, שאדם עומד במקום ולא מתרומם ולא מתגדל, ויש מהלך של היפך ממלומדה, שזה הכוח של הגידול והצמיחה של האדם ביראת שמים, והגידול ביראת שמים זה גם גידול בתורה, כי אם אין יראה אין תורה.

הרב דוד הופשטטר שליט"א – נשיא דרשו

ברשות מרן ראש הישיבה שליט"א, ברשות מרן המשגיח שליט"א, ברשות הגאון הגדול ראש ישיבת חברון, ברשות כל הגדולים והמשגיחים. זה זכות שיש לנו לחזק את לימוד המוסר במקום קדוש כזה, שמענו הרבה פעמים במשך השנים שמרן הראש ישיבה שליט"א תמיד מחזק את המוסר, לימוד המוסר, שארבעה דברים צריכים חיזוק, וחלק מהם זה המידות טובות ואשרינו שזכינו להתקבץ כאן יחד.

אנחנו בפרשת שקלים, כי תשא את ראש בני ישראל. אבל יש עוד מנין בפרשת במדבר, שזה היה מנין אחר, זה היה איש ומשפחתו, לבית אבותם, לשמותם תפקדם. אומר הרמב"ן, וזה מובן ע"פ הזוהר ג"כ, שהמנין בפרשת במדבר היה שונה מפרשת כי תשא, המנין שמה היה לפקוד את עם ישראל, ושם הייתה הכוונה שבאו לפני משה רבינו. באו לפני אהרן, והם נתנו לכל אחד תפקיד. לפקוד מלשון לתפקד את עם ישראל, זה בא מהזקנים, זה בא מהגדולים ממש ואהרן, ויאצל מן הרוח. זה שונה מהשרי אלפים ושרי מאות של יתרו שהיו דיינים, זה ויאצל מהרוח של משה ואהרן על הזקנים.

יש לנו הזכות לבוא עם גדולי המשגיחים, וזקני הדור, להאציל מן הרוח לעם ישראל, לחזק את היראת שמים ומידות טובות ולימוד המוסר. יהי רצון שאנחנו ב'דרשו' נזכה להיות שלוחים נאמנים, על לימוד קנין חכמה, ספרי המוסר הבסיסיים, ודף היומי בהלכה שיש הספרי מוסר של הח"ח, שנזכה להרמת קרן המוסר והיראה בעם ישראל.

כשנמצאים פה בציבור הזה, אני אומר מרחשי לבי, יש לנו שתי סוגיות: יש את הסוגיא של הבחורים בישיבה, וב"ה בישיבה יש סדרי מוסר ושיחות מוסריות, ויש חלק שמתחברים לזה וחלק לא מתחברים, אבל בכל זאת אנחנו נותנים להם את הכלים ומשתדלים כמה שיותר לקרב את הבחורים, וזוהי העבודה שלנו כל השנה, אבל יש כיום גם ציבור גדול של עשרות אלפי אברכים, שאין שיחות מסודרות ואין סדרי מוסר קבועים, ונמצאים במערכת חיים שאמורה להיות 'תורתו אומנותו', אבל כשיראתם אותי מצות אנשים מלומדה איך אפשר להגיע לתורתו אומנותו בצורה הנכונה?!

וזה הדבר שאני מרגיש כל הזמן, איך יכול להיות אברך שהקדיש את חייו לתורה וחי במצב של מלומדה, האם יש התבוננות ביראת השם? הרי התבוננות ביראת השם זה רק כשאדם קובע זמן להתבונן, והקביעות זמן להתבונן זה רק קביעות זמן במוסר, ואם כן אנו במצב שכל הדור מבחינת לומדי התורה נמצאים במצב שצריך תיקון. אינני יודע, אסור לי לקטרג חס ושלום, אבל אנחנו נמצאים במצב שאנחנו מוכים מכות אחרי מכות, וכך לשונו של הנביא: ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, רח"ל.

רבינו ראש הישיבה שליט"א כל הזמן מדבר על לימוד המוסר, וחוזר ומעורר על זה כסדר כסדר בכל הזדמנות,

משא רשכבה"ג רבינו שליט"א לחיזוק לימוד המוסר בכינוס שהתקיים במעונו על ידי ארגון "דרשו"

נתאספנו כאן במטרה לחזק את לימוד המוסר, שהוא דבר חיוני מאד ברוחניות, שהרבה לא מבינים את זה ולא יודעים את זה. יש כאלה שחושבים שהם לא צריכים את החיזוק, וחושבים 'אני בסדר', וכאילו שאינם צריכים שום תיקון, ולזה אין שום עצה, למי שהוא "חכם בעיניו" (משלי כו, יב) וסבור שהוא כבר אדם השלם...

אבל הרי האמת אינה כן, ולכל אחד יש במה להתעלות, כי אין סוף למדרגות, ביראת שמים ובעוד הרבה מעלות עליונות כמו שביאר רבינו יונה בשערי תשובה (ש"ג יז).

ויש חיוב דאורייתא על יראת שמים (דברים י, כ) "את השם אלוהיך תירא", ועוד הרבה פסוקים נאמרו על יראה, וזה דבר שאינו בא ממילא באופן טבעי, וחייבים גם להוסיף יראת שמים כמו שכתב רבינו יונה (עיין ש"א יא, יז, כ, וש"ג טו, יז), וכיצד מוסיפים יראה? אם לומדים מוסר! ספרים על יראת שמים, יראת העונש כפשוטו, על גיהנום, עולם הבא ועולם הזה, שיש דין ויש דיין, ויש השגחה על כל דבר ודבר.

ועוד ענין יש בזה, שמי שלומד מוסר מתוך הבנה שצריך לקבל עוד מדרגה, ומרגיש שחסר לו משהו ברוחניות שצריך להתעלות בזה, בלימוד המוסר הוא נקרא 'בא ליטהר', וזוכה לסייעתא דשמיא, כמו שאמרו חז"ל (יומא לח, ב) הבא ליטהר מסייעין אותו.

זהו הענין של לימוד המוסר, שהוא דבר חיוני מאד ברוחניות, ונקרא בא ליטהר, וחבל שלא כולם מבינים את זה, יש הרבה שלא מבינים את זה, וחבל מאד על כך. מן השמים ירחמו שיהיה סייעתא דשמיא לכולם, וכפי שאנו מבקשים בתפילה "השיבנו אבינו לתורתך", ומבקשים בלשון רבים, השיבנו, על כל אחינו בני ישראל, שיקבלו חיזוק על תשובה, וכיצד זוכים לתשובה? עם יראת שמים יש תשובה!

ומן השמים יתנו סייעתא דשמיא להשפעה על כל הציבור, נמצאים כאן משפיעים, ובעזרת השם יזכו לסייעתא דשמיא להשפעה על כל המעלות העליונות שצריכים להשפיע עליהם.

ניתן לרכוש בכניסה לבית רבינו שליט"א
ובחנויות הספרים. הפצה ראשית קולומס

וכן במוקדי המכירות דלהלן:

אלעד שפרכר 0527113557 • אשדוד ואזור הדרום בצלאל
0543920613 • ביתר עילית ברייטשטיין
• בית שמש וקסלר 0548488951 • רמה א' ציטרון
0548411454 • בני ברק: גן ורשא כהן 0527600485
רמת אלחנן משפ' אדלשטיין 035741358 • שיכון וינוני'
כהן 0504149796 • פרדס כץ זלוטניק 0527125033
טלזסטון: טריבווסר 0548414453 • ירושלים: ישיבת
מיר קרפ 0527692282 • רוממה נוימן 0527667681
רמות סומפולניסקי 0583218773 • רמת שלמה ריינהולד
025710448 • כרמיאל הופמן 0527633207 • מודיעין
עילית: קרית ספר אוסטרון 089744711 • ברכפלד קרפ
0527692282 • עפולה מרגלית 0533102217 • תפרח
קאהן (להשאיר הודעה בתא קולי) 089961319

בסייעתא דשמיא

הופיע ויצא לאור במהדורה חדשה ומורחבת

ספר

אסיפת שמועות

ג' חלקים

מתורתו ומשנתו של רבינו הגדול שליט"א בהלכה ובאגדה

על מועדי תשרי • חנוכה ופורים • פסח

כמו כן ניתן להשיג את הספרים דרכי החיזוק ב' חלקים
וכן את החוברות פניני חיזוק שיצאו לאור עד כה

יוצא לאור בשיתוף

נרבת ידידיו הרב שמואל יצחק זייבלד, מתלמידי רבינו שליט"א
להצלחתו והצלחת משפחתו ברוחניות ובגשמיות בכל העניינים

דרכי החיזוק
המכון להדרכת והפצת תורת רשכבה"ג מרן הגרי"ג אדלשטיין שליט"א

